

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ HABERLER

2024 / Sayı: 48

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ HABERLER

2024 / Sayı: 48

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler
Sayı: 48 (2024)

ISSN 1308-2078

Editörler
Tolga Pelvanoğlu
Selin Önder
Yasin Gökhan Çakan

Sayfa Düzenlemesi
Zero Prodüksiyon Ltd.

Yazılar kaynak gösterilmek şartıyla kullanılabilir.
1996-2016 Ocak-Mayıs aylarında yılda iki kez yayınlandı.
2018'den itibaren yılda bir kez yayınlanır.

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Akademiler Birliği Muhabir Üyesi
Corresponding Member of the International Union of Academies

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü
İstiklâl Cad. Merkez Han, No: 181 Kat: 2
34435 Beyoğlu-İSTANBUL

E-mail:
haberler@turkinst.org
tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr
selin.onder@istanbul.edu.tr
ygcakan@istanbul.edu.tr

www.turkinst.org

İÇİNDEKİLER

Editörden	1
Anı Yazıları	
Suna Kırış Kütüphanesi Hazine 10: Anadolu'nun Güneşı Hititler – Hitit araştırmalarının önemli isimlerinden olan değerli bağışımız Prof. Dr. Hatice Gonnet Bağana ile "Hititler" Röportajı (Boyras Seyhan, R. – İ. Erkin)	2
Başyazı	
Tepecik-Çiftlik Höyük'te Bulunan Neolitik Döneme Ait Sıvalı Kafatasları (Çakan, Y. G. – B. Falay – A. M. Büyükkarakaya) ----	9
Kitap Tanıtımları	
Goedegebuure, Petra (D.). <i>Hittite Demonstratives: Studies in Deixis, Topic and Focus</i> , (Studien zu den Boğazköy-Texten 55), Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2014. (Aydın, P. T.)	15
Muşkara, Üftade – Konak, Aysin, <i>Arkeolojide Obsidiyen Üontmataş Aletlerin Karakterizasyonu</i> , Ekin Basım Yayın Dağıtım, Ankara, 2023. (Badem, S.)	19
Sovyet Arkeolojisi Üzerine Denemeler 1 – Göre Sivrioğlu/Sidar Gündüzalp (Bilgin, İ.)	20
Kartal, Metin (ed.) <i>Türkiye'de Paleolitik Çağ Kazılar</i> , Bilgin Kültür Sanat, Ankara 2023 (Çuhadar, Z.)	22
Üldırım, T. (Ed.). <i>Bir İdealin Peşinde: Atatürk ve Alaca Höyük / In Pursuit of an Ideal: Atatürk and Alaca Höyük</i> , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023. (Deydan, D. U.)	25
Eskiçağ Bilimleri Dünyasından	
Emar ile Hitit Çiviyazılı Metinlerde Geçen NIN.DINGIR Rahibelerinin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi (Kırçıl, Z. N.)	28
Hitit Devlet Teşkilâtı'nda Tawananna Makamı ve Görevleri (Pelvanoğlu, T.)	31
Ankara Çevresinde Hitit Dönemine Dair İzler (Kırçıl, Z. N.)	37
Mythos'tan Epos'a, Iambos'tan Historia'ya Seçkiler (Taştekin, D.)	43
XII. Uluslararası Hititoloji Kongresi İstanbul (Özer, B.)	50
Proto-Elam Kültürü ve Elam-Mezopotamya Siyasi İlişkileri (Karatekir, E.)	51
Paul Getty Müzesindeki Seleukeia Pieria Terazi Ağırlıkları (Karagöz, Ş.)	54
"MagEIA: Magic between Entanglement, Interaction, and Analogy" Projesi (Çilingir Cesur, S.)	57
1949 Yılı Kültepe Kazılarında Bulunan Çivi Yazılı Arşivin (Kt b/k) Değerlendirilmesi ve Yayımlanması Projesi (Erol, H. – K. Toptaş)	63
Bir Serginin Ardından – Hayvanlar ve Paralar: Antik Çağ'dan Günümüze Paralar Üzerindeki Hayvanlar Sergisi (Yacı, A.) ---	67
İstanbul Üniversitesi Rıdvan Çelikel Arkeoloji Müzesi'nde Deneyisel Arkeoloji Atölyeleri (Özer, B. – H. Balcı)	69
Dünya Neolitik Kongresi 2024 – 4 - 8 Kasım 2024 Şanlıurfa, Türkiye (Görgüç, M.)	70
İstanbul Üniversitesi Urartu Araştırmaları (Van-Bitlis) Etkinliği (Kaya, Ş.)	72
Tarih Boyunca Cam Üretimi ve Ticareti (Bayazit, D.)	74
Kazı - Araştırma	
Beçin Kalesi Kazısı 2022 Yılı Çalışmaları (Pektaş, K. – B. Büyükgün Çelebi)	82
Miletos Kaletepe Mevkii 2021-2023 Yılı Çalışmaları (Teraman Hepdinçler, Ö.)	90
Eşek Deresi Mağarası: Kilikya'da Epipaleolitik Dönem (Uğraş, E. – Ş. Şirrin – M. Gökçen)	95
Sırçalıtepe 2023 Yılı Kazı Çalışmaları (Şirin, Ş. – M. Gökçen)	98
Konya Ovası'nda Yeni Bir Disiplinlerarası Araştırma Programı: Türkmen-Karahöyük Arkeoloji Projesi (Massa, M. – J. Osborne – H. Erpehlivan)	101
Enstitüden Haberler	
HABERLER Dergisi Yayın İlkeleri	106
Yeni Yayınlarımız	107

Editörden

MS 21. Yüzyılın İlk Çeyreğini Geride Bıraktığımız Şu Günlerde...

Arkeoloji ve Eskiçağ bilimlerindeki en güncel gelişmeleri, kazı haberlerini ve akademik çalışmaları sizlerle buluşturmanın heyecanını yaşıyoruz. *Haberler Dergisi'nin* 48. sayısı, önceki sayılar gibi yine dopdolu bir içerikle karşınızda. Okurlarımız için hem öğretici hem de ilgi çekici bir sayı olmasını umuyoruz.

Bu sayımızın başyazısı, Tepecik-Çiftlik Höyük'te bulunan Neolitik döneme ait sıvalı kafatasları üzerine hazırlanmış önemli bir yazı içeriyor. Arkeoloji dünyasında dikkat çeken bu buluntu, tarihöncesi ölüm uygulamaları ve ritüelleri hakkında bizlere yeni ipuçları sunuyor.

Kazı ve araştırma bölümümüz, farklı bölgelerde yürütülen kazılar hakkında güncel bilgiler içeriyor. Beçin Kalesi, Sırçalıtepe, Türkmen Karahöyük ve Seleukia Pieria gibi kazı alanlarında elde edilen yeni bulgular, arkeolojinin sürekli gelişen doğasını gözler önüne seriyor. Ayrıca, Eskiçağ dünyasına dair 14 farklı yazının bulunduğu geniş kapsamlı bir bölüm hazırladık. Bu bölümde, antik dünyaya dair güncel yorumlar, araştırmalar ve keşifler yer alıyor.

Bu sayımızda, aramızdan ayrılan değerli bilim insanı Prof. Dr. Hatice Gonnet-Bağcı'ı anmak adına kendisiyle yapılan özel bir röportajı yayımlıyoruz. Geçtiğimiz sayıdan bu yana, arkeoloji dünyası ve eskiçağ bilimleri araştırmalarına değerli katkılar sunmuş olan Prof. Dr. Refik Duru, Prof. Dr. Adnan Diler, Doç. Dr. Erhan Bıçakçı ve Dr. Massimo Forlanini'yi kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşıyoruz. Onları saygı ve minnetle anıyor, bilim dünyasına kazandırdıklarıyla daima hatırlanacaklarını biliyoruz.

Yeni yayımlanan akademik eserleri tanıttığımız *Kitap Tanıtımları* bölümümüzde, Eskiçağ ve Arkeoloji literatürüne katkı sağlayan beş önemli eseri okuyucularımızla buluşturuyoruz. Bu bölüm, akademik dünyada güncel tartışmaları ve yeni yaklaşımları takip etmek isteyen araştırmacılar ve meraklılar için önemli bir kaynak niteliğinde. Ayrıca, *Enstitüden Haberler* ve *Yeni Yayınlar* bölümlerimizde, TEBE'nin yürüttüğü çalışmalar ve yayımladığı yeni araştırmalar hakkında detaylı bilgiler yer alıyor. Enstitümüzün faaliyetleri, bilimsel araştırmalara sağladığı destekler ve iş birlikleriyle ilgili en güncel gelişmeleri bu bölümlerde okuyabilirsiniz.

Haberler Dergisi olarak, geçmişi anlamaya ve akademik birikimi toplumla paylaşmaya olan inancımızla yolumuza devam ediyoruz. Her yeni sayıda sizleri daha fazla bilgiyle buluşturmayı hedefliyoruz, arkeolojiye ilgi duyan herkes için kapsamlı bir içerik sunmaya çalışıyoruz.

Bu sayımızın hazırlanmasında emeği geçen tüm yazarlara, akademisyenlere ve katkı sağlayan herkese teşekkür ederiz. Siz değerli okuyucularımızın ilgisi ve desteğiyle yolumuza devam edeceğiz. Keyifli okumalar dileriz!

Tolga Pelvanoğlu – Selin Önder – Yasin Gökhan Çakan

Şubat 2025

Suna Kırâç Kütüphanesi Hazine 10: Anadolu'nun Güneşi Hititler

Hitit araştırmalarının önemli isimlerinden olan değerli bağışçımız Prof. Dr. Hatice Gonnet Bağana ile “Hititler” Röportajı

Hatice Gonnet Bağana eski ve köklü bir İstanbul ailesinin temsilcisi Sait Bey'in torunu Nesrin Bağana'nın kızı olarak İstanbul'da dünyaya gelmiş; Anadolu'da birçok araştırmalar ile kazılara katılmış ve yönetmiştir. Gonnet Bağana, Hitit metinlerinin çözümlemeleri ve çevirileri üzerine çalışmış, çok sayıda yayın yapmış, bunların yanı sıra arkeolojik eserlerinin korunması konusunda çalışan bir aktivist arkeolog/hititologdur. Babası Mehmet Ali Bağana, eğitimini Almanya'da almış bir ziraat mühendisi hem Cumhuriyet'in ilk üst düzey bürokratlarından hem de toprak reformunu gerçekleştiren isimlerden seçkin bir insandı. Hatice Gonnet Bağana da 1950'lerde babasının OECD'de görevlendirildiği sırada yaşadığı Paris'te arkeoloji ve sanat tarihi okumuştur. Emmanuel Laroche gibi Hititoloji alanında tanınmış kişilerle çalışmıştır. Fransa'da uzun yıllar araştırma kurumlarında çalışmış, École de Louvre'da Hititler ile ilgili dersler vermiştir. Kendisi aynı zamanda Türkiye'deki kazı alanlarının korunması, gün ışığına çıkarılan eserlerin korunması için çalışmalar yapmış; UNESCO'da aktif olarak çalışan bir arkeolog olarak eserlerin sadece gün yüzüne çıkarılması değil aynı zamanda korunması ve sürdürülebilirliğini sağlamayı da kendine misyon edinmiştir.

Hititolog/Arkeolog Hatice Gonnet Bağana, Anadolu medeniyetlerine yoğunlaşan ve 1960-2000 yıllarını kapsayan arşivini 2014'te Koç Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Koç Üniversitesi Suna Kırâç Kütüphanesi olarak çeşitli etkinlikler düzenleyerek araştırmacıların ve ilgililerin Hatice Gonnet Bağana Hitit Koleksiyonu'ndan haberdar olmalarını ve yararlanmalarını istemekteyiz. 2023 yılı Eylül-Aralık aylarında “Anadolu'nun Güneşi Hititler” başlıklı tema çalışmamız kapsamında yaptığımız sosyal medya postları, düzenlediğimiz konferanslar ve Koç Üniversitesi öğrencileri ile hazırladığımız sergiler ile koleksiyonu tanıtmaya çalıştık.

— Bu çerçevede bugün sayın Hatice Gonnet Bağana'yı daha yakından tanımak adına bir röportaj gerçekleştirmek istedik. Kendisine, bize ayırdığı zaman için çok teşekkür ediyoruz.

— Bu güzel ikramınıza başlamadan önce, çalışmalarlarıyla Hititoloji'nin kendisine çok borçlu olduğu bilim adamı John David Hawkins'ın aramızdan ayrılmış olduğunun acısını sizlerle paylaşmak isterim. 2000 yılında yayımlanan *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions* ile Karatepe-Arslantaş hiyeroglif yayınlarının bir bilim şaheseri olduğunu da vurgulamak isterim. Kırk yıllık işbirliği, Anadolu'yu birlikte adım adım tepmiş olmanın verdiği hatıra ve acılarıyla unutulmaz günleri yaşamış olmanın mutluluğu ve acısıyla dolu olduğumu da itiraf etmek isterim.

— Çocukluk ve gençliğinizde arkeoloji ve Hititlere özel ilginiz var mıydı? Sizi bu alana yönlendiren ve besleyen kaynak neydi?

Tarih ve Coğrafya alanlarında beni ve kardeşim Bülent'i besleyen en önemli başlangıç noktamız babamızın bize ayrı ayrı hediye ettiği iki Atlas Dergisi olmuştur. Ben daha 5, Bülent 7 yaşındayken atlasla birbirimizi sorgulayarak çok bilgiler öğrendiğimizi ve hatta tarih ve coğrafya bilincine vardığımızı bile söyleyebilirim. En sevdiğimiz oyunumuz buydu ve sabah akşam birbirimizi sorgulamaktan çok zevk alıyorduk: “Leningrad hangi ülkeye aittir? İsveç'in başkentinin adı nedir? Van Gölü hangi ülkededir? gibi sorularla saatlarca oynardık. Böylece, daha çocukken çok bilgiler edindiğimiz kanısındayım. Ve bu merakın ikimizin de kişiliğini damgalamış olduğunu söyleyebilirim.

— 1940'lı ve 1950'li yılların Türkiye'si sizi nasıl şekillendirdi?

— Ağabeyim Bülent resme, bende tarih ve coğrafya'ya takılı kaldım. Fakat bunun yanı sıra Boğaz'da halam Münevver Ayaşlı'nın Beylerbeyi'ndeki yalısından denize girer ve yüzmekten de çok zevk alırdım. Nitekim, 1947 yılında Milli yüzme yarışlarına katılarak Moda Spor Kulübü'nden 100/200 m.'de serbest yüzme (*crawl*) rekorlarını kırdım. Ayrıca, Barbaros Hayrettin Kupası'nı da kazandım. Hâlâ evde sakladığım kupaları da Koç Grubu'na bağışlamak isterim. Bu yarışlara değin spor gazetelerinde çıkan metinleri,

Resim 1 – Seyhan Erkin

aile arşivlerinin bulunduğu Salt'a verdiğimi hatırlıyorum. Ayrıca, yüzme merakıma rağmen, okumaya ve dil öğrenmeye her zaman aşırı hevesim olmuştur.

— Öğrencilik yıllarınızda kütüphanelerle ilişkiniz nasıldı?

— Tarih, coğrafya ve okumaya olan hevesim nedeniyle kütüphanelere sık giderdim, fakat evdeki aile kitaplığı bir başlangıç olarak fazlasıyla yetiyordu diyebilirim.

Özellikle, dedem Sait Bey'den aileye kalan Yunanca ve Latince sözlüklerini çok sık karıştırırdım. Bu değerli kitaplıkları da birkaç yıl önce aile arşivlerinin bulunduğu Salt'a bağışladım.

— Ailenizde not alma, belgeleme, arşiv tutma ve geçmişe dair nesneleri özenle muhafaza etme alışkanlığı var mıydı?

— Ailemde not alma, belgeleme, arşiv tutma alışkanlığı yoktu, ama çok okurlardı ve geçmişe ait nesneleri ve kitapları özenle muhafaza etme ve koruma alışkanlığı, hatta kültürü vardı diyebilirim. Arkeolojiye

tutkunluğumun bu noktadan başlamış olabileceğini düşünüyorum.

— Nazım Hikmet ve Yaşar Kemal ile olan arkadaşılığınızdan bahseder misiniz biraz? En sevdiğiniz anılarınızı bizlere anlatabilir misiniz?

— Bu iki eşsiz insanla arkadaşlık etmiş olmanın mutluluğu ve kıvancı unutulacak huylarımdan değildir. Gerek Nazım Hikmet, gerek Yaşar Kemal'le anılarım Paris gibi bir kültür merkezini birlikte yaşamış olmanın kıvancıyla beslenirler.

Nazım Hikmet'le özel olarak 1950'lerde vefatı 1962 yıllarına Paris'e geldiğinde hep birlikte olurduk ve zarafeti nedeniyle "Paris'e birlikte olmamız için geldiğini" söylerdi. Bana armağan ettiği "Sürgün güç bir meslektir" (*C'est un dur métier que l'exil*) adındaki son kitabında "Hatice Bağana'ya tez dönelim" yazmış ve ayrıca bir çiçek resmi ve 1962 tarihiyle imzalamıştır. Bu kitabını da Salt'a vereceğim. Hititler'le ilgilendiğimi bildiğinden (Anadolu'ya) "tez dönelim" notu bunu işaretlemektedir. Hele hele, uzun yıllar Anadolu'ya ayak basma yasağından ötürü gidememe

acıasını çeken hassas bir kişi için! Nazım'ın kalbimdeki yeri çok başkadır. Ayrıca, çok kişisel de olsa, bir noktayı işaret etmek isterim: eşim Tony, hem fiziksel, hem kişisel huyları ile Nazım'a çok benzerdi. Hatta 1962 yıllarında, Tony'ye bu nedenle tutulduğumu itiraf etmek isterim.

Yaşar Kemal'le de olan arkadaşlığımız ilginçtir. Eşi Tilda meşgul olup da bizi başbaşa bıraktığında “gel biz Saint Germain'e gidip bir şarap içelim” der ve biz Café de Flore veya Deux Magots'ya gider, ünlü yazar, filozof ve ressamlarla saatlarca vakit geçirirdik. Benim derslerimden ötürü buluşamadığımızda da sinirlenir “gelecek sefer ne zaman dersin varsa söyle de ona göre boşuna gelmiyeyim” diye beni paylardı. Hatırlıyorum, onunla bir bayram nedeniyle Paris Elçiliğimize bile gitmiştik ve “Yahu Türk Sefaretinde şampanya içmeye gidilir mi bizim rakımız dururken?” diyerek güldürmüştü ortalığı.

Böylece, bu iki güzel insanla çocuklar gibi eğlenirdik...

— Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne yaşamın ve ülkemizin birçok haline tanıklık etmiş bir birey olarak; ayrıca Hitit İmparatorluğu'nun doğuşu, batışı ve yaratımlarının bilgisine sahip bir uzman olarak hayata yönelik çıkarımınız nedir?

— Herşeyden önce tarih dediğimiz kavramın sonsuzluğunu ve insanın bilgi yapısının zenginliğinin de sonu gelmeyen ve tekrar eden bir unsur olduğunun bilincine erken varmış olduğumu söyleyebilirim. Bu nedenle, Hitit İmparatorluğu'nun doğuş ve batışıyla, bugünkü Cumhuriyet'lerin doğuş ve batışı arasında zaman ve kavram olarak bir fark görmemekteyim. Felsefe ve Sanat'ın insanlığın sonu gelmez en olumlu unsurları olduklarına da ayrıca inanırım.

— Fransa'da eğitim görmüş olmanız akademik hayatınızı nasıl etkiledi?

— Nasıl etkilediğini bilemem ama en azından açısı çok geniş ve derinlemesine bir bilgi kaynağı olan ve etkin metodlarıyla Fransız kültürünün beni her anlamda etkilemiş olduğunu söyleyebilirim.

— Hititoloji alanında çalışmalarınızı gerçekleştirirken sizi en zorlayan konular nelerdi?

— En azından Hitit tarihini öğrenmek çabasında bulunmakla en zor fakat vazgeçilmez bir veri olan yazı ve dilini öğrenmek olmuştur. Yazılar, gerek çivi yazısı, gerek hiyeroglifler Hitit uygarlığının en kaçınılmaz

verileridirler. Şöyleki, yalnız Mezopotamya çivi yazısı metinleri değil, hiyeroglif yazıtları da ayrı dallarda çok önemlidir. Bu da, Hititler'in zengin ve en az iki yazılı bir uygarlık olduğunu göstermektedir: Çivi yazılı tabletlere, kayalara, steller veya mühürlere oyulmuş hiyeroglifler olarak. Çivi yazısı her ne kadar Mezopotamya yazısı ise de, hiyeroglifler Anadolu hiyeroglifleridirler, yani Mısır hiyeroglifleriyle sistem ve yapıları dışında ilgileri yoktur. Zaten, Mısır hiyerogliflerinden sadece iki hiyeroglif Anadolu'ya geçmiştir: Kral unvanı olan Kanatlı Güneş “Güneşim” anlamıyla ve “Hayat”ın temsilcisi olan “Ankh” yani “Kulplu Haç”.

— 100 yılı aşan Hititoloji biliminin bugün geldiği noktayı veya gelişim sürecini nasıl değerlendiriyorsunuz?

— İleride açıklayacağım gibi, Hititoloji önce Boğazköy kazılarını başlatan Alman arkeolog Winkler'in sayesinde 1907 tarihlerindeki kazalarıyla ele geçirilen yüzlerce çivi yazılı tabletin Almanya'ya taşınması ve Berlin'de bulunan çivi yazısına hakim Alman dilbilimcilerinin sayesinde Hititoloji dediğimiz bilim dalı doğmuştur.

Keilschrifttexte (KBo) aus Boğazköy ve *Keilschrifturkunden* aus Boğazköy (KUB) olarak iki seri çivi yazılı metinleri yayınlamak, Boğazköy tabletlerinin çivi yazılı metinlerini tanıtmışlardır. Misal olarak kendimden söz edebilirim. Yayımlanan KBo ve KUB ciltlerinin çivi yazılarının kopyalarını okuyup çevirmekle ve ancak bu yoldan giderek dil ve içerikliklerini öğrenirdik. Ben Ankara'da, J. David Hawkins Londra'da, Hans Gustav Güterbock Chicago'da, H. Otten Almanya'da, E. Laroche Paris'te, vs.vs. Yoksa, kimse başlangıçta, Almanya'ya gidip tabletleri teker teker ele alarak üzerlerinde doğrudan çalışmamıştır. Tabletlerin, yani çivi yazılarının kopyaları sayesinde herkes bulunduğu yerden kopyaların konularına erişebilmiştir. Demek oluyor ki, Hititolojinin doğuşu, önce tabletlerin Almanya'ya taşınmış olması, sonra da bunların bilirkişiler tarafından yayımlanmasıyla başlamıştır.

Almanya'ya giden yüzlerce tablet, 1990 yılında Türkiye'ye iade edilmişlerdir.

Metinlerin içerikleri çok zengin olup her konuya değinmektedirler (veteriner konuları gibi). Çivi yazılı bu çok zengin tabletlerin katalogları hocam Fransız dilbilimcisi Prof. E. Laroche tarafından 1971'de yayımlanmışlardır.

Hierogliflere gelince, katalogları önce yine Prof. E. Laroche tarafından 1964'te yayınlanmıştır. Fakat, 2023 yılında, geçenlerde kaybettiğimiz J. David Hawkins'ın çalışması olan *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions* adlı eseri bir bilim şaheseridir. Demek oluyor ki, bu kataloglar Hitit uygarlığının iki teknikle yazılı (çivi ve hieroglif), üç dille beslenmiş (Hitit, Luvca, Hur'ca) ve özellikle düşünce açısından zengin bir uygarlık olduğunu tanıtmaktadır.

— **Hitit dininde tanrılar nasıl algılanmıştır ve öne çıkan özellikleri nedir?**

— Hitit tanrısı soyuttur ve tanrıların soyut varlıkları esastır. Kişilikleri, çeşitli olabilir: insan, herhangi bir nesne veya bir hayvan, özellikle, öküz, geyik, arslan olabilirler. Çok tanrılı Hitit dini (polythéisme) kendileri tarafından “Bin tanrılı Hitit ülkesi, küçük veya büyük tanrılar” “Güneş bir bayram tertipledi ve 1000 tanrıyla tüm insanlığı ve kutsal kartalları davet etti” gibi metinlerle tanıtılmışlardır.

Tanrıların kişilikleri üç önemli noktada toplanır: egemenlik/yetki, hükümdarlık/verimlilik, kuvvet/başarı. Hitit tanrılar alayı (panteonu) çok tanrılıdır ve özellikle yapı itibarıyla 3 sınıfa ayrılarak üç Anadolu kültürünü temsil eder: Hitit'ler, Luv'lar ve Hur'lar. Hitit tanrısı çok şekilli bir gerçektir: insan, hayvan ve hatta tanrı karakteriyle ilgili herhangi bir nesneyi de temsil edebilir. 12 yeraltı tanrısı Yazılıkaya'da iki kez temsil edilmişlerdir.

— **Hitit Kral ve Kraliçesi'ni onların dönemi içinde değerlendirdiğinizde farklı yanı var mıdır? Kraliçe'nin konumu neden önemlidir?**

— Yalnız, iki metin kralı tanrı oğlu olarak tanıtır: ilkinde Güneş'in oğlu, ikincisinde Fırtına Tanrısı'nın oğludur. Hitit kralı laik ve dinseldir. Çok önemli bir bürokrasi tüm ülkeyi kontrol eder. Kral daima Kraliçe ile birlikte dini vazifelerini yerine getirir. Dini merasimler daima müzik ve şarkı eşliğinde, kalabalık bir ortamda olur. Kral adları tabiat unsurlarından seçilirdi: Tudhaliya bir “Dağ” adıdır, Suppiluliuma ise “dinsel/arınmış bir gölü” temsil eder (Eflatunpınar gibisinden). Hititlerde Kral ideolojisi savaşçı kral olmayıp, tam aksine “Tanrılar tarafından sevilen kral” olarak betimlenir.

İmparatorlukta, kral çifti ayrılmaz bir bütündür, Kraliçe krala eşlik eder, fakat kendisine ait özel, kişisel yetkisini de kullanabilir. Kraliçe'nin Boğazköy'de sarayı bile ayrıdır ve kendisine ait kişisel mührünün bulunması da otoritesinin kişisel olduğunu

göstermektedir. Kraliçe Puduhepa'nın II. Ramses'le yaptığı anlaşma'yı kendi mührüyle imzalamış olması kraliçenin kişisel, politik yetkisinin ağırlığını göstermektedir.

Hitit Kral ve Kraliçesi öldüklerinde göğe çıkma-yıp yeraltı tanrılarıyla buluşurlar. Gömülme/matem merasimleri 14 gün süren tarihin en uzun ve en ayrıntılı olanıdır.

Boğazköy surlarının içinde 32 mabedin varlığı, hem yapı hem de içerik olarak Roma ile Hattusa arasındaki benzerliğin altını çizmektedir. Büyük bayramlarda bağışlar önceden Roma'da olduğu gibi bir yemekle ve Hitit'lerde kralın peçetesini sallamasıyla başlar. Bağışlar üç türdür: önce ekmek, sonra şarap ve son olarak hayvanlar kurban edilir. Kurucu tanrı Telibinu için 6 günde 1000'e yakın koyun ve 50 öküz kesilirdi.

Hız (Vites) Bayramı ise 21 gün, Safran (Crocus)= ilkbahar bayramı 38 gün sürerdi.

— **Hititlerden günümüze ulaşan anlaşmalara değinmek ister misiniz? Özellikle hangileri önemlidir sizce?**

— Mitolojiye geçmeden önce Hititler'in anlaşmalarından söz etmek isterim. Anlaşmalar iki grupta toplanır: Başkent Hattusa'da (Boğazköy) oturan Büyük Hitit Kralı (İmparator) ve Anadolu'lu yerel kralları arasında olan anlaşmalarla yabancı Büyük Kral'larla (İmparator) olan anlaşmalar. Önemli birkaç anlaşmayı sayacak olursak:

- 1° I. Suppiluliuma ile Hayasa kralı Hukkanna (M.Ö. XIV. yy.) Bu anlaşma aile içinde erkek çocukların kız kardeşleriyle ve aile içinde eşcinsellik (homosexualité) yaklaşımlarını kınar. Hitit arşivlerinin en eski metinlerinden olan *Zalpuwa* Saga'sı da (MÖ. XVIII. yy.) aile içinde bu konuya önem verir.
- 2° Muwatallı'nın Wilusa (Ilios/Troie) kralı Alaksandu (Aleksandros) ile anlaşması.
- 3° III. Hattusili'nin Mısır'ın II. Ramses'i ile olan anlaşması.
- 4° IV. Tudhaliya'nın kuzeni Tarhundassa kralı Kurunta ile anlaşması (Tarhuntassa Konya yöresindedir). Tudhaliya ve kuzeni Kurunta, III. Hattusili tarafından şımartılan iki kuzendiler. Tudhaliya da kral olduğunda kuzeni Kurunta'ya iltimaslarda bulunmuştur.

Hitit anlaşmaları sabit bir plana göre yapıldı: Giriş, Kralların kişilikleri, soy kütükleri, lanetleme, hayırlama, şahit tanrılar ve şahit kişiler.

— **Hitit mitolojisine dair ne söylemek istersiniz?**

— Tanrı Telibinu'nun mitolojisi Anadolu Mitolojisinin modeli (arketipi) olmuştur. Fakat, bu çok zengin arşivlerde Gilgameş destanı gibi Sumer mitolojisi, Kumarbi serisi gibi Hur mitolojisi de bulunmaktadır. Anadolu Mitoloji konuları bin yıl sonraki Yunan mitolojisiyle de karşılaşırlar.

— **Hitit ekonomisinin temel taşları nelerdir?**

— Hitit ekonomisine gelince önce Saray'ın çok etkin olduğunu görürüz. Hitit İmparatorluğu'nda toprak köy birliklerine ve kraliyete aitti. Fakat, küçük bir kısmı kralın kişiliğindi. Köylüler hükümete bir vergi '*sahhan*', ayrıca da güç karşılığı bir yük '*luzzi*' öderlerdi. Köy toprağı ailevi olup mirasa ait olabilirdi. Köy topraklarının toplu, yani bir arada olmalarına karşın krala ait topraklar Anadolu'da dağınıktılar.

Kral toprakları saray işçileri tarafından çalışılırdı. Oysa, bir bölümü kral tarafından sarayın ihtiyaçları için çalıştırılırdı. Üç çok önemli kişi: AGRIG'ler ekonominiden, ZABARDIB'ler içkilerden, SIPAD'lar ise hayvan sürülerinden sorumluydular.

— **Çalıştığınız kazılar ve yüzey araştırmalarından bahsetmek ister misiniz?**

— Tüm Anadolu'yu doğudan batıya yıllarca gezmiş ve çalışmış bir tarihçi olarak, kişisel arkeoloji çalışma alanım Frikya olmuştur: Afyon, İhsaniye, Beyköy, Malatça yörelerini içerir. Özellikle Beyköy'ün Sarıalan adındaki kutsal alanı gereğince tanınmayan fakat önemli bir açık hava mabedidir. Sarıalanı temizleme ve tüm hiyeroglif araştırmalarımıza rağmen, yazısız bir alandır fakat genel yapı itibarıyla, özellikle havuzcuklar nedeniyle yağmur sularına adanmış çok ilginç ve önemli bir yapı olduğunu da söyleyebilirim.

— **Alanda da uzun yıllar çalışan bir araştırmacısınız. Çalıştığınız dönemlerde Anadolu'da Hitit kültürel etkisini gözlemlediğiniz konular oldu mu? Bugün hâlâ yaşayan izleri takip etmek mümkün mü sizce?**

— Hayır sanmıyorum ve bugün 3 bin yıl sonra Hitit kişiliğini temsil eden herhangi bir yapıya rastladım. Ayrıca, bu soruya olumlu cevap verebilmenin güç olacağını da düşünenlerdenim.

— **Sizin için özel bir Hititlere dair bir bulgu var mı? Neden?**

— Evet vardır: Demirin ilk olarak Anadolu'da, M.Ö. XXII. yy.'da Hititler tarafından tanınıp kullanılması çok önemli bir veridir.

— **Sizce Hititlerin uygarlık tarihine en önemli katkısı nedir?**

- Özellikle arşiv kavramının doğuşunu Hititler'e borçluyuz. Çok zengin Boğazköy arşivleri buna tanıklık ederek ispatlarlar.
- M.Ö. 1600'larda, Kral Telibinu'nun fermasında, Kral ailesinden olmayan bir damadın krallığa aday gösterilebilir olabilmesi. Bu konu demokrasinin en eski var oluşunu tanıtmaktadır.
- Hitit kadınının Mesopotamya kadınlarına göre, sosyete'deki çok önemli varlığı ve kişiliği. Hitit Kraliçe'sinin özel, kişisel mühürünün var olması. M.Ö. XIII. yy.'da Kraliçe Puduhepa'nın kişisel mühürüyle II. Ramses'e yazdığı mektup kraliçenin politikadaki önemini ve ağırlığını vurgulamaktadır. Buna karşın, Assur'da ilk kadın tasviri ancak M.Ö. VII. yy.'da Kraliçe Naqia ile başlar.
- Alfabeye göz kırpmaya niteliğinde olan W harfinin Wa/e/i olarak okunabilme olanağı da çok önemlidir. Unutmayalım ki, alfabe M.Ö. XIII yy.'da Fenike'de başlamıştır.

— **Hititlerin deniz ile bağlantısı hakkında ne söylemek istersiniz?**

— Önce IV. Tudhaliya sonra II. Suppululiuma devrinde (M.Ö. 12. yy.) Hititlerin filosu olduğunu ve Kıbrıs'a (Alasiya) çıkartma yaptıklarını biliyoruz.

— **Çalışmalarınız boyunca siz hangi arşivlerden yararlandınız? Bu konuda eksiklikler ve gelişmeler nelerdir?**

— Hitit çivi yazılı tabletlerinin KBo ve KUB olarak iki seriden oluşan Hitit metnlerinin neşredilmeleyle başlaması çok önemli ve ileri gerçek bir atamadır. Bunların sayesinde Hititoloji ilerleyebilmiştir. E. Laroche'un Kataloğunda (1971) yayımlanmış olan metinler, bugün kolaylıkla ele geçirilebilirler. J. David Hawkins'ın hiyeroglifler üzerine çalışmaları 2000 tarihinden bu yana çok önemli ileriye bir adımdır.

— **Hitittoloji alanında çalışmaya başlayacak meslektaşlarınıza önerileriniz neler?**

— Öncelikle çivi yazısını ihmal etmemelerini öneririm. Toplu olarak Hitit kültürünün bütün zenginlikleri önce çivi yazılı tabletlerde bulunmaktadır. Hiyerogliflerin temaları çok başkadır.

— El yazısı notlarınızı, akademik araştırmaları, ders notlarını ve kapsamlı Hititoloji belgelerini içeren koleksiyonuzu Koç Üniversitesi Suna Kırâç Kütüphanesine bağışladınız. Kütüphaneciler olarak bu koleksiyonun değerini araştırmacılara ve öğrencilere aktarmak için çeşitli etkinlikler düzenliyoruz. Öğrencilere ve araştırmacılara bu koleksiyondan istifade etmeleri için sizin tavsiyeleriniz neler olur?

— Hitit edebiyatının zengin ve çeşitli temalardan oluşan metinlerinden faydalanmalarını tavsiye ederim. Sayısız Hitit metinleri bugün yayınlanmışlardır. Yayınlar, E. Laroche'un Hitit Metinleri Kataloğundan ve "Chicago Hittite Dictionary" Kılavuzundan kolayca ele geçirilebilirler.

— Son olarak bize ne söylemek istersiniz?

— Şimdi, müsaadenizle bazı önemli başka noktalara değinmek istiyorum.

M.Ö. II. Binde büyük Hitit İmparatorluğu'nu kuran kimlerdi? Hititlerin Anadolu'ya yerleşmeleri III. Bin sonlarında Anadolu'ya göç eden Hint-Avrupa dil konuşan göçmenlerin yerleşmeleriyle başladı.

O devirde Anadolu'da Halys/Kızılırmak bölgesinde Hatti'ler, Güney-Doğuda Assurlu tüccarlar yaşamaktaydılar.

M.Ö. XVIII. yy.'da Hitit prensliği doğdu ve ilk prens Kussarlı Anitta olmuştur. Başkenti Nesa, yani Kaneş veya bugünkü Kültepe idi.

Bu arşivler, özellikle Charles Texier 1834'te ve John Hamilton 1837 tarafından tanınmış ve tanıtılmışlardır. Fakat ancak, KBo 1916 ve KUB 1921'de iki seri olarak dilbilimci alman bilginler tarafından yayınlanmışlardır.

Fakat en önemli atılım Asur uygarlığı üstadı B. Hrozný tarafından gelmiştir. Hrozný, Hitit dilinin Hint-Avrupai olduğunu hemen anlamış ve zaman kaybetmeden 1916'da *Hitit Kanunlarını* yayınlamıştır.

Bu binlerce tabletin temalarına göre listelerini 1971'de dilbilimcisi Emmanuel Laroche'a borçluyuz. Bu çok zengin arşivlerin baş sorumlusu, tabiidir ki, Hitit ortamının en önemli siması olan yazıcı (scribe) idi.

Hiyerogliflere gelince, bunlar M.Ö. XVI. asırda başladı ve Hint-Avrupai olup Luvca'yı tanıtır. Hiyeroglifler konusunda biraz önce sözünü ettiğim J. David Hawkins'ın 2000'de yayımladığı Anadolu hiyeroglifleri *Corpus*'u bu konuda demirbaş eserdir.

Olasılıkla, hiyeroglif deyince, akla Mısır hiyeroglifleri gelir, oysa, Anadolu Mısır'dan yalnız iki hiyeroglif kullanmıştır 'Güneşim' anlamına gelen "Kanatlı Güneş kursu" ve "Hayat" olarak okunulan (Ankh) yani "Kulplu Haç"tır. Fakat, unutmamak gerekir ki, Mısır hiyeroglifleri Anadolu hiyerogliflerinden bir asır önce doğmuş ve kullanılmaya başlamıştır.

Anadolu hiyerogliflerinin önemli duraklarından biri, 1946'da (IXe - VIIIe) iki dilde yazılmış Fenike ve Luvca olan 1946'da bulunmuş Karatepe yazıtı olmuştur. Fakat, en eski ve önemli buluntu taş üzerine çalışılıp, Suriye'de Küçük Halep Cami'nin duvarına oturtulmuş hiyeroglif yazıttır. Bu yazıt sayesinde Telibinu adının ideogramatik değerinin bir "Ağaç" olduğu öğrenilmiştir. Bu sayede hiyerogliflerin Anadolu gerçeklerinden geldikleri anlaşılmıştır. Demek oluyor ki, tarım tanrısı Telibinu'nun hiyeroglif adı bir "ağaç"la tanıtılmıştır.

Geç Hitit hiyerogliflerinin en önemli eserlerinden İvriz, Malatya, Maraş, Karkemiş, Tell-Ahmar, Karatepe eserleri, Anadolu'nun hiyeroglif zenginliklerini açıklarlar.

İlginize teşekkür ederim.

Koç Üniversitesi Suna Kırâç Kütüphanesi olarak Hatice Gonnet Bağan'a bize vakit ayırdığı için teşekkür ediyoruz. Bir asra yakın deneyimi, birikimini elbette bu kadar az soru ile aktarmak; okuyuculara yansıtmak olanaklı değil. Ancak, kendisinin bugün bizimle paylaştıkları damıtılmış bir tecrübe olarak yanı başımızda hep duracaktır.

4 Ocak 2023

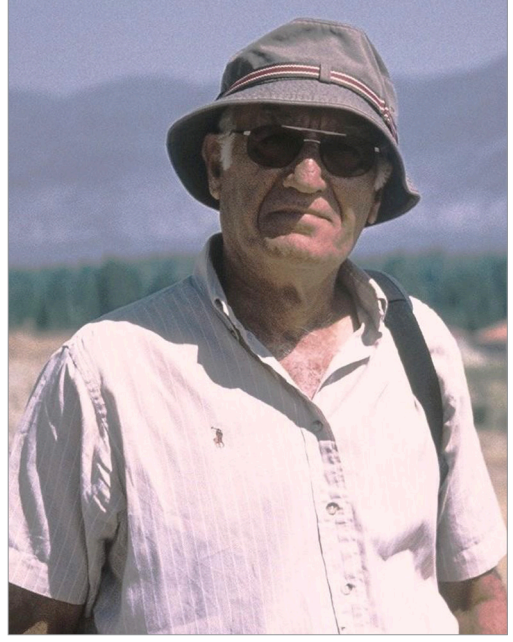
Röportajı hazırlayanlar:

Dr. Remziye Boyraz Seyhan
AKMED Kütüphane Sorumlusu

İlknur Erkin
Sağlık Bilimleri Birim Kütüphanecisi

PROF. DR. ADNAN DİLER
1932 – 2024

PROF. DR. REFİK DURU
1959 – 2023

DOÇ. DR. ERHAN BIÇAKÇI
1956 – 2024

DR. MASSIMO FORLANINI
1944 – 2024

Tepecik-Çiftlik Höyük'te Bulunan Neolitik Döneme Ait Sıvalı Kafatasları

Yasin Gökhan Çakan – Burak Falay – Ali Metin Büyükkarakaya

Giriş

Günümüzden yaklaşık 12.000 yıl önce Güneybatı Asya'da yaşayan insanlar, göçebe avcı-toplayıcı yaşam tarzından yerleşik hayata geçerek bitki ve hayvan türlerini evcilleştirmeye başlamışlardır. Bu dönüşüm, kalıcı yerleşimlerdeki mimarinin gelişimi, yeni geçim ekonomileri, demografik değişiklikler, sembolizm, ritüeller ve kolektif hafıza gibi birçok boyutuyla incelenmektedir. Bu kapsamda, Neolitik dönemdeki ölüm ritüelleri ve bu ritüellerin zaman içindeki değişimleri de önemli bir araştırma alanıdır. Araştırmalar, Neolitik topluluklarda ritüel pratikleri, bölgesel benzerlik ve farklılıkları, ayrıca ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülen nesnelerin kullanımını ele almıştır. Bu bağlamda, sıvalı kafatasları tarihöncesi dönemlerde Anadolu ve Levant'ta önemli ritüel unsurları arasında yer almaktadır.

Sıvalı kafatasları, dönemin insanların doğrudan iskelet kalıntılarından dönüştürülen “performatif” araçlar olarak, kolektif hafızanın bir parçası haline gelmiştir. İlk örnekleri Jericho'da ortaya çıkan sıvalı kafataslarına (Kenyon, 1954; Strouhal, 1973), 'Ain Ghazal (Griffin vd., 1998), Abu Suwwan (Rolleson vd., 2022), Kfar HaHoresh (HersHKovitz vd., 1995), Yiftahel ((Milevski vd., 2008), Tell Ramad (Bonogofsky, 2006), Beisamoun (Bocquentin ve Noûs, 2022) ve Tell Aswad (Stordeur, 2014) gibi yerleşimlerde de rastlanmıştır. Anadolu'da ise Köşk Höyük (Bonogofsky, 2004, 2005; Özbek, 2009) ve Çatalhöyük'te (Boz ve Hager, 2013; Haddow ve Knüsel, 2017) bu tür örnekler bulunmuştur.

Genellikle atalar kültüyle ilişkilendirilen sıvalı kafatasları, yapılan son değerlendirmelere göre yalnızca erkeklere değil, kadınlara ve çocuklara da ait olabilmekte ve farklı ritüel amaçlarına işaret etmektedir. Son yıllarda gerçekleştirilen kazılarda, bu nadir buluntulara Tepecik-Çiftlik Höyük'te de rastlanmıştır (Büyükkarakaya vd., 2024).

Tepecik-Çiftlik Höyük ve Ölüm Uygulamaları

Tepecik-Çiftlik Höyük, Niğde'nin Çiftlik ilçesinde, Toros Dağları'nın kuzeyindeki Volkanik Kapadokya

olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Höyük, Güneybatı Asya'nın önemli hammadde kaynaklarından biri olan obsidiyen yataklarına ev sahipliği yapan Göllüdağ'a yaklaşık 10 km uzaklıktadır. 9,6 metre yüksekliğindeki höyüğün yerleşim alanı yaklaşık 6 hektar olarak tahmin edilmektedir (Bıçakçı vd., 2011; Bıçakçı, 2022; Çakan 2024).

Tepecik-Çiftlik, MÖ 8. binyılın sonundan MÖ 6. binyıl başına kadar kesintisiz iskân görmüştür. Höyükteki kazılarda Neolitik ve İlk Kalkolitik dönemlere ait arkeolojik tabakalar tespit edilmiştir. En fazla bilgi, Çanak Çömlekli Neolitik döneme ait 5., 4. ve 3. tabakalardan elde edilmiştir. Radyokarbon tarihlendirmelerine göre bu tabakalar, MÖ 6800-6100 yıllarına tarihlenmektedir (Çakan ve Bıçakçı, baskıda).

Höyükteki kazılar, Neolitik dönem ölü gömme uygulamaları hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Ölümler genellikle birincil gömü yöntemiyle basit toprak mezarlara defnedilmiş, ancak az sayıda ikincil gömü de tespit edilmiştir. Bebekler bazen çömlekler içinde gömülmüştür. 3. tabakada gömüler avlu ve açık alanlarda bulunurken, 4. tabakada gömüler genellikle odaların tabanları altında yer almıştır (Büyükkarakaya vd., 2009). 5. tabakada ise en az 42 bireye ait bir kolektif gömü bulunmuştur (Büyükkarakaya vd., 2019).

Gömülere yapılan en dikkat çekici müdahalelerden biri, mezarın açılarak kafataslarının alınmasıdır. Bu uygulama, tüm yaş grupları ve cinsiyetlerde yaygın olarak görülmekte ve yetişkin mezarlarının yaklaşık %70'inde belgelenmiştir (Büyükkarakaya, 2019).

2019 kazı sezonunda, 3. tabaka alanında iki mezar (SK-105 ve SK-106) keşfedilmiştir (Res. 1). Bu mezarlar, basit toprak mezar niteliğindedir ve üzerinde sıva kalıntıları bulunan yedi sıvalı kafatası içermektedir. Sıvalı kafataslarının beşi alt çenelerinden ayrı (*cranium*), ikisi ise alt çeneleriyle birlikte tüm kafatası olarak tespit edilmiştir. Minimum birey sayısı hesaplamasına göre iki mezarda en az 10 bireyin çeşitli iskelet elemanlarıyla temsil edildiği belirlenmiştir. Mezarların bulunduğu alan,

Resim 1 – Sıvalı kafatasları bulunan SK-105 ve SK-106 numaralı mezarların kazı alanındaki konumları ve bulunma durumları.

Tepecik-Çiftlik'in özgün mimari öğelerinden olan, 3. tabakanın erken evresindeki "fırınlı yapılar" ile çevrelenmiştir.

Sıvalı Kafataslarının Çok Yönlü Analizi

Söz konusu mezarlardaki insan kalıntılarının analizi için biyoarkeolojik, paleoradyolojik ve malzeme analizleri olmak üzere üç temel yöntem kullanılmıştır. Biyoarkeolojik analizlerde, örnekler temizlenip korumaya alındıktan sonra, yaş, cinsiyet ve minimum birey sayısı gibi veriler tespit edilmiştir. Malzeme analizleri kapsamında, SEM-EDS ve Raman spektroskopisi ile sıva malzemelerinin bileşenleri ve kullanılan pigmentler belirlenmiştir. Paleoradyolojik değerlendirmelerde ise, bilgisayarlı tomografi (BT) ile sıva katmanlarının yoğunlukları ve iç yapısı incelenerek, yapım süreçleri ve restorasyon aşamaları hakkında bilgi edinilmiştir.

SK-105

Bu mezardan çıkarılan kemikler arasında kafatasları, kafatası parçaları, uzun kemikler ve kaburgalar yer

alır ve yapılan analizler, minimum yedi bireyin kalıntılarına işaret eder (Res. 1). Uzun kemiklerin farklı bireylere ait olduğu tespit edilmiştir. Bireylerin cinsiyet ve yaşlarına dair yapılan incelemeler, demografik çeşitliliği ortaya koymaktadır; genç yetişkin bir kadın (105-A), genç yetişkin bir erkek (105-B), yetişkin bir erkek (105-C), yetişkin bir kadın (105-D) ve 15-17 yaş arası genç bir kadın (105-E).

Mezarda biri alt çenesiyle birlikte tespit edilmiş beş adet sıvalı kafatası bulunur ve bu kalıntılarda pigmentlerin ve yüz maskesi uygulamalarının izleri dikkat çeker. Örneğin, 105-A'nın göz çukurlarında, sağ kulak deliğinde ve şakak çukurunda iyi korunmuş sıva kalıntıları yer alır (Res. 3). Alın bölgesindeki izler, tam korunmamış bir maskenin varlığına işaret eder. Ayrıca, bu maskeye ait olduğu düşünülen dış tabakada mavi pigment kalıntıları bulunur (Res. 5a). 105-B'de ise göz çukurlarında harç dolgusu görülür ve alın ile elmacık kemiklerinde hafif mavimsi-yeşil renkler, mavi pigmentin kullanıldığını gösterir. İlginç bir şekilde, bu bireyin sağ üst kesici dışında kırmızı pigment bulunur.

Diğer bireylerde de benzer uygulamalar tespit edilmiştir. 105-C'nin sol elmacık kemiğinde kırmızı pigment izleri yer alır, 105-D'nin sağ göz çukuru çevresinde ve alın kemiğinde yoğun kesik izleri görülür. 105-E ise alt çenesi ile birlikte iyi korunmuş bir örnek olup, burun boşluğu, göz çukurları, ağız boşluğu ve sağ şakak çukurunda sıva ve harç dolguları yer alır. Ayrıca, bu bireyin de kafatasında kırmızı pigment kalıntıları ve çeşitli kesik izleri bulunur.

Mezardan çıkarılan bazı kemik ve toprak örneklerinde bitki kalıntıları (fitolitler) tespit edilmiştir. Bu durum mezarlarda hasır benzeri bir malzemenin kullanıldığını düşündürmektedir.

SK-106

Bu mezarda sadece kafatası ve kafatası parçaları ve bir adet alt çene kemiği bulunmaktadır. Uzun kemikler veya diğer iskelet elemanlarına rastlanmamıştır. Yapılan analizler, mezarda minimum üç bireyin kalıntılarının bulunduğunu göstermektedir. Bu bireylerden biri genç yetişkin bir erkek (106-A), diğeri 8-10 yaşlarında bir çocuk (106-B), üçüncüsü ise yaş aralığı tam olarak belirlenemeyen genç yetişkin veya yetişkin bir bireydir (106-C).

SK-106 mezarındaki iki sıvalı kafatası (106-A ve 106-B), uygulanan sıva teknikleri ve pigment izleriyle dikkat çekmektedir. 106-A'nın sol göz çukuru tamamen harç ile doldurulmuş, sağ göz çukuru ise kısmen dolu bırakılmıştır. Her iki kulak yolu

Resim 2 – SK-106-A numaralı sıvalı kafatasının üç boyutlu modeli.

harç ile kapatılmış ve yüzü kaplayan çok katmanlı bir maske büyük ölçüde korunmuştur (Res. 2). Maskenin dış yüzeyi açık kahverengi tonlarda olup, katmanlı yapısıyla öne çıkmaktadır. Ayrıca, maskenin altında sarımsı-kahverengi bir dolgu tabakası daha tespit edilmiştir. 106-A bireyinde bazı dişlerin ölüm sonrası kaybolduğu ve diş yuvalarının kısmen harç ile doldurulduğu görülmüştür. Paleoradyolojik gözlemlerle izlenebilen en dikkat çekici bulgu ise sol göz çukurunda bulunan 11 adet tek köklü diştir. İncelemeler, bu dişlerin kafatasına ait bireye değil, başka bir bireye ait olduğunu göstermektedir. Alın ve kafatasının yan kesimlerinde, yumuşak dokuların çıkarılması sırasında yapıldığı düşünülen kesik izlerine rastlanmıştır.

Resim 3 – SK-105-A numaralı sıvalı kafatasının farklı açılardan görünümü.

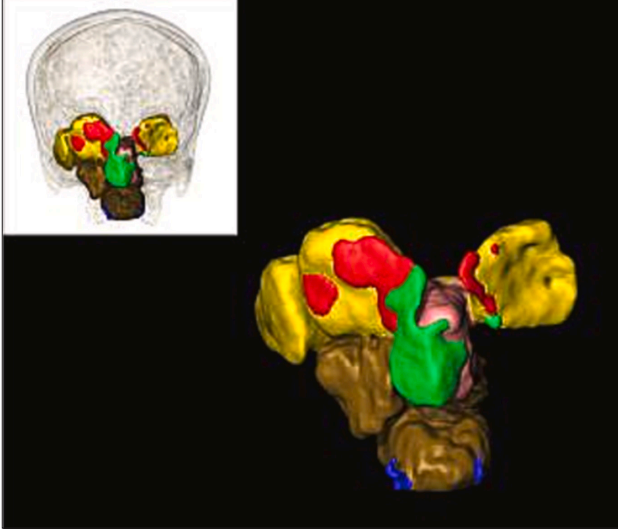
Resim 4 –
Alt çenesi ile birlikte sıvanmış
SK-105-E'nin farklı açılardan görünümü.

Resim 5 – a) SK-105-A'da göz çukurları ve çevresinde sıva ve mavi boya kalıntıları, b) SK-105-D'de tespit edilen kesik izleri, c) SK-105-B'de dişlerde görülen kırmızı boya kalıntıları, d) SK-106-B'nin kırmızı boyalı alt çenesi.

106-B numaralı kafatasında ise şakak bölgelerinde sarımsı-kahverengi sıva dolgusu görülmüştür. Elmacık kemiklerinde ve şakak çevresinde, sıvaya kısmen nüfuz etmiş kırmızı pigment izleri bulunmuştur. Bu bireye ait alt çene kemiği de mezarda korunmuş halde bulunmuş ve bunun da dolgularla kaplandığı, ayrıca her iki tarafında kırmızı pigment kalıntıları olduğu tespit edilmiştir (Res. 5d). Bu durum, kafatasının alt çene kemiğiyle birlikte sıvandığını ortaya koymaktadır.

SK-106 mezarında da kafatası parçalarının çevresinde korunmuş bitki kalıntıları (fitolitler) bulunmuştur. Bu kalıntılar, SK-105 numaralı mezarda da olduğu gibi mezar hazırlanırken hasır benzeri malzemelerin kullanıldığını düşündürmektedir.

Resim 6 – SK-105-B'nin bilgisayarlı tomografi ile elde edilmiş 3 boyutlu görüntüsü. Her bir renk farklı yoğunluğa ve kompozisyona sahip farklı siva katmanını temsil etmektedir.

Bulgular ve Değerlendirme

Yedi sıvalı kafatası üzerinde yapılan biyoarkeolojik analizler, bireylerin farklı yaş ve cinsiyet gruplarına ait olduğunu göstermiştir. Kadın, erkek ve çocuklara ait kafataslarının varlığı, bu ritüelin belirli bir demografik gruba özgü olmadığını, aksine topluluğun cinsiyet ve yaş grupları açısından çeşitli üyelerine uygulandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, sıvalı kafataslarının toplumda geniş bir kabul gördüğünü, bireysel statüden çok topluluk aidiyeti ve kafatası kültürü bağlamında inanışlarıyla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Paleoradyolojik analizler, kafataslarının üzerindeki siva katmanlarının yapısal özelliklerini detaylı bir şekilde ortaya çıkarmıştır (Res. 6). Çeşitli yoğunluk ve kalınlıklardaki siva tabakalarının, hem yapısal bütünlüğü sağlamak hem de estetik bir görünüm oluşturmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Farklı siva türlerinin varlığı, bu ritüel nesnelerin uzun süreli kullanımına ve zaman içinde onarımlar/yenilemeler yapılırken farklı malzemelerin kullanıldığına işaret etmektedir.

Sıvalı kafataslarında en az beş farklı yoğunluğa sahip siva harcı kullanıldığı tespit edilmiştir. Farklı yoğunlukların, siva malzemesi elde etmek için kullanılan teknikten ve siva bileşenlerinin farklı oranlarından kaynaklanmış olduğu düşünülmektedir. En düşük yoğunluklu granüler malzemenin, kafatasındaki büyük boşlukları doldurmak ve muhtemelen güçlendirmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Üretim sürecinin adımlarının kesin sırasını

belirlemek zordur. Buna karşın siva sürecinin ilk adımında, burun boşluklarına ve boyun kısmına dolgu malzemesi döküldüğü, ardından göz çukurları, şakaklar, damak ve kranial tabanın doldurulduğu anlaşılmaktadır. Bu aşamadan sonra göz çukurları ve şakaklar, bir maske oluşturmak için benzer siva malzemesi ile tamamlanmıştır. Bu maske daha sonra ince bir tabaka halindeki yoğun ve homojen son işlem malzemesi ile kaplanmış ve daha çarpıcı bir görünüm oluşturmak için pigmentler kullanılmıştır. Kimyasal analizler, sıvalarda *azurit* (mavi), *cinnabar* (kırmızı) ve *goethite* (sarı pigment) gibi minerallerin kullanıldığını göstermiştir (Res. 5a, c-d).

Yukarıda da değinildiği gibi bazı kafataslarının yüzeylerinde kesik izleri tespit edilmiştir (Res. 5b). Bu izlerin detaylı iz analizi, kesğin ne tür bir alet kullanılarak yapılmış olduğunun tespit edilmesi ve kesik izleriyle sıvalı kafatasının üretimi ve kullanımı arasındaki olası ilişkilerin anlaşılması üzerine çalışmalar halen devam etmektedir.

Elde edilen bulgular, Tepecik-Çiftlik topluluğunun ölüm sonrası ritüellerini anlamak için önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Bu ritüellerin, bireylerin toplumsal rollerini vurgulamak, kolektif hafızayı şekillendirmek ve topluluk bağlarını güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiş olduğu düşünülmektedir. Sıvalı kafataslarının uzun süreli kullanımı ve zaman içinde onarımlara tabi tutulmuş olması, bu nesnelerin yalnızca birer ritüel nesneden çok daha fazlası olduğunu, aynı zamanda toplumsal bağlamda sürekli bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Farklı yaş ve cinsiyet gruplarından bireylere ait kafataslarının sıvanması, ritüelin topluluk genelinde geniş bir kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

Pigment kullanımı ve siva uygulamalarındaki estetik kaygılar, bu nesnelerin ritüel pratiklerdeki yüksek sembolik değerine işaret etmektedir. Bu, topluluğun ölen bireye karşı genel tutumunu, toplumsal kimlik ve kolektif hafıza gibi kavramlara verdiği önemin doğrudan kanıtı olarak kabul edilebilir.

Gerçekleştirilen çok yönlü analizler, özellikle yüksek çözünürlüklü BT taramaları, siva katmanları arasındaki yoğunluk farklılıklarını tahribatsız bir şekilde tespit etmeyi mümkün kılmıştır. Bu taramalar, kafatasının gözle görülemeyen iç kısımlarını da görüntüleyerek daha ayrıntılı bir inceleme yapılmasını sağlamıştır. Böylece, farklı yoğunluklardaki siva ve harç kalıntıları sıvama teknikleri hakkında önemli ipuçları sunmuş ve bu yöntemin, Anadolu ve

Güneybatı Asya'daki benzer sıvalı kafataslarının analizinde de güvenilir bir araç olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur.

Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük ve Çatalhöyük'ün ardından, sıvalı kafatası bulunan Anadolu'daki üçüncü yerleşmedir. Elde edilen bulgular, Levant ve Anadolu'da görülen sıvalı kafataslarıyla belirgin paralellikler taşımaktadır. Bu durum, kafatası kültürü ile ilişkili ritüel pratiklerin bölgeler arasında nasıl yayıldığını ve kültürel etkileşimlerin kapsamını anlama açısından önemli ip uçları sunmaktadır. Gelecekteki çalışmalar, bu tür ritüel nesnelerin daha geniş coğrafi bağlamda nasıl yorumlanabileceğini ve bu uygulamaların tarihsel süreçteki evrimini anlamaya yönelik yeni sorular ortaya koyma potansiyeline sahiptir.

Kaynakça

- Bıçakçı, E., 2022. "A Conspectus on the Status of Tepecik-Çiftlik Excavation (Cappadocia): Intersite and Regional Outcomes and Prospects". In: Rosenstock, E., Biehl, P.F. (Eds.), 6000 BC: Transformation and Change in the near East and Europe. Cambridge University Press, pp. 83–103.
- Bıçakçı, E., Godon, M., Çakan, Y.G., 2011. "Tepecik-Çiftlik". In: Özdoğan, M., Başgelen, N., Kuniholm, P. (Eds.), The Neolithic in Turkey 3. Archaeology and Art Publications, Istanbul, pp. 89–134.
- Bocquentin, F., Noûs, C. (2022). "Dealing with the Dead at Beisamoun During the Middle PPNB: Revisiting Lechevallier's Field Archives". In D. Ackerfeld & A. Gopher (Eds.), Dealing with the Dead, Studies on Burial Practices in the Pre-Pottery Neolithic Levant (Vol. SENEPSE 23, pp. 197-213). ex oriente.
- Bonogofsky, M., 2004. "Including Women and Children: Neolithic Modeled Skulls from Jordan, Israel, Syria and Turkey". Near Eastern Archaeology 67 (2), 118–119.
- Bonogofsky, M., 2005. "A bioarchaeological study of plastered skulls from Anatolia: new discoveries and interpretations". International Journal of Osteoarchaeology 15 (2), 124–135.
- Bonogofsky, M., 2006. "Complexity in context: plain, painted and modeled skulls from the Neolithic Middle East". In: Bonogofsky, M. (Ed.), Skull Collection, Modification and Decoration. BAR international series, Archaeopress, Oxford, pp. 15–28.
- Boz, B., Hager, L.D., 2013. "Living Above the Dead Intramural Burial Practices at Çatalhöyük". In: Hodder, I. (Ed.), Humans and Landscapes of Çatalhöyük, Vol. 47. British Institute at Ankara, pp. 413–440.
- Büyükkarakaya, A.M. (2019). "Ölüm Uygulamaları ve Davranışın Ekolojisi". In: A. M. Büyükkarakaya ve E. B. Aksoy (Eds.), Memento Mori, Ölüm ve Ölüm Uygulamaları, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 217-257.
- Büyükkarakaya, A.M., Erdal, Y.S., Özbek, M., 2009. "Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açından Değerlendirilmesi". In 24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, pp. 119–138.
- Büyükkarakaya, A.M., Çakan, Y.G., Godon, M., Erdal, Y.S., Bıçakçı, E., 2019. "Handling dead bodies: Investigating the formation process of a collective burial from Neolithic Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia (Turkey)". Journal of Anthropological Archaeology 56.
- Büyükkarakaya, A. M., Cavalli, E., Çakan, Y. G., Canol, H. S., Falay, B., Ormancı, Ö., 2024. "Multi-dimensional analyses of the plastered skulls from Neolithic Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia (Türkiye)", Journal of Archaeological Science: Reports, Volume 53, 104388.
- Çakan, Y. G., 2024. Orta Anadolu Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde MÖ 7. Binyıl: Tepecik-Çiftlik Höyük'te Mimari ve Yerleşim Düzeninde Kültürel Değişim Süreci. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakan, Y. G., Bıçakçı, E., Baskıda. "Tepecik-Çiftlik Höyük". Niğde Arkeolojisi ve Kültürel Mirası Çalıştayı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Griffin, P.S., Grissom, C.A., Rollefson, G.O., 1998. "Three late eighth millennium plastered faces from 'Ain Ghazal, Jordan". Paleorient 24 (1), 59–70.
- Haddow, S.D., Knüsel, C.J., 2017. "Skull Retrieval and Secondary Burial Practices in the Neolithic Near East: Recent Insights from Çatalhöyük, Turkey." Bioarchaeology International 1 (1–2), 52–71.
- Hershkovitz, I., Zohar, I., Segal, I., Speirs, M.S., Meirav, O., Sherter, U., Feldman, H., Goring-Morris, N., 1995. "Remedy for an 8500 year-old plastered human skull from Kfar Hahores. Israel". Journal of Archaeological Science 22 (6), 779–788.
- Kenyon, K.M., 1954. "Excavations at Jericho". The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 84 (1/2), 103–110.
- Milevski, I., Khalaily, H., Getzov, N., Hershkovitz, I., 2008. "The Plastered Skulls and Other PPNB Finds from Yiftahel, Lower Galilee (Israel)". Paleorient 34 (2), 37–46.
- Özbek, M., 2009. "Remodeled human skulls in Köşk Höyük (Neolithic age, Anatolia): a new appraisal in view of recent discoveries". Journal of Archaeological Science 36 (2), 379–386.
- Rollefson, G., Schmidt, K., Schick, R., 2022. "One Hundred Years of Archaeological Research in Jordan". Jordan Journal for History and Archaeology 16 (3), 255–304.
- Stordeur, D., 2014. "Neolithic plastered skulls from Tell Aswad (Syria). A funerary tradition in the Near East". In: Sanz, N., Arriaza, B.T., Standen, V.G. (Eds.), The Chinchorro Culture: a Comparative Perspective, the Archaeology of the Earliest Human Mummification. Unesco, pp. 177–196.
- Strouhal, E., 1973. "Five Plastered Skulls From Pre-Pottery Neolithic B Jericho: Anthropological Study". Paleorient 1 (2), 231–247.

KİTAP TANITIMLARI

**Goedegebuure, Petra M., Hittite
Demonstratives: Studies in Deixis, Topic and
Focus, (Studien zu den Boğazköy-Texten 55),
Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 2014.**

Petra Goedegebuure tarafından, 2003 yılında, Prof. Dr. Gernot Wilhelm danışmanlığında, Amsterdam Üniversitesi'nde bir doktora tezi olarak hazırlanmış olan bu çalışma, bir revize aşamasının ardından 2014 yılında yayınlanmıştır. Toplam on bölümden oluşan bu yayında, işaret zamirleri dilbilimsel olarak incelenmiş, deiktik ve bilişsel dilbilim kavramları üzerinde durulmuştur.

Yayının ilk bölümünde, *apa-* ve *aši-* zamirlerinin anaforik ve kataforik kullanımlarına kısa bir giriş yapılmıştır. Hitit işaret zamirlerinin, dilbilimsel açıdan dört bölüme ayrılmış Hitit dönemlerindeki (Eski Hitit Dönemi, Orta Hitit Dönemi, Yeni Hitit Dönemi ve Geç Yeni Hitit Dönemi) değişimleri, tablolarla gösterilmiş ve incelenmiştir.

İkinci bölümde, deiktik konusu ve bu konuya yapılmış farklı yaklaşımlar değerlendirilerek, Hitit işaret zamirlerinden türemiş olan zarflara değinilmiştir. *anna/i-* ve *aši* zamirlerine odaklanan üçüncü bölüm, E. Laroche, Friedrich gibi pek çok araştırmacının görüşlerine yer vermektedir. Goedegebuure, bu bölümde onların düşüncesinin aksine, *aši-* zamirinin, anaforik olmadığını ifade etmiştir. (Laroche ve Friedrich'in yayınlarında *aši-*'yi 'aynı, bahsedilen' olarak anlamlandırmalarına ithafen) Bununla birlikte, yazar, *aši-*'nin, İmparatorluk Dönemi'nde, *eni-* ve *uni-* formlarını oluşturduğunu da belirtmekte ve bu yeni formların çekimlerini ve yaşadıkları değişimleri göstermektedir.

Bölüm 4, *aši-* zamirinin üçüncü tekil şahsa işaret eden kullanımlarına yer vermekte ve *apa-* zamiri ile bu zamirin hangi kral döneminde, ne tür kullanımı olduğunu anlatmaktadır. Bu bölümde, *apa-* zamirinin, bir kişi zamiri ve uzak mesafe işaretçisi olarak kullanım biçimleri ile birlikte, vurgulayıcı özelliği de ele alınmıştır. Bölümde ayrıca, *ka-* zamirinden türemiş olan *kiššan* ve *apa-* zamirinden türemiş olan *apeniššan* gibi zarfların cümleye kattığı anlamlar incelenmiştir.

5. bölümde, *ka-* zamirinin yakın mesafeyi ifade edici ve bu zamirin farklı çekimlerinin tümceye

kattığı farklı anlamlar üzerinde durulmuştur. Söz konusu zamirin kataforik, anaforik, deiktik kullanımlarına yer verilmiştir.

Kitabın odak noktası *apa-* zamiri konusuna ise, 6. bölümde girilmiştir. Bu zamirin farklı türden metinler içerisinde hangi biçimlerde, hangi unsurlar ile birlikte ne gibi amaçlarla kullanıldığı incelenmiş, 7. Bölümde, zamirin kanun dışı metinlerdeki durumunu ele alınmıştır.

8. bölüm *apa-* zamirinin yanısıra, *-ia* partikellerinden ve bu partikelin cümlede yer aldığı konuma göre gerçekleşen küçük anlam değişikliklerinden bahsetmektedir. *apa-* zamirine eklenen *-ia* partikelinin bulunduğu konuma göre, *bununla birlikte*, *bile*, *dahi*, ve gibi anlamlar içermesini açıklamaktadır.

9. bölüm, *apa-*'nın *ma-* (ise) partikeli ile birlikte kullanımı incelemektedir ve son olarak 10. bölümde, kitabın önceki bölümleri bir arada ele alınmaktadır. Bölüm yayının tamamı için genel bir sonuç oluşturmaktadır.

Kolay anlaşılabilir bir inceleme ortaya koyabilmek adına, Goedegebuure'nin çalışmasının incelemesini, yayını içeriklerine göre tasnif ederek yapmayı daha uygun bulduğumu belirtmek isterim:

İşaret Zamirleri ve Deiktik

Zamirler, bir anlatım parçası içerisinde, diğer dil birimlerinin yerine geçebilen ve öteki zamirler ile zaman zaman, bağdaşık denebilecek bir yakınlıkta

bulunan dil öğeleri olarak tanımlanabilir.

Hitit dilinde de işaret zamirleri; kişi zamirleri, ilgi zamirleri, dönüşlülük zamirleri, soru zamirleri, belgisiz zamirler gibi öğeler ile yakın ilişki içerisinde bulunur ve tümce içerisinde sorulan ne, hangi, kim gibi sorulara yanıt verirler. İşaret zamirlerinin yanıt verdiği ifadeler, *deiktik* konusunu oluşturur. Olguları, çeşitli referanslar ile bağdaştıran sistemlere deiktik sistem denir. Başka bir deyişle, deiktik, bir ifadede, yer, zaman ve kişiye işaret eden tüm gramatik tanımlamalardır.

Goedegebuure'nin de çalışmasında paylaştığı olduğu, Türkçe'de yakında bulunan nesne ya da özneyi göstermek için *bu*, yakın nesneyi göstermek için *şu*, uzakta bulunan nesne ya da özneyi göstermek için *o* zamirlerinin kullanılması, deiktikte coğrafi yaklaşımı açıklamak için verilebilecek en iyi örneklerdendir. Hitit dilinde de aynı şekilde, nesne ve özneler, yakınlık-uzaklık ilişkisine göre işaret edilmiştir. Buna göre, *ka-* (bu) zamiri yakını, *apa-* ve *aši-* (şu, o) uzak mesafeyi gösterir. Bu zamirlerden türemiş olan *kinun* (şimdi) ya da *apiya* (o zaman) ifadeleri, deiktiğin zaman belirten tanımlamalarına örnektir. *apa-* ve *aši-* zamirlerinin ise, Hitit metinlerinde, tıpkı modern dillerde olduğu gibi, bir nesne ya da olayın işaretçisi olabilmelerinin yanı sıra, kişileri de gösterebilmeleri yayın boyunca örneklerle anlatılmıştır.

Goedegebuure çalışmasında ayrıca, işaret zamirlerinin yalnızca deiktik bir referans noktası belirtmekten ibaret olmadığını, anlatım içerisindeki verileri birbirine bağladıklarını ve kişinin uzun süreli belleğinde tuttuğu bilgileri de anlatım parçasına dahil ettiğini belirtmiştir.

İşaret Zamirlerinin Anaforik ve Kataforik Kullanımları

Bir anlatım parçası içerisinde önceden bahsi geçmiş bir kavramın referans gösterilmesi, *anaforik* kullanımda, *kataforik* kullanımda, referans noktası, sonraki cümlede ya da cümlelerde geçmektedir. Kısacası, anaforik ve kataforik kavramları, zamirlerin kendinden önceki ya da sonraki cümlelerde geçen özne ve nesnelerle ilişkili olduğu ve anlatımın ancak bir bütün olarak ele alındığında anlam kazanabildiği ifadelerdir.

Örnek:

Bana şunu dedi: "Sen gelme!" Bunu neden söyledi?

Bu anlatım parçasında, birinci tümcede geçen *şu*, kataforik, son tümcede geçen *bu* ise, anaforiktir.

Birincisi sonraki cümleyi, ikincisi ise önceki cümleyi referans gösterir.

Bilişsel / Kognitif Yaklaşım

Bilişsel dilbilime göre, bir dilin grameri, anlam bilgisi ve sözcük dağarcığı bir bütündür ve bunlar birbirlerinden ayrı olarak gelişmezler. Bu bakış açısında, konuşan kişi, konuşurken ifade ettiklerini, o ifadelerin kendi zihninde temsil ettiği imgelerle ve çağrışımlarla oluşturur.

Örnek:

Pamuk prenses, büyük annesine bakıyor ve ona şunu soruyor: "Büyükanne, kulakların neden bu kadar büyük?"

Yukarıdaki cümlede, *o* zamiri, kendinden önce bahsi geçmiş olan büyükanneyi ifade eder: anaforiktir. *Şu* zamiri ise, kendinden sonra gelecek olan soruyu işaret eder: kataforiktir. Öte yandan, anlatım parçasının tamamı kognitifdir: Kullanılan tüm zaman ifadeleri gramatikal olarak şimdiki zamanı işaret ediyor olsa da, okur, bilişsel olarak, olayın şu an yaşanmakta olmadığını bilir.

'ka-' Zamiri ve Hitit Metinlerinde Kullanımı

Goedegebuure, kitabının beşinci bölümünde ele aldığı *ka-* (bu) zamirinin deiktiğin coğrafi yaklaşımında ele alınışına (yakın mesafeyi ifade edişine) ve locative adverb olarak (*ke-et* ve *ke-ez* olarak) konuşan kişinin tarafını işaret etmesi durumuna değinmiştir. İkinci durumda, *ka-* zamirinin sıklıkla *edi-* zamiri ile bir arada görüldüğünü söyler. Melchert'e göre, *ka-* ve *edi-* nin bir arada kullanılması, yakınlık ve uzaklık ilişkisinden ziyade, "x'in bir tarafında...x'in öteki tarafında" anlamındadır. Goedegebuure, bu bölümde buna karşı çıkarak, Melchert'in önerdiği söylem türü için kullanılan *ket...ket / kez...kez* kalıplarına işaret eder.

Örnek:

takku ket ID-az 2 GIN KU.BABBAR *pai*

takku edi ID-az nu=šše 3 GIN KU.BABBAR *pai*

Eğer onu nehrin yakın kısmında yakalarlarsa 2 gümüş verir.

Eğer onu nehrin uzak kısmında yakalarlarsa 3 gümüş verir.

'apa-' Zamirinin '-pat' Partikeli ile Birlikte

Kullanılması

Goedegebuure'ye göre, Hitit metinlerinde, *apa-* zamirinin, bir vurgulayıcı partikel olan *-pát* ile bir

arada kullanımı, anlatımda bir kontrast oluşturur. Goedegebuure, tez çalışmasında, bu vurgulayıcının yalnızca *apa-* zamiri ile birlikte kullanımına değinmiş ve onun *apa-* ile olan ilişkisini, diğer öğelerle olan ilişkisiyle karşılaştırmamıştır. Bu durum, çalışmanın bir yerde odak noktasını ve bana göre en ilgi çekici kısmını oluşturan konuyu eksik bırakmıştır. Dolayısıyla ben, Hitit kanunlarında *apa-* ve *pát* kullanımına geçmeden önce, *-pát* partikelini kısaca incelemenin gerekli olduğu kanısındayım: *-pát* partikeli, Hitit metinlerinde vurgulayıcı amaçla kullanılmıştır. *-pát* partikelini, Hitit dilindeki diğer vurgusal partikellerden ayıran unsurlardan biri, sentaks içerisinde aldığı konumun gösterdiği farklılıklar olmalıdır. Buna göre söz konusu partikel, cümle içerisinde, vurgulanmak istenen herhangi bir sözcüğün, isim, zamir, fiil ya da ikilemenin hemen ardına gelebilir: *nu āppa parā=pát INA URU Tanipiya A.ŠÀ kueraš LUGAL-waz piyanza*

Tanipiya'da bir arazi, kral tarafından geri verildi.

Aşağıda verilen örnek ise, *-pát* vurgulayıcısının *apa-* zamiri ile bir arada kullanımını ve ortaya çıkan farklı durumu göstermektedir: *memiyanuš=a=kán anda apūš=pát memiškimi*
O (aynı) sözleri, sürekli olarak söylerim.

apa- Zamirinin Kanun Metinlerinde Kullanımı

Goedegebuure, 6. bölümde Hitit kanunlarını üç gruba ayırmıştır:

1. Tek cümle, koşullu bir cümlelerin sonucu olan kanun maddeleri. Bu yasa maddelerinde, suçun cezası ödeme yapmaktır.
2. Koordine (eşgüdümlü) cümleler. Bu maddelerde, ceza olarak ödemenin yanı sıra, farklı bir şekilde telafi etme durumu da bulunur. (*apa-* ya da *-an* enklitik zamiri kullanımı)
3. Tek cümle, *-pát* partikeli bulunur. Bu maddelerdeki suçların cezası ödeme değil, farklı bir yolla telafi etmektir. Goedegebuure, üçüncü sınıf kanunlarda genellikle ölüm cezası olmadığını, cezanın finansal olmayan yollarla ödendiğini, bu tür maddiyat içermeyen yerine koyma, başkası yerine bir şey yapma hallerinde, cümlede *apa-* işaret zamiri ile *-pát* vurgulayıcısının birlikte kullanıldığını ifade etmektedir.

'apa-' Zamirinin Kanun Dışı Metinlerde Kullanımı

Goedegebuure kanun dışı metinlerde *apa-* kullanımının, seçici, onaylayıcı, vurgulayıcı özelliğinden bahsetmiştir. Bu bölümde ağırlıklı olarak, metinde *bir şey yerine başka bir şey olma durumu, biri yerine başkası olması* durumunda, *apa-*'nın hangi formlarda karşımıza çıktığı örneklendirilmiştir. Ancak, burada verilen örneklerde, karşımıza *-pát* partikeli çıkmamakta, *apa-*'nın cümlelerde tek başına olduğu görülmektedir. *apa-* zamirinin *-pát* vurgulayıcısı ile birlikte görüldüğü kanuni olmayan metin örneklerinin bu bölümde neden paylaşılmadığı konusu ile ilgili bir bilgi ise bölüm içerisinde yer almamaktadır. İkinci tip kanun metinlerinde verilen iki örnekte görülen *-pát* partikelinin, 'yerine' anlamında kullanılması doğru olsa dahi, söz konusu maddelerde *-pát* partikelinin yer aldığı cümleler, aynı zamanda birer direkt ifade partikeli de barındırmaktadır. Dolayısıyla o örneklerde *-pát*'ın 'yerine' anlamında kullanılmadığını, yalnızca sözcüğe vurgu yapılmak istendiğini düşünüyorum. Goedegebuure tarafından örnek olarak verilmiş cümleler ile benim farklı çivi yazılı belgelerden derlediğim örnekler aşağıda yer almaktadır:

1. *takku SI GU₄ našma GİR GU₄ kuiški duwar-nizi apun=za apaš dai Û GU₄ SIG₅ <ANA> BEL GU₄ pai takku BEL GU₄ tezzi ammel=pat=wa=za GU₄-un dahhi GU₄=ŠU dai Û 2 GÍN KÜ.BABBAR pai*

If anyone breaks a horn or leg of an ox, (then) he shall take that (ox) himself and he also shall give an ox in good condition to the owner of the (injured) ox. If the owner of the ox says: "I will take my own ox **instead**," he shall take his ox and he (the offender) also shall pay two shekels of silver.

2. *takku BE[(L GU₄ tezzi ammel=pat=wa=za)] [(GU₄-un dahhi)] GU₄=SU dai Û 2 GÍ[(N KÜ.BABBAR pai)]*

If the owner of the ox says: "I will take my own ox **instead**", he shall take his ox and he (the offender) also shall pay two shekels of silver.

ammel=pat=wa=za GU₄-un dahhi

Verilen örnekte, yukarıda da bahsettiğim gibi direkt ifade partikeli bulunmaktadır. Burada kanun metinlerine has bir *-pát* kullanımından ziyade,

sıradan, gündelik bir söylem içerisinde kullanılmış bir vurgulayıcı görülmektedir: “Kendi sığırımı alacağım.” Konuşan kişi, burada, başka birinin değil, kendine ait olan sığırı alacağını vurgulamak istemiştir. Cümle içerisinde anaförük bir kullanım da bulunmamaktadır.

Kanun metinlerinin 3. tip örneklerinde de *apa-* zamirinin cümle içerisinde *-pát* ile birlikte yer almasını Goedegebuure, ‘instead’ anlamında kullanmış, bu hali ‘x yapmak yerine y yapmak’, ‘bir işi x kişi yerine yapmak’ olarak yorumlamıştır. Bu çeviri doğru olsa dahi, iki ögenin bir arada kullanımının yalnızca üçüncü tip kanun maddelerinde görülme-yişi (hatta bazen bu maddelerde de görülme-yişi) ve kanuni olmayan metinlerde de *apa-*’nın *-pát* ile birlikte görülebiliyor olması, söz konusu kalıbın bu tip kanunlara has olmadığını gösterir düşüncesindeyim. Kişisel görüşüm, bu kalıbın, zaman zaman ‘yerine’ anlamında kullanılabileceği, ancak kalıbın asıl ve yaygın kullanım amacının vurgulama olduğu yönündedir. Öte yandan elbette, bu kullanımlarda *apa-*’nın önceki cümlelere anaförük gönderme yaptığı ve ona eklenen *-pát* partikelinin de o göndermeyi vurgulama amaçlı kullanılmış olduğu söylenebilir.

KBo 6.2 i / KBo 6.3 i

takku LU.U₁₉.LU-*aš* DUGUTUL-[i n=*aš*=*ma luliya*] *paprezzi karu* 6 GIN KU.BABBAR *pešker paprezzi kuiš* 3 GIN KU.BABBAR *pai* [ANA É.GAL.LIM 3 GIN KU.BABBAR *dašker kinun=a LUGAL-uš SA É.GAL-LIM peššiet kuiš paprezzi nu apaš=pat* 3 GIN KU.BABBAR *pai* ...

Eğer bir adam, bir kap ya da küpü kirlertirse, eskiden 6 shekel gümüş verirdi. Kim kirlendi (ise), 3 shekel

gümüş verir. Ve saray için (de) 3 shekel gümüş (pay) alırlardı. Şimdi(yse), kral, sarayın (payını) kaldırdı. Kim kirlendi (ise), sadece 3 shekel gümüş verir.

Yukarıdaki cümle, Goedegebuure’nin kanun sınıflandırmasında birinci tip maddelerden birini oluşturmaktadır; ceza, metinde görüldüğü gibi yalnızca para ödeme cezasıdır. Burada da *apa-* ve *-pát* ögeleri bir arada kullanılmışlardır. Bu madde, Goedegebuure’nin düşüncesine uymaktadır. Çünkü, eskiden ödenen cezanın değiştiği, bunun yerine, yeni bir ödeme miktarı olduğu açıkça belirtilmektedir.

6. Kanunlar ile ilgili olmayan cümle örneği

taparriyan=kan UL kuedaniki pedi wašdanun[u] n [t]aparriyan=ma apun=pát DIB-un dUTU-SI=za [E]N=IA kuin malaši

Hiçbir şekilde emiri kabahatli bulmadım. Güneşim, beyim her ne emri uygun görüyorsan onu tuttum.

Yukarıdaki örnekte de kanun dışı metinlerde *apa-* ve *-pát* birlikteliği görülmektedir ancak bu cümlelerde, bir yerine geçme, bir şey yerine başka bir şey olma gibi bir durum söz konusu değildir.

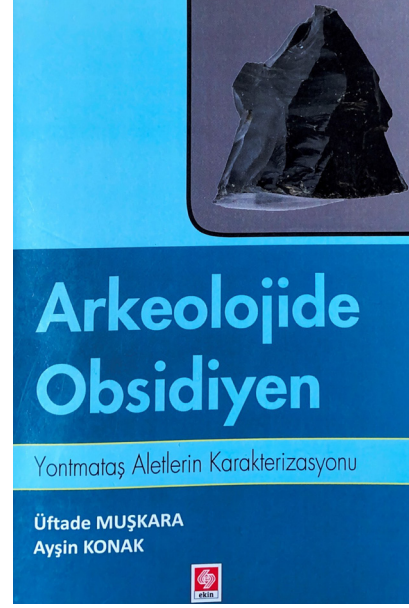
Sonuç olarak, çalışma boyunca işaret zamirlerinin kullanımlarının farklı dillerdeki karşılaştırmalarının yalnızca bir dilbilimsel terimleri tanımlamak konusunda yapılmış olması, Hitit zamirlerinin kullanımının diğer dillerdeki kullanımlarla karşılaştırılmamış olması dikkat çekici bir eksiklik olsa da, Hitit işaret zamirleri ile ilgili verdiği kapsamlı bilgi ile, Goedegebuure’nin bu çalışması oldukça değerli bir yayın olup, var olan verileri derlemekte ve ortaya yeni bilgiler ve düşünceler koymaktadır.

Pelin Tuğçe Aydın

**Muşkara, Üftade – Konak, Aysin,
Arkeolojide Obsidiyen Yontmataş Aletlerin
Karakterizasyonu, Ekin Basım Yayın Dağıtım,
Ankara, 2023**

“Arkeolojide Obsidiyen Yontmataş Aletlerin Karakterizasyonu” kitabının serüveni; iki araştırmacının 2019 yılında Diyarbakır’da Gre Filla kazılarında bir araya gelmesiyle başlar. Jeoarkeoloji alanında doktora yapmış olan Aysin KONAK ve analitik kimya alanlarında doktora yapmış olan Üftade MUŞKARA’nın Türkçe dilinde obsidiyen üzerine yazılmış bir başvuru yayınının olmaması iki araştırmacıyı bu alandaki eksikliği gidermeye teşvik etmiş. Konu herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir şekilde çalışılmış. Bu durum eserin kolay anlaşılabilir olmasını sağlamıştır. Obsidiyen aletlerin analizleriyle ilgili araştırma yapmak isteyenleri teşvik etmek için kaleme alınmış ve kitabın sonuna geniş, güncel bir kaynakça eklenmiştir.

Kitabın ilk baskısı Ekin Yayınevi tarafından Eylül 2023’de basılmıştır. Kapak fotoğrafı Kendale Hecala kazıları arşivinden alınmıştır. Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan giriş bölümünde; tarih öncesi döneme dair bir inceleme sunulmuş, obsidiyenin insanlık tarihindeki kritik rolü derinlemesine ele alınmış. Obsidiyenin doğal özelliklerinden sosyo-ekonomik etkilerine kadar geniş bir yelpazede bilgi sunarak arkeoloji alanında önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkıyor. Kitap yontmataş aletlerin tarih öncesi insan toplulukları üzerindeki etkisini vurgulamakla başlıyor. Yazarlar obsidiyenin fiziksel ve kimyasal özelliklerini, tarih öncesi toplumlar tarafından nasıl kullanıldıklarını ve şekillendirildiğini detaylandırarak okuyucuya sunuyor. Anadolu’daki obsidiyen kaynaklarının coğrafi konumları ve jeolojik özellikleri inceleniyor. Batı, Orta, Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunan dört ana kaynak alanı, tarih öncesi toplulukların yaşamındaki önemleriyle birlikte incelenmiş. Yazarlar, GÖ 14 bin yılından itibaren bu kaynakların nasıl kullanıldığını ve obsidiyenin Yakın Doğudaki dağılımını analiz ediyor. Kitap, obsidiyenin kullanım alanları ve miktarına dair yapılan analizlere derinlemesine bir bakış sunuyor. Jeokimyasal tanımlama yöntemleri, arkeolojik ve jeolojik örneklerin kökenini bulmak için kullanılan teknikler detaylı bir biçimde açıklanıyor. Bu yöntemler, tarih öncesi insanların arazi kullanım biçimlerini ve kaynak yöntemini anlamamızda önemli bir rol oynuyor. Yontmataş buluntularının insan hareketliliği ve toplumsal etkileşim üzerindeki

etkileri de kitabın önemli bir bölümünü oluşturuyor. Obsidiyenin yalnızca bir araç değil, aynı zamanda karmaşık değiş tokuş ve ticaret sistemlerinin bir parçası olarak nasıl işlev gördüğü anlaşılıyor. Elden ele aktarım ve dağıtım ağları üzerinden obsidiyenin nasıl yayıldığı izleniyor. Eserin ikinci bölümü “Obsidiyenin Özellikleri, Kullanımı ve Anadolu’da Obsidiyen Yatakları” hakkındadır. Bu bölüm üç ara başlıktan oluşur: 1) Obsidiyenin Özellikleri 2) Obsidiyenin Kullanım Alanları 3) Anadolu’da Obsidiyen Yatakları.

Eserin üçüncü bölümü “Hammadde Kaynağını Belirlemek İçin Yapılan Analizler” hakkındadır. Bu bölüm beş alt başlıktan oluşur. 1) Arkeolojik Örneklemeye; kendi içinde üç başlıkta incelenmiş. 2) Jeolojik Örneklemeye 3) Teknolojik ve tipolojik Analizler 4) Analitik Yöntemler; kendi içinde beş başlıkta incelenmiş. 5) İstatistiksel Analizler.

Dördüncü bölüm “Obsidiyen Tedarik Yollarının ve Modellerinin Belirlenmesi” hakkındadır. Bu bölüm dört alt başlıktan oluşur. 1) Yakındoğu’da Arkeolojik Bulgulara Göre Obsidiyen Çeşitliliği 2) Hammadde Kökeni Çalışmaları 3) Obsidiyen Tedarik ve Dağılım Modelleri 4) En Ucuz Maliyetli Yol (Least Cost Pathway-LCA) Analizleri.

Arkeolojide Obsidiyen Yontmataş Aletlerin Karakterizasyonu; bu kapsamlı çalışma obsidiyenin tarih öncesi toplulukların kültürel ve ekonomik yapısındaki yerine dair bir bakış açısı sunarak, okuyucularını geçmişe dair düşünmeye teşvik ediyor. Eser, taşın tarihi üzerinden insanlık serüvenini anlamak isteyen herkes için değerli bir başvuru kaynağıdır.

Seda Badem

Sovyet Arkeolojisi Üzerine Denemeler 1 – Töre Sivrioğlu/Sidar Gündüzalp

Eser, “*Sovyet Arkeolojisi Üzerine Denemeler 1*” başlığı ile, 2023 yılının ağustos ayında Sakin Kitap Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Töre Sivrioğlu ve Sidar Gündüzalp tarafından altı bölüm halinde kaleme alınan kitabın editörlüğünü Mert Hüseyin Doğan üstlenmiştir.

Kitap, Ahmet Uhri tarafından yazılan, “Önsöz Yerine: Bir Günah Gibi Sakladım Seni” yazısı ile başlamaktadır. Ardından sırasıyla “*Sovyet Arkeolojisinin İkili Mirası*”, “*Toplumsal Evrim, Kültürel Yayılım ve Sovyet Arkeolojisi*”, “*Sovyet Protohistoryasında Köleci Toplum Tartışmaları: Mezopotamya Örneği*”, “*İki Dünya Arasında: V. Gordon Childe’in Amerikan ve Sovyet Arkeolojisiyle İlişkisi*”, “*Tilla Tepe Hazinesinin Öyküsü: Afganistan’da Sovyet Arkeolojisi*” ve “*L. S. Klejn’in Yaşamı ve Düşünceleri*” bölümleri ile devam etmektedir. Kaynakçalar ise her bölümün sonunda ayrı olarak verilmiştir.

Çalışmanın temel amacının, çeşitli sebeplerden ötürü bilgi eksikliği yaşanan Sovyetler Birliği arkeolojik çalışmalarının araştırılması olduğu görülmektedir. Konuyla alakalı Türkiye’de bir ilk olma niteliğine sahip çalışmanın yayımlanması seri olarak planlanmıştır ve Sovyet arkeolojisinin yanı sıra paleografi, epigrafi ve Eski Çağ tarihçiliği ile alakalı konular da artı ve eksileri ile ortaya konmaktadır.

Kitabın birinci bölümü “*Sovyet Arkeolojisinin İkili Mirası*” başlığı ile U. Töre Sivrioğlu tarafından kaleme alınmıştır. Bölümde, Sovyet arkeologlarının çalışmalarının batılı arkeologların yayınlarında yok sayılışı olası sebepleri ile tartışılmış ve bununla beraber Sovyet arkeolojisinin alana getirdiği yenilikler ortaya konmuştur. Arkeoloji ve kültürel mirasın devlet politikası içerisindeki konumu ve Sovyetler Birliği’nde ortaya konulan çalışmaların sayısının kronolojik değişimi açıklanmıştır.

“*Toplumsal Evrim, Kültürel Yayılım ve Sovyet Arkeolojisi*” ismini taşıyan ikinci bölüm, Sidar Gündüzalp tarafından dört alt bölüm içerecek şekilde yazılmıştır. Bölümde genel olarak, Sovyet arkeologlarının toplumsal evrim ve ilerleme gibi olgular karşısındaki tutumları incelenmiştir. “*Toplumsal Evrim ve Difüzyonizm*” adlı alt başlıkta, farklı isimlerce konuya dair üretilen kuramlar kronolojik olarak gösterilmiş ve karşılaştırılmıştır. İkinci alt bölüm, “*Sovyet Arkeolojisinin Gelişimi*” başlığı ile, Sovyet

coğrafyasındaki antropoloji ve etnoloji çalışmalarını, ortaya çıkan ekolleri ve bunlarla beraber gelişen arkeoloji yaklaşımını ortaya koymaktadır. “*Sovyet Arkeolojisinde İlerleme, Toplumsal Evrim ve Kültürel Yayılım*” ismini taşıyan üçüncü alt bölüm, Ekim Devrimi’nden itibaren, Sovyet sosyal bilimleri ve arkeolojisindeki metodoloji tartışmalarını ele almaktadır. Konu üzerinde Marksizm’in etkisi, N. Marr, Ravdonikas ve Artanovski gibi bilim insanlarının teorileri çerçevesinde gelişen bakış açıları ve bunlarla beraber geliştirilen yeni yöntemler etrafıca açıklanmıştır. “*Sonuç*” bölümünde ise genel olarak Sovyet Arkeolojisinin toplumsal evrim ve kültürel yayılım konularının neresinde durduğu ve bunlara dair nasıl bir model geliştirdiği ortaya konmuştur.

Üçüncü bölüm, “*Sovyet Protohistoryasında Köleci Toplum Tartışmaları: Mezopotamya Örneği*” başlığı ile U. Töre Sivrioğlu tarafından kaleme alınmış ve beş alt başlık ile incelenmiştir. Bölümde genel olarak kölelik kavramının resmi ideolojideki yeri ve Sovyet bilim dünyasının konuya bakış açısı incelenmiştir. “*Çarlık Rusya’nın Mirası*” isimli birinci alt başlıkta, Çarlık Dönemi’ndeki Eski Doğu araştırmalarının öncülerinden bahsedilmektedir. Bunlar arasında Vladimir S. Golenişçev, Boris Aleksander Turaev ve M.V. Nikolsky gibi araştırmacılar tanıtılmış ve dönemde yapılan ilk arkeolojik arazi çalışmalarından bahsedilmiştir. “*Çarlık Geleneğinden Kopuş*” alt bölümünde, sınıflı toplumların, toplumsal gelişim aşamaları içerisinde köleliğe dayandığı fikrinin ortaya çıkışı ve bunun Çarlık Dönemi bakış açısından ayrıştığı noktalar gösterilmektedir. Sonraki bölüm “*Vasilı Sutruve*

ve *Evrenselci Ekol*" de, Sovyet protohistoryasının erken dönemlerinin en önemli araştırmacılarından olan Vasili Sutruve'nin Mezopotamya topluluklarındaki kölelik ve köle gücünün etkilerine dair fikirleri sayısal verilere dayandırılarak anlatılmıştır. Ayrıca Sutruve'nin kölelik kavramının zaman içerisindeki evrimi ve köleliğin aşamalarına dair fikirleri de detaylıca açıklanmıştır. Ardından, Sutruve kadar önemli bir araştırmacı olan Aleksandr İlyiç Tyumenev ele alınmıştır. Tyumenev'in Sutruve ile büyük oranda örtüşen fikirlerine ve tapınak çalışanlarının statüsünü belirlemeye yönelik tartışmalarına yer verilmiştir. Bunların ardından, Tyumenev'in çalışmalarını biraz daha ileri götüren, Mezopotamya'daki toplumsal yapıyı "Doğu Feodalitesi" olarak isimlendiren ve genel olarak köle sayılarının toplumsal bağlamda çok küçük bir yer tuttuğunu ve baskın sömürü sisteminin özgür köylüler üzerinde şekillendiğini savunan İgor Mihayloviç Diakonoff'un fikirlerine yer verilmiştir. Ardından, Yuri Semenov'un kölelik ve bu bağlamda geliştirdiği kölelik sınırına yakın özgür emekçi yani "bağımlı" sınıfla ilgili tartışmaları ortaya konmuştur. "*Sonuç Yerine*" ve "*Bugünden Bakınca*" alt bölümlerinde ise, kölelik tartışmasına dünya geneli araştırmacıların yaklaşımlarına ve bunların Sovyet araştırmacıların fikirlerinden ne denli etkilendiklerine değinilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü, "*İki Dünya Arasında: V. Gordon Childe'in Amerikan ve Sovyet Arkeolojisiyle İlişkisi*" başlığı ile Sidar Gündüzalp tarafından yazılmıştır. Genel olarak Childe'ı tanıtan giriş yazısı, uygarlığın inşası bağlamında üretilen kuramları ve yazının amacı çerçevesinde Childe'ın bu kuramlarla ilişkisini tanıtmaktadır. "*Childe'in Konumu*" alt başlığı, Childe'ın toplumsal evrim ve yayılım konularına bakışını ve bu şemalara dair yaptığı değişiklikleri göstermektedir. Bununla beraber zaman içerisinde fikirlerindeki değişimler ve özellikle yayılım/yayılmacılık kavramları arasına koyduğu net çizgi açıklanmaktadır. İkinci alt bölüm olan "*Batılı Bir Marksist Olarak Childe*", biyografik bir nitelikte olup, Gordon Childe'in politik ve arkeolojik bakışına yön veren gelişmelerden bahsetmektedir. "*Childe ve Amerikan Arkeolojisi*" alt başlığı ise, Boasçı *Kültürel Görelilik* kavrayışı ile şekillenen Amerikan Antropolojisinin arkeoloji üzerindeki baskın konumu ve Childe'ın Marksist görüşlerinin Amerika'daki etkileri üzerine eğilmiştir. Bununla beraber, Childe'ın Amerika seyahatleri vesilesiyle

karşılıklı bir biçim alan bu etkileşim ve Amerikalı akademisyenlerle kurduğu ilişkiler, sonrasında da politik görüşlerinin Amerika'daki fiziki durumuna etkileri açıklanmıştır. "*Childe ve Sovyet Arkeolojisi*" alt başlığı dahilinde, Childe'ın Sovyetlerdeki arkeolojik araştırmaların durumundan haberdar olmak amacı ile yaptığı seyahatler neticesinde, Sovyet Arkeolojisine yaklaşımını, etkilendiği fikirleri ve bunlar üzerinden kurduğu sentezi, Sovyetler Birliği'ndeki arkeolojik bakışın durumu ve değişimi de göz önünde bulundurularak anlatılmıştır. Son alt bölüm olarak karşımıza çıkan "*Madalyonun Öbür Yüzü*"nde, Childe'ın 1930'lara kadar Sovyetler Birliği'nde pek de onaylanmayan ve temkinli yaklaşılan fikirlerindeki zamanla değişimin, Sovyetlerdeki Childe algısının değişimini nasıl da tetiklediği ve bunlarla beraber Childe'ın Sovyet Arkeolojisine getirdiği eleştirilere yer verilmiştir.

Beşinci bölüm, U. Töre Sivrioğlu tarafından, "*Tilla Tepe Hazinesinin Öyküsü: Afganistan'da Sovyet Arkeolojisi*" başlığı altında kaleme alınmıştır. Afganistan topraklarında Avrupalı ve Sovyet arkeologların çalışmaları tanıtılmış, ardından Sovyet ekibinde yer alan arkeolog Viktor Sarianidi ve onun Tilla Tepe nekropol alanını keşfinden bahsedilmiştir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında Afganistan'daki politik durumun arkeolojiye ve müzelere olan etkisi, bununla beraber de Tilla Tepe Hazinesinin akıbetinden söz edilmiştir.

Kitabın altıncı ve son bölümü, "*L.S. Klejn'in Yaşamı ve Düşünceleri*" başlığı ile Sidar Gündüzalp tarafından yazılmıştır. "*Klej'nin Yaşam Öyküsü*" ve "*Klej'n ve Sovyet Arkeolojisi*" olmak üzere iki alt başlıkta ele alınan çalışmanın ilk bölümü, araştırmalarını daha çok arkeolojik metodoloji ve teori üzerine geliştiren, arkeolog, antropolog ve filolog Lev Samuiloviç Klejn'in biyografik bir değerlendirmesini içermektedir. İkinci bölümde ise genel olarak Klejn'in Sovyet Arkeolojisine dair fikirleri ve eleştirileri açıklanmıştır.

"*Sovyet Arkeolojisi Üzerine Denemeler 1*" başlığını taşıyan kitap, Sovyetler Birliği coğrafyasında gelişen arkeolojiyle ilgili tutuma, çalışmalara, fikirlere, bilim insanlarına ve bunların dünya üzerindeki yankılarına dair detaylı ve açıklayıcı metinler içermekte, bu konuları da bölümler halinde akıcı bir dille ortaya koymaktadır.

İsmail Bilgin

Kartal, Metin (ed.) Türkiye’de Paleolitik Çağ Kazılar, Bilgin Kültür Sanat, Ankara 2023

Türkiye’de Paleolitik Çağ’a odaklanan arkeolojik kazıların sayısı, tarih öncesinin diğer dönemleri ile karşılaştırıldığında oldukça az. Bu dönemi anlamak için yapılan kazılar dışında gerçekleşen yüzey araştırmaları ve diğer çalışmalar sonucunda açığa çıkan pek çok kalıntı ise çalışılmamış halde ilgili araştırmacıları bekliyorken, ilgisi olmayanın ilgisini uyandırabilecek, uzmanının ise çoktan edinmiş olduğu bir yayın karşımıza çıktı.

2023 yılı içerisinde yayımlanan, “Türkiye’de Paleolitik Çağ Kazılar” başlıklı kitap, 265 sayfadan ve toplam 12 makaleden oluşuyor. Bazı makalelerin çok yazarlı, bazılarının tek yazarlı olduğu yayında Steven L. Kuhn, Erksin Güleç, Harun Taşkıran gibi araştırmacılar birden çok yazı ile kitaba katkıda bulunur.

Türkiye’de cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze dek gerçekleşmiş, Paleolitik Çağ kalıntılarının, stratigrafiye bağlı bir şekilde ele geçtiği söz konusu açık hava siteleri ve mağaralarda gerçekleşmiş kazı çalışmaları ile kapsamını sınırlı tutan kitap, bu kazıları yürütmüş bilim insanları tarafından yazılması esasına göre kurgulanmış. Kazıyı gerçekleştirmiş kişilerin vefatı gibi durumlar söz konusu olduğunda ise görev, bizzat kazıda yer almış diğer araştırmacılara bırakılmış. Bu açıdan tarih öncesi arkeolojisi alanında benzerlerinin daha önce diğer dönemler için yapıldığı böylesi bir çalışma, Paleolitik Çağ özelinde gerçekleşmiş ve devam eden kazıların tek bir kaynakta topluca ele alındığı ilk yayın olma özelliği taşıyor.

Editörlüğünü Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nden Prof. Metin Kartal’ın yaptığı yayın, renkli, büyük boyutlu kuşe kâğıda, ciltli ve şömizsiz şekilde özenli bir redaksiyondan geçerek basılmış. Kapağında Kızılın, Öküzini ve Karain kazılarında bulunmuş çeşitli sembolik buluntuların yer verildiği kitabın son kısmında, ismi geçen kazıların üzerinde işaretlendiği bir harita ve kazıları gerçekleştiren araştırmacıların fotoğraflarının yer aldığı bir albüm bulunuyor.

Kitapta yer alan makaleler herhangi bir kronolojik sırayı takip etmemekle birlikte, yerleşim yerlerinin alfabetik sırasını takip ediyor. Her yazının sonunda ilgili kaynakça, fotoğraflar ve çizimler yer alıyor. Bu yönüyle hem bir ders kitabı hem de ilgili bölümden faydalanılabilecek bir kaynak kitap olma özelliği taşımakta. Kaynakçaların geniş tutulması

okura ileri okuma yapma fırsatı tanırken, ilgili kazıya ilişkin de geniş bir bibliyografya taraması sunması açısından oldukça faydalıdır.

Kitabın kronolojik kapsamı Anadolu’da bilinen en eski arkeolojik kalıntıların bulunduğu Alt Paleolitik’ten, son yıllarda araştırmacılar için hızla ilgi odağı haline gelmeye başlayan Epi-Paleolitik’e kadar uzanıyor. Ancak kitap Anadolu’da yapılmış Paleolitik Çağ’a odaklanan bütün kazıları içermeye iddiası taşıyor. Bu amaç güdülmediğinden; Etiyokuşu, Beldibi, Belbaşı, Merdivenli Mağarası, Kanal Mağarası başta olmak üzere tarihsel pek çok kazı projesinin kitapta eksikliği hissedilmiyor. Öte yandan güncel olarak çalışılan kazı çalışmaları bağlamında kitapta çeşitli sebeplerle yer almadığı belirtilen Direkli Mağarası, Üçağızlı II Mağarası, Eşek Deresi Mağarası, Gedikkaya Mağarası ve Ballık Mağarası’nda yürütülen kazı çalışmalarına ilişkin raporlar önsözde belirtildiği üzere bir eksiklik olarak göze çarpıyor.

Editör tarafından hazırlanan giriş yazısında, bu kitabın üç kitaplık bir serinin ilk parçası olma özelliği taşıdığı vurgulanıyor. İlerleyen dönemlerde “yüzey araştırmaları” ve “eser incelemeleri” başlıkları altına toplanabilecek olan bilimsel çalışmaların derlendiği destekleyici başka yayınların da yapılmasının planlandığı aktarılıyor.

Makalelerin düzeni; aynı sıra dahilinde ilgili kazının konumunun, araştırma tarihçesinin aktarıldığı bir girişin ardından kronoloji, fauna ve flora ile ilişkin yapılmış çalışmalar, yontmataş alet endüstrisi ve değerlendirme kısımlarının olduğu ortak bir

örüntüyü takip ediyor. Bu durum okuyucunun faydalanmak istediği kısımla ilgili, kitabı bir başvuru kaynağı olarak kullanması noktasında kolaylık sağlıyor.

Açılış yazısının ardından, Prof. Dr. Erksin Savaş Güleç tarafından hazırlanan ilk makale “Anadolu’da Erken Pleistosen Dönem İnsan İzleri ve Dursunlu Buluntu Alanı” adını taşıyor. Güleç, makalesinde Dursunlu buluntularını komşu coğrafyalardaki sitelerle karşılaştırmalı olarak sunuyor ve Anadolu’nun hem Çin’den hem de Gürcistan’dan daha eski tarihli insanlık izi buluntularını barındırdığını vurguluyor.

Takip eden bölümde “Gürgürebaba Tepesi Kazısı: Doğu Anadolu Yüksek Platolarında Paleolitik Çağ Kalıntıları” başlıklı yazı yer alıyor. Prof. Dr. İsmail Baykara tarafından kaleme alınan yazıda Gürgürebaba Tepesi’nde ulaşılan sonuçların mutlak tarihlendirme yöntemleriyle tasdik edildiği detaylı bir dökümü veriliyor. Bunun yanı sıra Doğu Anadolu’nun Paleolitik Çağ insanları için Kafkasya ile yoğun ilişkilere sahip yaşantısına ilişkin önemli veriler üzerinde duruluyor. Gürgürebaba Tepesi, Türkiye sınırları içinde tespit edilmiş bilinen en eski yaşam alanını barındırmasıyla şimdiye kadar bildiklerimizi yeniden gözden geçirmemizi sağlıyor.

“İnkaya Mağarası” başlığını taşıyan bir diğer yazı Prof. Dr. İsmail Özer tarafından yazılmış. İnkaya Mağarası yazısında Özer, Anadolu’da az bilinen Üst Paleolitik Dönem’e ilişkin yoğun veri sağlayabilme potansiyelinin öne çıktığını belirtiyor. İnkaya Mağarası, günümüzde Balkanlar ile Anadolu Trakyası arasındaki tarih öncesi ilişkilere dair güncel yaklaşımlar geliştirmek için dikkat gösterilmesi gereken bir sit olarak karşımıza çıkıyor.

Prof. Dr. Steven L. Kuhn ve Prof. Dr. Ludovic Slimak tarafından yazılan Kaletpe Deresi 3 yazısı geçtiğimiz yıllarda aramızdan ayrılan, Orta Anadolu’da gerçekleşen Kömürcü/Kaletpe Kazıları başta olmak üzere pek çok önemli projenin yürütücüsü Prof. Dr. Nur Balkan-Atlı’ya ithaf ediliyor. İki yazar bu merkezin “*Homo sapiens*’in Anadolu’ya yayılması öncesinde ve kesinlikle Homininlerin Afrika dışına en erken yayılımının sonrasına tarihlendiği” üzerinde duruyor.

Bir diğer yazı ise Anadolu’da Paleolitik Çağ denildiğinde ilk akla gelen projelerden biri olan Karain Mağarası’nı konu ediniyor. Kitapta Prof. Dr. Harun Taşkiran tarafından yazılan yazıların ilki olma özelliğini taşıyan bu yazıda Karain’in detaylı katmanlaşmasından ve kendine özgü kültürlerinden

bahsedilirken, Anadolu’da *Homo neanderthalensis* insanların ait kalıntıların olduğu (şimdilik) tek yer olma özelliği taşıdığı vurgulanıyor.

“Kızılın” başlığını taşıyan yazı, aynı zamanda kitabın editörü olan Metin Kartal imzasını taşıyor. Bu yazıda erişilen en önemli verilerden bazıları olarak henüz net olmamakla birlikte Anadolu’nun en eski, dünyanın ise en eskilerinden biri olabilecek evcil köpek buluntusu üzerinde ayrıntılı olarak duruluyor. Ayrıca ulaşılan bazı sonuçların Anadolu’nun en eski taş figürinlerinin de bu mağarada olma ihtimali yarattığı düşünülüyor.

Kitabın yedinci makalesi “Öküzini” başlığını taşıyor. Prof. Dr. Işın Yalçınkaya tarafından yazılan yazı, Öküzini’nin Kılıç Kökten dönemi kazılarında ulaşılan sonuçların bir özetini sunarak açılıyor. Daha sonraki yıllarda yeni tespit edilen ve yeniden değerlendirilen katmanların ayrıntılı bir aktarımı yapıyor. Son dönem kazılar sonucunda elde edilen veriler ışığında Öküzini ile Anadolu Epi-Paleolitik kronolojisinin temelinin atıldığı öne sürülüyor. Bir sonraki yazı “Güneydoğu Asya Bağlamında Anadolu Platosu’nun Epi-Paleolitik Dönemi: Pınarbaşı” başlığını ve Prof. Dr. Douglas Baird imzasını taşıyor. Pınarbaşı buluntuları arasında da yer alan ve Anadolu’da başka örneklerini çeşitli sitelerden bildiğimiz gömüldükten sonra kafatasının mezardan çıkarılma uygulamasının en eski örneği yer alıyor. Baird yazısında antik DNA verileriyle Holosen Dönem’de takip edilebilecek bir nüfus sürekliliği üzerine çeşitli değerlendirmelerde bulunuyor. Taşkiran tarafından yazılan bir diğer yazı, “Ege Bölgesi’nde Önemli Bir Orta Paleolitik Kamp Alanı: Sürmecik” başlığı taşıyor. Sürmecik yaklaşık 1.2 milyon yıl önceye tarihlenen çok önemli kalıntılar içermesiyle Anadolu kronolojisinin derinliğine ilişkin en kritik veriyi oluşturuyor. Ayrıca Mousterien kültürün farklı evrelerinin bir arada görülmesiyle Anadolu’da Orta Paleolitik Dönem’e ilişkin bilgilerimizi oldukça genişletiyor.

Yine Taşkiran tarafından yazılan “Şehremuz Tepe” yazısı, söz konusu kazıyla ilgili uzun yıllar önce yapılmış çalışmaların bugünkü bilgilerimizle değerlendirilmesi açısından önem taşıırken, günümüzde bölgede yapılması gereken çalışmalara yönelik ihtiyaca dikkat çekilmesini sağlıyor. Öte yandan konsept olarak kitaptaki diğer yazılardan bir miktar farklılaşıyor zira diğer bütün yazılar yakın dönemli çalışmalara yoğunlaşırken, bu yazıda eski bir çalışma günümüz bakış açısıyla yeniden değerlendiriliyor.

Prof. Dr. Erksin Güleç'in kitaptaki ikinci yazısı olan "Üçağızlı Mağarası" başlıklı yazı, farklı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen araştırmaların bir dökümü ile açılıyor. Güleç; Ahmari, Erken Üst Paleolitik ve Öncül Üst Paleolitik olarak tanımlanan farklı kültürleri içeren mağaranın verilerini tablolar eşliğinde detaylı bir şekilde sunuyor.

Kitapta yer alan son yazı "Yarımburgaz Mağarası" adını taşıyor. Yedi yıl önce yaşamını yitiren ve Anadolu Paleolitik Çağı için en önemli isimlerden biri olan Güven Arsebük'ün yürüttüğü çalışmalara dair bilgiler Prof. Mihriban Özbaşaran, Prof.

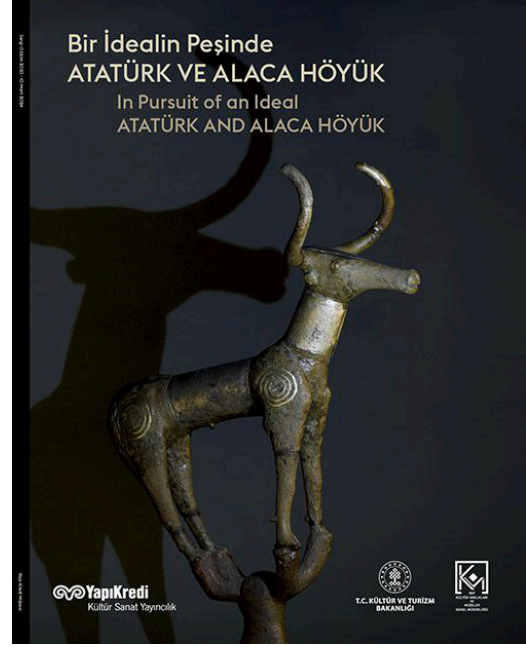
Steven L. Kuhn ve Prof. Mary C. Stiner tarafından aktarılıyor. Yarımburgaz Mağarası Kazıları'nda ulaşılan sonuçlar bugün dahi Marmara Bölgesi'nin ve İstanbul'un geçmişine dair bildiğimiz en eski veri grubunu oluşturuyor. Anadolu'da gerçekleştirmiş/gerçekleşen Paleolitik Çağ kazılarına ilişkin derli toplu bir bakış sağlayan bu kitap, tarih öncesi alanında çalışan araştırmacılar için oldukça önemli bir boşluğu doldurmakta.

Zeynelabidin Çuhadar

Yıldırım, T., (Ed.). *Bir İdealin Peşinde: Atatürk ve Alaca Höyük / In Pursuit of an Ideal: Atatürk and Alaca Höyük*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2023.

İncelemesini yapmakta olduğumuz eser, 13 Ekim 2023 – 10 Mart 2024 tarihleri arasında Yapı Kredi Müzesi’nde açılan “Bir İdealin Peşinde: Atatürk ve Alaca Höyük” sergisi dolayısıyla hazırlanmış, dört ana tema ve yirmi beş makaleden oluşan editörlü bir kitaptır. Kitabın editörlüğü Prof. Dr. Tayfun Yıldırım tarafından yapılmıştır. Kitabın Önsöz’ü, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Birol İnceciköz tarafından kaleme alınmıştır. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Genel Müdürü Tülay Güngen tarafından yazılan Sunu yazısı sonrasında, Alaca Höyük Kazıları Başkanı Prof. Dr. Tayfun Yıldırım’ın “Cumhuriyet’in Öncü Arkeoloji Okulu: Alaca Höyük” ve Sergi Küratörü Nihat Tekdemir’in “Tarihin Yeni Meşalesi: Alaca Höyük” başlıklı giriş yazıları ile devam etmektedir.

Dört ana temadan oluşan eserin ilk teması “Türk Arkeolojisinde Yeni Ufuklar” başlığını taşımaktadır. Bu tema altında Alaca Höyük ve Türk arkeoloji tarihini yakından ilgilendiren yazılar yer almaktadır. Tayfun Yıldırım tarafından kaleme alınan “Eski Anadolu Tarihinde Yeni Ufuklar: Alaca Höyük Kazılarının Başlangıç Yılları” başlıklı makale, Anadolu’da Hitit eserlerinin ilk keşfinden başlayarak Alaca Höyük kazılarının tarihini özetlemektedir. Bu ana tema altında ele alınan ikinci makale İlayda Yeşilyurt ve Cenk Bulut tarafından hazırlanmıştır. “Theodor Makridi Bey ve Alaca Höyük” başlıklı makalede Theodor Makridi Bey’in biyografisine kısaca değinen yazarlar, onun Alaca Höyük’te yapmış olduğu kazı ve koruma çalışmalarına odaklanmıştır. Yahya Coşkun’un “Hars Müdüriyeti: İşgalden İstiklale Müzecilik ve Arkeoloji” başlıklı makalesi, İstiklal Harbi yıllarında TBMM öncülüğünde Asâr-ı Atika’yı korumak amacıyla kurulmuş Hars Müdüriyeti’nin tarihini anlatmaktadır. Bu ana tema altında ele alınan son makale Emrah Kahraman ve Emir Son tarafından hazırlanan, Ordinaryus Profesör Arif Müfid Mansel ve Vize A Tümülsü Kazıları” başlıklı çalışmadır. Mansel’in kısa biyografisi ile başlayan makale, Atatürk’ün teşvikiyle yaptığı kazı çalışmalarını ele almaktadır. Mansel tarafından, Vize A Tümülsü kazılarında bulunmuş ve “Bir İdealin Peşinde: Atatürk ve Alaca Höyük Sergisi”

kapsamında sergilenen dokuz eser hakkında detaylı bilgiler içermektedir.

Kitabın “Alaca Höyük Yerleşiminde Kültürel Gelişim ve Bölgesel İlişkiler” başlıklı ikinci ana temasında sekiz makale yer almaktadır. Bu başlık altında yer alan makalelerde Alaca Höyük’ün tarihsel dönemleri, sosyopolitik önemi, sanatı ve çevresel etkileşimleri ele alınmıştır. İkinci ana tema Hülya Çalışkan-Akgül tarafından yazılan “Alaca Höyük Geç Kalkolitik Çağ Kültürü” başlıklı makale ile başlamaktadır. Yazar, Eski ve yeni dönem kazılarından elde edilen veriler ışığında, Alaca Höyük Geç Kalkolitik Dönemi’ni değerlendirmektedir. Bir sonraki çalışma Tayfun Yıldırım’ın, “Alaca Höyük’te Erken Tunç Çağı” başlıklı makalesidir. Eser, Erken Tunç Çağı için Alaca Höyük’te ele geçen mimari kalıntılar, keramikler ve mezar buluntuları üzerinden yapılan bir arkeolojik değerlendirmedir. Bu ana tema altında yer alan üçüncü makale, Jak Yakar tarafından kaleme alınmıştır. “Alaca Höyük’ün Kronolojik Profili ve Sosyopolitik Önemi” başlığını taşımaktadır. Alaca Höyük’te bulunan oda mezarların tarihlenmesi üzerine yapılan tartışmalar ve bu tarihlendirmelerin Alaca Höyük hakkında yapılan sosyopolitik yorumlar üzerine etkisini değerlendirmektedir. Winfried Orthmann’ın “M.Ö. 3. Binyıl Sanatında Alaca Höyük’ün Önemi” makalesi ise Alaca Höyük mezarlarında ele geçen insan ve hayvan heykelcikleri ile güneş kursları üzerine yazılmış bir değerlendirme yazısıdır. İbrahim Tunç Sipahi tarafından yazılan, “Alaca Höyük ve Eskiapar Höyük: M.Ö. III. ve

II. Binyılda Yakın İlişkili İki Merkez” başlığını taşıyan temanın beşinci makalesinde Alaca Höyük ve Eskiypar Höyük’ün Hatti ve Hitit dönemi, kazıların tarihçesi ve kazılarda ele geçen önemli buluntular üzerine incelemeler yer almaktadır. Sonraki iki makale Tayfun Yıldırım tarafından kaleme alınmıştır. Bu makaleler, “Resuloğlu: Alaca Höyük’ün Kuzeybatısında Hatti Ülkesi’nin Eski Sakinlerine Ait Bir Yerleşim Modeli” ve “Resuloğlu: Alaca Höyük Çevresinde Bir Halk Mezarlığı” başlıklarını taşımaktadır. Yazar, Resuloğlu yerleşiminde 2003 yılından itibaren devam eden kazılardan yola çıkarak Hatti toplumunun yerleşim modeli, sosyo-ekonomik yapısı ve kültürel bağlantılarına dair bilgiler sunarken, Alaca Höyük ile benzerlik gösteren Resuloğlu’daki mezarlarda ele geçen buluntular ve ölü gömme gelenekleri hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Bu ana tema altında yer alan son makale Dalila M. Alberghina ve Eric Jean tarafından yazılmıştır. Makale, “Alaca Höyük Metal Eserleri Bağlamında: Anadolu’da Tunç ve Demir Çağlarında Metalurji Uygulamalarının Gelişimi” başlığını taşımaktadır. Yazarlar, Alaca Höyük, Resuloğlu ve Horoztepe gibi yerleşimlerde bulunan metal eserler üzerinden metalurji teknolojisinin gelişimini ele alırken bu teknolojik gelişimin sosyoekonomik ve kültürel değişime etkisini tartışmaktadır.

Kitabın üçüncü ana teması filolojik ve arkeolojik değerlendirmelere odaklanmaktadır. “Hitit Dönemi Alaca Höyük: Filolojik ve Arkeolojik Veriler” ana başlığı altında dokuz makale yer almaktadır. Bu tema altında ilk sırada Belkis Dinçol ve Hasan Peker tarafından yazılan “Alaca Höyük’ten Yazılı Belgeler, Yazılı Belgelerde Alaca Höyük’ü Aramak” başlıklı makale yer almaktadır. Makale, Alaca Höyük-Arinna eşitliği ile ilgili sağlam ve ikna edici filolojik kanıtlar sunan bir değerlendirmedir. Ayrıca yazarlar, Hitit ordusunun “Saraya Bağlı Birlikleri” ile ilgili detaylı bir inceleme sunmaktadır. Bu noktada önemli bir husus dikkat çekmektedir. Sayfa 198’de yer alan Tablo 2’de Kuwalanaziti, Aliheşni’nin oğlu, Mittanamuwa ve Şahurunuwa’nın torunu olarak görülmektedir. Aynı tablodan Tattamaru’nun, Kuwalanaziti’nin dayısı olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 1’de ise Kuwalanaziti, “Saraya Bağlı Birliklerin Sol Başı” makamında “torun” ibaresi ile (Şahurunuwa’nın torunu) yer almaktadır. Yine Tablo 1’de Kuwalanaziti’nin üzerindeki satırda, bu makamda selevi olan Tattamaru “oğul” ibaresi ile (Şahurunuwa’nın oğlu) yer

almaktadır. Kuwalanaziti’nin tablolarla doğru olan aile ilişkileri, metin içerisinde sayfa 198’de sehven “Kuwalanaziti’nin babası Tattamaru ...” olarak geçmiştir. Yazarlardan Hasan Peker ile yapılan kişisel görüşmede, Tolga Pelvanoğlu’nun duruma işaret etmesiyle, makalenin dijital kopyasında bu ifadenin “Kuwalanaziti’nin dayısı Tattamaru ...” şeklinde güncellendiği öğrenilmiştir.

Üçüncü ana temanın ikinci sırasında Ahmet Ünal’ın “Yazılı Kaynaklar Işığında Alaca Höyük Ana Kent Kapısı Kabartmalarının Anlattıkları” başlıklı makalesi yer almaktadır. Yazar, Ana Kent Kapısı kabartmalarında yer alan sahnelerin analizini yapmış ve çiviyazılı belgelerden elde ettiği bilgiler doğrultusunda tasvirleri açıklamaya çalışmıştır. Sonrasında Hatçe Baltacıoğlu tarafından yazılan “Alaca Höyük Kabartmaları ve Sfenksli Kapı” ve “Alaca Höyük Saray ve Tapınakları” başlıklı makaleler yer almaktadır. Yazar, Alaca Höyük’te bulunan kabartmaları ve Sfenksli Kapı’yı heykeltraşlık yönünden değerlendirmektedir. Çiğdem Maner tarafından kaleme alınan “Ebediyet İçin İnşaa Et!” başlıklı makale, Alaca Höyük’te bulunan mimari kalıntılardan yola çıkarak Hitit mimarisinde kullanılan yapılar ve teknikler üzerine yapılmış bir değerlendirmedir. Elif Genç’in “Alaca Höyük’te Asur Ticaret Kolonileri Çağı Çanak Çömleği” başlıklı makalesi Alaca Höyük’ün Asur Ticaret Kolonileri Çağı keramikleri üzerine odaklanan bir incelemedir. Sıla Nur Çimen’in “Alaca Höyük’te Demir Çağı” başlıklı makalesi ise Alaca Höyük’ün geç dönemlerini özellikle Frig yerleşimi ve keramiği üzerinden tartışmaktadır. Bu ana tema altında yer alan son makale Rana Başkurt Usta’nın kaleme aldığı “M.Ö. 2. Binyıl Alaca Höyük Maden Teknolojisi” başlıklı çalışmadır. Yazar, Alaca Höyük’te özellikle M.Ö. 2. Binyılda süreklilik gösteren metal eserlerden yola çıkarak, metal işleme araçları, metal teknolojisi, metal atölyesi ve maden ocakları üzerine bir değerlendirme sunmaktadır.

Kitabın dördüncü ve son ana teması “Alaca Höyük’te Kült ve İnaniş” başlığını taşımaktadır. Piotr Taracha tarafından hazırlanan “Alaca Höyük Yukarı Şehir Sfenksli Kapısı’ndaki Heykeltraşlık Eserleri” başlıklı makalede yazar, Alaca Höyük Sfenksli Kapısı üzerindeki kabartmaları kültürel ve ikonografik yönünden inceleyen bir değerlendirme sunmaktadır. Yiğit H. Erbil’in “Alaca Höyük Gölpınar Su Bendi” başlıklı makalesi, Hitit mimarisinde su ile bağlantılı yapılar ve Alaca Höyük’te bulunan Gölpınar

Su Bendi üzerine bir incelemedir. Özlem Heper tarafından kaleme alınan “Alaca Höyük’te Hitit Çağı’nda Adak ve Libasyon” başlıklı makale, Hitit yazılı kaynakları, tasvirleri ve keramiklerinden yola çıkarak Alaca Höyük’teki adak ve libasyon kültlerini tartışmaktadır. Dördüncü ana tema, Alice Mouton ve Yiğit H. Erbil tarafından yazılan “Alaca Höyük’te Hayvan Kurbanı: Filolojik ve Arkeolojik Deliller” başlıklı makale ile tamamlanmaktadır. Kitabın son kısmında detaylı bir katalog ile birlikte kısaltmalar listesi ve kaynakça yer almaktadır.

Kitap hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, kitabın içerisinde yer alan makalelerin, altında bulundukları ana tema başlığı ile uyumlu

oldukları görülmüştür. Bu bağlamda eserin tematik yapısının editör tarafından okuyucunun rahatlıkla anlayabileceği şekilde kurgulandığı düşünülmektedir. Sonuç olarak, *Bir İdealin Peşinde: Atatürk ve Alaca Höyük*, son derece önemli değerlendirmeler içeren, iyi hazırlanmış bir başvuru kaynağıdır. Alaca Höyük ile ilgili bir temel eser olan kitap, özellikle Arkeoloji ve Eskiçağ Bilimleri alanlarında çalışan öğrenciler için bir başucu kitabı niteliği taşımaktadır. Sunduğu güncel bilgiler ve temel eser olma niteliği ile takip edecek araştırmalara ana kaynaklık edecektir.

Mehmet Yiğit Meydan

Emar ile Hitit Çiviyazılı Metinlerde Geçen NIN.DINGIR Rahibelerinin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi

Söz konusu bu çalışma, 8-10 Mayıs 2024 Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinde gerçekleştirilen III. Arkeoloji ve Antropoloji Sempozyumunda (III. AvA) bildiri olarak sunulmuştur; ayrıca bu çalışma sunulan bildirinin kısaltılmış halidir. Çalışmanın özeti ise Arkeoloji ve Antropoloji Sempozyumu-III özet kitapçığında yayımlanmıştır.

Farklı toplumların çiviyazılı metinlerinde karşılaştığımız NIN.DINGIR rahibesi, (Sümerce EREŞ. DINGIR, Akadça *ēntum/entum/gubabtum/ugbabtum*) “tanrının hanımı/kadını” olarak tercüme edilmektedir. Aynı zamanda “tanrının NIN.DINGIR rahibesi”, tanrının eşi ve tapınağın yüksek mertebeli rahibesi anlamına da gelmektedir. Bu rahibe, yüksek rütbeli kişilerle birlikte görülmekte; genellikle yönetici kralın kızı ya da kız kardeşi olabileceği düşünülmektedir. Ancak yapılan araştırmalar sonucunda bu rahibelerin kralın kızı ya da kız kardeşi olabileceğine dair kesin bir sonuca ulaşılamamıştır. Mezopotamya’da Eski Babil döneminden sonra NIN.DINGIR’in Asurca karşılığı olan *ēntum* kelimesi, fiilen ortadan kalkmış olsa da sadece kehanet metinlerinde varlığını sürdürmüştür. Sonraki dönemlerde ise *ēntum* mertebesi diğer kültürlerde tekrar hayata geçirilmiş; böylece NIN.DINGIR rahibelik kurumu her bölge ve kültürde farklı bir çizgide yeniden oluşturulmuştur.

a) Emar Metinlerinde NIN.DINGIR Rahibesi

Yamhad Krallığının merkezi Halep kenti sınırları içinde yer alan Emar/Tell Meskene’de çoğu Akadça olmak üzere 900’ye yakın çiviyazılı tablet ele geçirilmiştir. Bu metinlerden 200 tanesi ritüel metin parçalarını oluşturmaktadır. Emar ritüel metinlerinin neredeyse tamamı Suriye ve Eski Yakın Doğu kültürleriyle dinini anlamak için önemli kaynaklardan bir tanesidir.

Mezopotamya kültüründe bazı krallar kızlarını belirli kentlerin tapınaklarına başrahibe olarak yerleştirmişlerdir. Örneğin, Sümer ve Akad kralları kızlarını Ay Tanrısı *Nanna*’nın başrahibesi olarak atamışlardır. Zamanla gelenek haline gelen bu durum, Yeni Babil döneminde de devam etmiştir. Kralların

kızlarını bu görev için seçmeleri, bu rahibelerin üst düzey bir konumda olduklarını göstermektedir. Siyaset ile ekonominin ana merkezi olan tapınakların kraliyet ailesinin kontrolünde olabilmesi için tapınak rahibelerinin kralların kızlarından seçilmesi, devlet kontrolünü sıkıya almanın bir çeşit yolu olarak görülmüştür.

Emar kentinde Fırtına Tanrısının en yüksek rahibesi NIN.DINGIR’dır. Emar metinlerine göre NIN.DINGIR rahibesi önemli bir konumda olsa da Fırtına Tanrısının NIN.DINGIR başrahibesi kraliyet ailesinden seçilmemiş; bu seçim kura ile gerçekleştirilmiştir. Bu durum ele alındığında Emar’da rahibeliğin kuşaktan kuşağa aktarılan bir aile geleceği olmadığı açıkça görülmektedir.

b) Emar 369 Numaralı Metin Kataloğu - Emar Kenti Fırtına Tanrısının NIN.DINGIR Rahibesi İçin Düzenlenen Bayram

Emar 369 numaralı metin kataloğu, Emar kentindeki kahinlerin arşivinde bulunan altı tabletten oluşan ve Emar kenti Fırtına Tanrısının NIN.DINGIR rahibesi için düzenlenen bayrama ait karma bir metindir. Emar 369, Emar kentinde yüksek rütbedeki bir başrahibenin atanmasına (enstalasyon) dair bilgi veren iki ritüelden bir tanesidir. Bu iki ritüelin başrolünde tanrılar olsa da ritüellerin odak noktasını bir grup insanın oluşturması sebebiyle birçok Emar ritüellinden farklıdır. MÖ. 13. yüzyılda kaleme alınan bu ritüelin köklerinin daha eskiye dayandığına dair yorumlar da bulunmaktadır.

Emar’da Fırtına Tanrısının baş rahibesinin atanması için düzenlenen bayramı kısaca özetleyecek olursak, Emar halkı arasından kura ile NIN.DINGIR rahibesi seçilmektedir. Bu seçimin sebebi ise bir önceki NIN.DINGIR rahibesinin ölümüdür. Yeni NIN.DINGIR rahibesinin atamasının yapıldığı bayram başlatılırken eski rahibeye saygı gösterilmesi dikkat çekmektedir. Yeni NIN.DINGIR rahibesi günlük düzenlenen geçit törenleri ile önce babasının evinden Fırtına Tanrısının tapınağına daha sonra ise tekrar babasının evine geri dönerek yeni görevine kademeli bir geçiş yapmaktadır. Bu bayrama

Emar panteonundan Emar kentinin Fırtına Tanrısı, Tanrıça NIN.KUR, Tanrıça *Adamma*, Tanrıça *Hepat* ve Tanrı *Šahrū*'nun yanı sıra Hatti Ülkesinin Tanrıları, tanrılar dışında ise Fırtına Tanrısının NIN.DINGIR rahibesi, Emar kentinin oğulları, kâhin/falcı (LÜHAL), şarkıcılar (*zammārū*), NIN.DINGIR rahibesinin babası, NIN.DINGIR rahibesinin erkek ve kız kardeşi, Emar kentinin kralı, Emar kentinin yaşlıları katılmaktadır. Rahibenin seçildiği gün, Fırtına Tanrısına (DIM) çeşitli kurbanlar sunulmakta, ziyafetler ve çeşitli törenler bayram boyunca devam etmektedir. Bayramın son günü ise kurbanlar ve şarkıcıların yer aldığı bir alay bulunmakta ve rahibe tapınaktaki evine gitmektedir. Bayramın son gününde NIN.DINGIR rahibesi babasının evinden tıpkı bir gelin gibi duvağıyla ayrılmakta ve bu durum düğün eyleminin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Ancak bayramın geriye kalan olayları evlilikten çok kutsal bir hizmetin önemine atıfta bulunmaktadır. Bayramın son gününde gerçekleşen düğün töreni ise rahibenin yatağının üzerine çıkmasıyla sona ermektedir. NIN.DINGIR rahibesinin atanması bayramı, düzensiz bir şekilde ve yıllık bir takvimden bağımsız olarak kutlanmakta ve yaklaşık dokuz gün sürmektedir. Ancak bazı araştırmacılar bu bayramın yedi gün sürdüğünü ileri sürmektedir.

c) Emar ve Hitit Metinlerinde NIN.DINGIR Rahibesi Özel bir İsme Sahip miydi?

Tören boyunca “başrahibe” olarak seçilecek kişi, “seçkin Emar halkının kızı” olarak tanıtılmaktadır. Böylece “Fırtına Tanrısı için uygun görülen en yüksek rahibe” ünvanıyla babasının evinden alınan bu kişiye yeni bir rol verilmektedir. Emar metinleri incelendiğinde NIN.DINGIR rahibesine hiçbir zaman kişisel bir ismin verilmediği görülmektedir. Sadece bir kere ^m*Alal-abu*'nun mühürlediği yasal bir belgede adı geçen NIN.DINGIR rahibesi “^m*Alal-abu*'nun kız kardeşi” olarak tanıtılmaktadır. ^m*Alal-abu*, metinlerde yaygın geçen bir isim olsa da bu kişinin ünvanı veya statüsünü bulmak oldukça güçtür.

Bu bilgiyi Hitit kaynaklarındaki NIN.DINGIR rahibesine ait çiviyazılı metinlerle kıyasladığımızda görüyoruz ki, NIN.DINGIR rahibesi de özel bir isme sahip değildir. NIN.DINGIR rahibesine ait bir metinde (bkz. KUB 20.90 öy.III 1) ise “*Muwatti*” adı geçmektedir. I. Šuppiluliuma'nın kızı olan *Muwatti*, Arzawa Ülkelerinden *Mira-Kuwaliya*'nın kralı *Kupanta-Kurunta*'nın babası *Mašhuiluwa* ile evlidir. Boğazköy-Nişantepe'de bulunan yangınla

tahrip edilmiş Westbau binasının kerpiç yıkıntısında ele geçen bullalarda *Muwatti* adı bulunmakta ve “*Muwatti*” tanrı determinatifiyle kadın adı olarak belgelerde geçmektedir. Ancak sözünü ettiğimiz NIN.DINGIR rahibesine ait KUB 20.90 numaralı metinde, prenses *Muwatti*'nin NIN.DINGIR rahibesi olup olmadığı ne yazık ki açık değildir.

d) Hitit Metinlerinde NIN.DINGIR Rahibesi

Hititçe çiviyazılı metinler incelendiğinde NIN.DINGIR rahibesinin kraliyet ailesinden gelip gelmediği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hitit metinlerinde karşımıza çıkan ve tek bir tanrıya doğrudan bağlı olmayan aynı zamanda “tanrının kız kardeşi” ünvanıyla bilinen NIN.DINGIR rahibesinin statüsü, kral ve kraliçeninkine birçok açıdan benzemektedir. NIN.DINGIR rahibesi çeşitli ritüellerde kral ve kraliçe gibi tanrıları içmekte ve bu içme seremonisini NIN.DINGIR rahibesi de gerçekleştirmektedir (bkz. KBo 20.85 ay.IV 3; KBo 19.138 ay.III 14, 20). Bu rahibenin kült faaliyetlerinin kraliyet ailesi üyelerininkine benzemesi sonucunda NIN.DINGIR rahibesinin kraliyet soyundan geldiği muhtemelen ise bu rahibenin kralın kızı olduğuna dair bazı yorumlar yapılmış, ancak bu durum kesin bir sonuca henüz bağlanamamıştır.

Hitit bayramlarına çeşitli kült görevlileriyle birlikte NIN.DINGIR rahibesi de katılmaktadır. Bu rahibe AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı, *nuntariyašhaš* bayramı, KI.LAM bayramı, Tanrıça *Tetešhapi* bayramı, *zintuhi*-kadınları fragman metinleri, Hattice fragman metinleri ve bazı tam olarak anlaşılamamış bayram fragmanlarında karşımıza çıkmaktadır. NIN.DINGIR rahibesinin yer aldığı çiviyazılı metinlerin diline baktığımızda Eski Hitit dilinin hâkim olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar bu rahibenin adının geçtiği metinler Eski Hitit dönemine tarihlendirilseler de bu metinlerin kopyalarının imparatorluk döneminde yapılmış olması NIN.DINGIR makamının Eski Hitit'ten İmparatorluk dönemine kadar devam ettiğini göstermektedir.

Sadece Hitit bayram metinlerinde karşımıza çıkan NIN.DINGIR rahibesinin başlıca görevleri arasında kraliyet çiftiyle bayramlara katılmak, tapınakları ziyaret etmek, tanrıları içmek ve tanrılara adak sunmak yer almaktadır. Ayrıca NIN.DINGIR rahibesinin özel bir statüye sahip olduğunu gösteren sembollere sahip olması da bu rahibenin önemine vurgu yapan hususlar arasındadır. NIN.DINGIR rahibesinin kraliyet statüsüne atıfta bulunan özellikleri ise tanrının

kiyafeti anlamındaki “*šūnaš aniyatta*”yı giymesi, NIN.DINGIR rahibesinin gelişini haber veren önde koşan bir asa adamının varlığı ve NIN.DINGIR’in *GIŠhuluganni* (araba, kağıt) ile bir tapınaktan diğerine veya bir kentten diğerine yaptığı ziyaretler yer almaktadır.

NIN.DINGIR rahibesinin başrolde olduğu bayram ise en az yedi gün sürdüğünü bildiğimiz Hatti Tanrıçası *Tetešhapi* bayramıdır. Bu bayramın metinlerine baktığımızda, NIN.DINGIR rahibesinin statüsünün kraliyet ailesi üyelerinkine çok benzediği görülmektedir. Özellikle Tanrıça *Tetešhapi* bayramında NIN.DINGIR rahibesi tek başına ve bağımsız bir şekilde rol oynamaktadır. Aynı zamanda Tanrıça *Tetešhapi*’nin kendinden bahsettiği cümleleri tercümanı olarak varsayabileceğimiz NIN.DINGIR rahibesine iletmesi bu rahibenin Hitit kültüründeki önemine dikkat çekmektedir.

e) Emar ve Hitit Metinlerinde NIN.DINGIR Rahibesinin Giysisi

Tanrıça *Tetešhapi* bayramında NIN.DINGIR rahibesinin yaptığı kült yolculuğunda çeşitli kentleri ziyaret ettikten sonra bu rahibe Tanrıça *Tetešhapi*’nin tapınağına vardığında kırmızı renkteki elbise *hašgala*’yı giymektedir (bkz. KBo 37.51(+)KUB 11.32(+)KUB 20.17(+)KUB 25.51+IBoT 3.68). Aynı zamanda bu rahibe hangi malzemelerden oluştuğunu bilmediğimiz tanrının kiyafet/takılarını (DINGIR^{LIM}-*aš aniyatta*, *šūnaš aniyatta*) da ritüel esnasında giymekte ve takmaktadır. Ancak Emar metinlerinde NIN.DINGIR rahibesinin atanması bayramında ritüel görevlilerinin NIN.DINGIR’i şu şekilde giydirdikleri detaylıca belirtilmiştir:

- 1) NIN.DINGIR rahibesinin kulaklarına altın küpe takarlar.
- 2) Sağ bileğine altın bir bant/bilezik takarlar.
- 3) Başını ise kırmızı yün bir başlıkla sararlar.

Emar’da rahibelerin atanmasındaki bu uygulama NIN.DINGIR kurumunun önemine atıfta bulunmaktadır. Küpe, bilezik ve kırmızı yünden bir başlığın varlığı, Emar’daki Fırtına Tanrısı için seçilen NIN.DINGIR rahibesine ait resmi kiyafet ve takılardır. Tanrıça *Tetešhapi* bayramında rahibenin kiyafet ve takıları, Emar metinlerindeki gibi detaylıca belirtilmese de bu durum her iki bayramın ortak olan yönleri arasında sayılmaktadır.

Sonuç

Tipik bir Kuzey Suriye dinine mensup olan Emar dini, Mezopotamya ve Anadolu kültürlerinden etkilenebilir gibi görünmekte ve bazı farklılıklar olsa da kültürel devamlılığın bir şekilde sürdüğü anlaşılmaktadır. Emar’da kutlanan NIN.DINGIR rahibesinin atanması bayramından anlaşılabileceği üzere, bu bayram bir önceki rahibenin ölümünden sonra düzenlenen önemli bir kutlamadır, aynı zamanda NIN.DINGIR rahibesi de Emar halkından seçilen herhangi bir kızdır.

Hitit metinlerine baktığımızda ise NIN.DINGIR rahibesinin üst düzey bir konumda yer aldığını görmekle birlikte bu rahibenin kim olduğuna veya hangi şekilde rahibe olarak seçildiğine dair spesifik bir bilgi yer almamaktadır. Sonuç itibarıyla hem Emar hem de Hitit kültüründe karşılaştığımız NIN.DINGIR rahibesinin varlığı dini açıdan yadsınmaz bir öneme sahiptir.

Z. Nihan Kırçıl

Kaynakça

- Arnaud, D., 1975-1976. “Religion assyro-babylonienne”, *Annales de l’École pratique des hautes études*, 84: 221-228.
- Beckman, G., 1994. “Reviewed Work(s): The Installation of Baal’s High Priestess at Emar. A Window on Ancient Syrian Religion by Daniel E. Fleming”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, No. 293 (Feb., 1994): 87-88.
- Deller, K. – Fadhil, A., 1972. “NIN.DINGIR.RA/entu in Texten aus Nuzi und Kurruhani”, *Mesopotamia*, 7: 147-164.
- Fleming, D. E., 1992. *The Installation of Baal’s High Priestess at Emar - A Window on Ancient Syrian Religion*, United States of America: Scholars Press.
- Hess, R. S., 2002. “Leviticus 10:1: Strange Fire and an Odd Name”, *Bulletin for Biblical Research* 12.2: 187-198.
- Kılıç, Y. – Durmuş, H. H., 2009. “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1: 159-178.
- Kırçıl, Z. N., 2021. “Çiviyazılı Belgelerde Geçen NA⁴hekur Pirwa Üzerine Bir İnceleme”, *Colloquium Anatolicum/ Anadolu Sohbetleri*, 20: 83-96.
- Kırçıl, Z. N., 2023. *Hatti Tanrıçası Tetešhapi*, Grafiker Yayınları: Ankara.
- Taggar-Cohen, A., 2006a. *Hittite Priesthood*, Texte der Hethiter, 26, Heidelberg: Memmingen.
- Taggar-Cohen, A., 2006b. “The NIN.DINGIR in the Hittite Kingdom: A Mesopotamian priestly office in Hatti?”, *Altorientalische Forschungen*, 33: 313-327.

Hitit Devlet Teşkilâtı'nda Tawananna Makamı ve Görevleri

Monarşi kelimesi en genel ifade ile hakimiyetin tek kişinin sorumluluğunda olduğu yönetim biçimidir. Monarşi ile yönetilen devletlerde gücün kaynağı bir soyun üstünlüğüne dayanır ve ülkeyi yöneten hanedanın tanrılar tarafından seçildiğine inanılır. Hanedan içinden bir kişi kral olup ülkeyi yönetir. Kralın alt soyundan, yan soyundan gelen erkek çocukları ve hanedan damatları ise çeşitli makamlarda görev yaparak, devletinde yürütücü konumundadır. Kral ve prenslerin görev aldığı devlet yönetiminde kraliçelerin de devlet yönetiminde katkıları olduğu anlaşılar. Yirminci yüzyıl öncesi toplumlar kadınlar günümüzdeki gibi ön planda değildir. Kadınlar, avcı-toplayıcılıktan yerleşik toplumlara geçilmesiyle, birlikte üretimden uzaklaşır ve toplumdan daha izole bir şekilde yaşar. Bu durum kadınlar, toplumda erkeklere göre geri planda kalmıştır. Fakat bu durum kral ailesi üyeleri için geçerli değildir. Monarşilerde kral ailesi üyeleri olan kadınlar hemcinslerine göre daha şanslıdır.

Monarşilerde hükümdar ailesindeki kadınlar özellikle bazı kraliçeler tarihte etkin rol oynamıştır. Bu durum birçok Monarşi'de tespit edilir. Örnek vermek gerekirse, Kastilya kraliçesi Isabella, İmparator Şarlken (V. Carlos Quintos) Kastilya dışındayken, ülkeyi yönetebiliyordu. Benzer bir örnek ise Rus İmparatorluğu'nda da görülür. Almanya'da Çarlık Rusya'sına gelin gelen Sophie Friederike isimli prenses, Rus prens Pyotr ile evlenip Yekaterina ismini alır. Bir süre sonra ise, eşini devre dışı bırakıp, ülkeyi yönetmeye başlar. Rus İmparatorluğu'nu yaklaşık 40 yıl yöneten Yekaterina ülkesini dönemin süper güçlerinden biri haline getirir ve kendisine rusça büyük anlamına gelen *Velikaya* ünvanı verilmiştir. Bir diğer örnek ise Eski Türk Devletleri'nden verilmektedir. Yazılı belgeler incelendiğinde Türklerde kadın hükümdarlara "Katun" ünvanı verilir. Söz konusu bu ünvan ilk defa, Göktürklerde Bumin Kağan zamanında verilmiştir. Yazıtlar incelendiğinde, Katun'un Devlet Teşkilatı'ndaki yeri hakkında bilgi sahibi olunur. Söz konusu metinlere göre, Kağan tek başına elçi kabulünde bulunamazdı ve gelen elçi Katun ve Kağan'ın yanında olduğu zamanlarda kabul edilir. Ayrıca Kağan için yapılan törenlerin aynısının Katun için de yapıldığı tespit edilir. Türk Tarihi incelendiğinde; İl Bilge, Tomris,

Aşina gibi birçok kadın hükümdarın ön plana çıktığı anlaşılar (Kuzakçı-Bölükbaşı 2019: 56-57; 62-63, 66-67, 68-70).

Hitit Devleti'nin yapısı incelendiğinde, Hitit Devleti, tek bir hanedan tarafından yönetilen, hanedan içerisinden bir erkeğin tahta geçtiği, kralın alt ve yan soyundan gelen erkeklerin ve hanedan damatlarının da çeşitli makamlarda bulunup, yönetici kısmı oluşturduğu anlaşılar. Kral ve prensler dışında kraliçelik makamı da oldukça etkili olup, kraldan sonraki en yetkili kişidir. Dolayısıyla Hitit Devlet Teşkilatı'nın en yüksek makamlarında görev yapan bu kişiler, büyük aileyi (*şalli haššatar*) oluşturur.

Hitit kralının birinci eşi büyük kraliçe (GAL MUNUS.LUGAL) olarak belgelenir ve Tawananna ünvanını taşır. Bir Hitit kraliçesinin birinci görevi, kralın soyunu üretmek olup, krallığın devamını sağlamaktır. Hitit Tarihi incelendiğinde bu noktayı Telipinu öncesi ve Telipinu sonrası olarak iki ayrı kısımda incelemek gerekir. Yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Telipinu Fermanı'na kadar olan süreçte hanedan üyesi olan her erkek Hitit tahtına geçebiliyordu. Telipinu Fermanı'ndan sonra ise, birinci kraliçeden olan erkek çocuk tahta geçebiliyordu. Fakat bu Telipinu Fermanı'nda yer alan bu maddeye ne kadar uyulduğu tartışmalıdır. Hitit Tarihi incelendiğinde, Hitit krallarına on defa darbe girişimi yapıldığı anlaşılar. Bu darbe girişimlerinin altı tanesi Telipinu Fermanı'ndan sonraki dönemlere tarihlendirilir. Dolayısıyla, Telipinu Fermanı'nın hanedan tarafından tam olarak benimsenmeyip bazı dönemler ihlal edildiği sonucuna ulaşılır. Esas konumuz olan Tawananna makamına dönecek olursak, neredeyse kral kadar yetkili kişi olan kraliçe, kralın ölümünden sonra da Tawananna makamında oturduğu anlaşılar. Tawananna makamında oturan kraliçelerin dini görevleri bulunur ve başrahibe konumundadır. Hitit kraliçeleri, devlet kültürünün önemli bir parçasıdır ve dini bayramlara katılıp, bayramları kutlar. Şimdiye kadar, iki kraliçenin ^{MUNUS}AMA.DINGIR-LIM olarak belgelenir. ^{MUNUS}AMA.DINGIR-LIM (Tanrının annesi) pozisyonunda bulunan kraliçe devletin kült organizasyonunu yaptığı için oldukça önemlidir.

Kraliçelerin devletin kült organizasyonunu icra etmesi ve bayramlara katılması sebebiyle, kurban

listelerinde sık sık kurban listelerinde yer alır ve bu isimler için de kurban sunuları yapılır.

Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Kraliçeler

Anadolu Coğrafyası'nda Hitit Devleti kurulmadan önce kent devletleri sistemi hâkim idi ve devlet yönetimlerinde kraliçeler de etkin idi. MÖ ikinci binyılın başlarında (MÖ 1927-1719) Anadolu'daki kent devletlerinin başında kral anlamına gelen "*rubāum*" ve kraliçe anlamına gelen "*rubātum*" bulunmaktadır. Yazılı belgeler incelendiğinde, kraliçelerin, devlet idaresinde, hukuki işlerde ve ticari faaliyetlerde birçok yetkisi bulunur. Örneğin, Kaneş *Kārum*'unda ismi belgelenmeyen bir kraliçenin, tüccar Puşu-ken'i kaçakçılık suçundan ötürü hapse attırdığı bilinir. Bu noktada kraliçenin hukuki yetkilerinin bulunduğu anlaşılır. Kraliçelerin hukuki yetkileri dışında, ticari yetkileri de bulunur. Belgelerde kraliçenin çeşitli malları sipariş ettiği ve kendisine bazı ödemelerin yapıldığı anlaşılır. Hukuki ve ticari yetkilerinin dışında kraliçe, bazı dini törenlerde kral ile tanrı huzurunda yemin ettikleri, anlaşılır. Kaneş'in dışında Alishar ile eşitlenen Amkuwa'da da kraliçelerin etkin olduğu anlaşılır. Metinlerin verdiği bilgiler doğrultusunda, kent kraliçe tarafından yönetilir ve yönetimde oldukça yetki sahibi bir yönetici olan *rabi simmiltim*'den *Hapiru*-adamlarını serbest bırakmasını ister.

Hitit Devleti'nde Kraliçeler

MÖ 1670 dolaylarında Labarna tarafından kurulan Hitit Devleti'nde de kraliçelik önemli bir makamdır ve bu süreç Eski Hitit ve İmparatorluk olarak yazıda iki ayrı bölümde ele alınacaktır.

Eski Hitit Devleti Dönemi'nde Hitit Kraliçeleri

Eski Hitit Dönemi'nde Hitit kraliçelerinin etkinliği konusuna gelinecek olursa, bu döneme ait yazılı belgelerin sayıca az olması sebebiyle, İmparatorluk Dönemi'ne göre oldukça az belgeye sahibiz. Eski Hitit Devleti Dönemi'nin kraliçeleri hakkında çiviyazılı belgeler bazı bilgiler verir. Bu belgeler arasında, Zalpa Hikayesi CTH 3, I. Hattuşili'nin İcraatını ele alan CTH 4, I. Hattuşili'nin Fermanı olan CTH 5 ve I. Hattuşili'nin vasiyetnamesi CTH 6 göze çarpar.

Söz konusu belgelerden ilki CTH 3'tür. Hitit başkenti Hattuşa'da bulunan Zalpa hikayesi (CTH 3), Hattuşa-Kaneş-Zalpa krallıklarının birleşmesini

de ele alan, topluma yol gösterici mesajlar da veren kurgusal bir metin olup, Kaneş kraliçesi hakkında da bilgi verir. Metnin ilk pasajında Kaneş kraliçesi bir sefer 30 erkek çocuk dünyaya getirir ve onları nehre bırakır. Bu noktada bir kraliçenin doğurganlığı vurgulanır. Nehre bırakma motifi Önasya coğrafyasında Akad kralı Sargon ve Hz. Davud hikayelerinde olduğu gibi sıklıkla kullanılan bir motiftir. Dinçol, bu olayların genellikle, kişilerin bulunduğu mevki için meşruluk almasında ve kökeni bilinmeyen olaylar ve kişiler için kurgulandığını belirtir. Metnin geri kalan kısmında, yanında hanedanın bağlı olduğu kollarının ele alındığı, Zalpa-Kaneş-Hurma-Hattuşa kentlerinin birleşip merkezi bir devletin oluşumunu kurgusal bir biçimde de anlatır. Dönemin kraliçeleri hakkında bilgi veren bir diğer metin ise I. Hattuşili'nin İcraatını ele alan CTH 4 metnidir. Eski Hitit Devleti'nin ilk krallarından olan I. Hattuşili, hanedan içerisinde güç savaşı olduğundan ve babası olduğu kabul edilen Papadilmah'ın üzerinde meşruluk almayıp, kendisini Tawananna'nın erkek kardeşinin oğlu olarak tanıtarak kraliçe üzerinde meşruluk almıştır.

Dönemin kraliçeleri hakkında bilgi veren bir diğer belge ise, I. Hattuşili'nin Fermanı (CTH 5) metnidir. İlgili metinde de Tawananna'nın entrikacı bir karakter olması sebebiyle, hem Tawananna'ya hem de kızlarına ve oğullarına itibar edilmeyip, torunu olduğu kabul edilen I. Murşili'ye itibar edilmesi gerektiği vurgulanır.

I. Hattuşili zamanında kraliçeler hakkında bilgi veren bir diğer örnek belge ise kralın vasiyetnamesinin yer aldığı CTH 6'dır. Belgede kral, kendi dönemindeki hanedan üyesi kadınların çeşitli entrikalar çevirip kendi oğullarını tahta geçirmek için uğraştıkları ve I. Hattuşili tarafından uzaklaştırılıp, torunu olduğu kabul edilen I. Murşili veliaht olarak kral tarafından atanır ve onun yetiştirilmesi istenir.

Eski Hitit Dönemi'nde kraliçeler hakkında bilgi veren bir diğer metin ise Telipinu Fermanı (CTH 19)'dır. Telipinu döneminde, ilan edilen ferman ile kralın eşleri arasında da bir hiyerarşi oluşur ve yukarıda bahsedildiği gibi birinci kraliçeden olan çocuk tahta geçecektir. Ayrıca metinde I. Hantili zamanında, Hitit kralının Şukziya kraliçesi ile mücadele ettiği, merkezi yönetimin zayıf olduğu anlaşılır ve metinde geçen "Şukziya kraliçesi" ifadesinden de anlaşıldığı gibi Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ndekine benzer bir şekilde kraliçelerin kent

yönetiminde etkin olduğu sonucuna varılır. Aşağıda yer alan tabloda Eski Hitit Dönemi'nde belgelenmiş kraliçeleri görmek mümkündür.

İmparatorluk Dönemi'nde Hitit Kraliçeleri

İmparatorluk Dönemi'nde, Eski Hitit Dönemi'ne göre daha çok daha fazla belge bulunmaktadır. Bu belgelerin arasında hem çiviyazılı belgeler hem de Anadolu Hiyeroglif'li belgeler bulunmaktadır. İmparatorluk Dönemi'nin kraliçelerinden ilki I. Tuthaliya'nın eşi Nikalmati'dir. Kraliçe Nikalmati, I. Tuthaliya'nın kızkardeşi olan Ziplantawiya ile güç mücadelesine girip, onunla çatışma yaşamıştır. Yaşanan bu çatışma sonucu kraliçe çift, Ziplantawiya'nın kötü sözlerine ve büyülerine karşı korunmak için bir ritüel yapmışlardır. Nikalmati'nin dışında bir diğer önemli kraliçe ise, I. Arnuwanda'nın eşi Ašmunikal'dir. Ašmunikal de öncülü gibi, oldukça etkin bir kraliçe olup, arazi bağış belgelerinde, dini belgelerde, bazı görevlilerin muhaf tutulmasını ele alan belgelerde yer alan bir kraliçedir. I. Arnuwanda'nın ardılı olan II. Tuthaliya'nın iki eşi bulunur. Söz konusu Šata(n)du-Hepa ve Tadu-Hepa'dır. İlk olarak, Šata(n)du-Hepa'nın belgelenen belgeleri incelemek gerekir.

- 1) Tašmi-Šarri'nin rahipliğe atandığı KBo 15.70 (CTH 777), Šata(n)duhepa ismi belgelenir.
- 2) I.Arnunwanda ve Ašmunikal'in Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na Duası metninde yer alan KBo 53.10 II. 24'te (CTH 375) ^f Š]a-ta-an-du-he-pa tamamlaması ile belgelenir.
- 3) Mašat Höyük/Tapikka mektupları üzerinde yer alan iki mühür baskısında (Mšt 75/10, 75/39) Šata(n)du-Hepa ismi görülür. Mühür baskıları incelendiğinde, baskıların üzerinde Šata(n)du-Hepa büyük kraliçe ünvanı ile belgelenir.

II. Tuthaliya'nın bir diğer eşi ise Tadu-Hepa'dır. Tadu-Hepa adı, Hurrice bir isim olup ve Hurrice *tād-* sevmek anlamına gelen fiil kökünden gelir. Dolayısıyla söz konusu isim "Hepat onu seviyor" anlamındadır ve bu isim, Ön Asya'da kullanılan bir isimdir. Bu isim, Hitit belgelerinin dışında, Mısır belgelerinde de görülür. Mısır belgelerinde görülen Tadu-Hepa, Mittani kralı Tušratta'nın kızıdır ve III. Amenhotep'in eşidir. Bir diğer Tadu-Hepa ise Hitit kralı II. Tuthaliya'nın eşidir. Kendisi hem kurban listeleri C'de (KUB 11.7+KUB 36.122) belgelenir hem de *nuntariyašhaš* Bayramı'nın 5.

gününde (KUB 25.14), kraliçe Henti ve Tawananna ile belgelenir. Ayrıca, Tadu-Hepa adı, Ortaköy/Şapinuva kazılarında ele geçen kalıplardan birinde de yer alır. Bu kalıbın sağında Tadu-Hepa adı, ortada Büyük Kral ünvanı ve sol tarafta ise Tuthaliya adı yer alır. Ortaköy kazılarında ele geçen bu belgelere ilaveten Hurrice yapılan *itkalzi-* ritüellerinde de belgelenir ve aktif rol oynar (De Martino-Süel 2015; De Martino-Süel 2017). Bahsedilen belgelere ilaveten, Ortaköy kazılarında Tadu-Hepa'ya, eşi II. Tuthaliya'ya ve onların maiyetindeki görevlilere hitaben yazılan mektuplar bulunmuştur. Aşağıda kral II. Tuthaliya'ya eşi Tadu-Hepa tarafından yazılan mektubun çevirisi bulunmaktadır.

Or. 90/800

"Efendim Güneşime söyle! Hizmetkârın, kraliçe şöyle der: Efendim Güneşimin huzurunda her şey iyi olsun ve Efendim Güneşim'i tanrılar hayatta tutsunlar ve onu korusunlar. Benim yanımda da (her şey) iyidir. Başım gibi sırtım da hastadır ve o bana aynı şekilde (sıkıntı vermektedir). Efendim Güneşimin huzurunda her şey nasılsa efendim Güneşim bana iyilik (haberlerini) yaz. Efendim Güneşime söyle! Hizmetkârın Zuwa şöyle der: Güneşimin huzurunda her şey iyi olsun ve beyimi tanrılar korusun. Şimdi bak! []'in huzurunda ve oğlu Pala'nın huzurunda her şey iyidir."

Konuyu toparlamak gerekirse, II. Tuthaliya'nın iki eşi vardır. Bunlardan ilki Šata(n)du-Hepa'dır ve bu kraliçe Tuthaliya (III. Tuthaliya) prensken ve onun ilk krallık yıllarında kraliçesidir ve Kurban Listeleri'nde ve nuntariyašhaš Bayramı'nın 5. gününde kraliçeler arasında yer almaz. II. Tuthaliya'nın ikinci eşi ise Tadu-Hepa'dır. Tadu-Hepa, Šata(n)du-Hepa'nın ölümünün ya da sebebi bilinmeyen şekilde bertaraf edilmesinin ardından kraliçe konumuna gelir ve Hitit Devleti'nde etkili bir isim olur ve özellikle dini organizasyonlarda görev aldığı anlaşılar.

Hitit Tarihi'nde belgelenen bir diğer önemli kraliçe ise I. Šuppiluliuma'nın Babil'li eşi Tawananna'dır. Tawananna, Tadu-Hepa'nın ölümünün ardından kraliçe konumundadır. Söz konusu Babil'li kraliçe, Hitit yazılı belgelerinde olumlu yönleri ile belgelenmez. II. Muršili tahta çıktığında, Tawananna makamında, I. Šuppiluliuma'nın Babil'li eşi bulunmaktadır. CTH 70 ve CTH 61.II.5.B hem II. Muršili'nin eşleri hem de Tawananna hakkında bazı bilgiler verir. İlgili metin incelendiğinde Tawananna, tapınağın

mallarını zimmetine geçirmekten, II. Muṣili'nin adı belgelenmeyen eşine "Kara Büyü" yaptırmaktan ve II. Muṣili'nin eşini öldürmesinden dolayı suçlu bulunur. Kraliçenin suçlu bulunmasının ardından Tawananna hakkında bazı kararlar alınmıştır. Alınan karara göre, kraliçeye yaşamını sağlayacak yeterli maddi olanaklar sağlanmış ve yaşayacak bir ev tahsis edilmiştir. Bu duruma ilaveten, cezalandırılan kraliçenin Tawananna'lık ünvanı ve gücü elinden alınarak sürgüne gönderilmiştir. Hitit Tarihi'nin bilinen bir diğer önemli kraliçesi Puduhepa'dır. II. Muwatalli kardeşi olan prens Hattuṣili, Kadeş muharebesi dönüşünde, Lawazantiya kentine uğrar ve Kizzuwatna'lı rahibe olan Pudu-Hepa ile evlenir. Söz rahibenin ismi hurrice teofor bir birleşik isimdir. Bahsedilen şahıs isminin kökeni hurrice bir fiil olan ve "yaratmak, dünyaya getirmek" anlamına gelen *pudu-*, *wudu-*, *fudu-* fiili ve tanrıça Hepat'ın isminin birleşmesi ile oluşur. Bu nokta KUB 27.32 bazı bilgiler verir. İlgili belgede ^fWu-du-^fHé-[pát] olarak yazılır. Dolayısıyla söz konusu şahıs ismi "Hepat onu yarattı; Hepat onu dünyaya getirdi" anlamına gelir. Pudu-Hepa, Hitit kraliçeleri içerisinde en popüleridir ve en çok belge sahibi olan kraliçedir. Pudu-Hepa'ya ait birçok mektup, dua ve adak metni, birçok ferman metni ve birçok hukuki belge bulunmaktadır. Tüm bu belgeler vasıtasıyla, Pudu-Hepa'nın Hitit Devleti içerisinde ne kadar aktif olduğu anlaşılır. Boğazköy, Tarsus ve Ugarit kazılarında Pudu-Hepa'nın hem eşi ile hem de tek başına birçok mühür ve mühür baskısı bulunur. Mührün, mülkiyetin ve bir iradenin simgesi olduğu düşünüldüğünde, kraliçenin hem kral ile ortak hem de tek başına mührünün olması sebebiyle, Pudu-Hepa'nın ülke içerisinde oldukça güçlü olduğunu gösterir.

Pudu-Hepa'nın bir rahibe olması sebebiyle, ülke içerisindeki dini uygulamalarda oldukça etkindir. Bu durum kaya kabartmalarına da yansır. Fraktin kaya kabartmasında Pudu-Hepa, tanrıça Hepat için libasyon yaparken, rahibe kıyafeti ile tasvir edilir. Fraktin anıtının yanı sıra, çiviyazılı belgelerde de belgelenir. Pudu-Hepa'nın tanrıça Lelwani'ye sunduğu adakları belirten ve kraliçenin rüyalarını ele alan belgeler de mevcuttur. İlgili belgelerde kraliçe, kralın sağlıklı ve uzun ömürlü olmasını ister. Tüm bu belgelerin yanı sıra Pudu-Hepa'nın *hišuwu-* bayramını içeren bazı belgeleri yeniden düzenlettir. Pudu-Hepa, bu bayram töreni ve kültürünü yeniden düzenletir ve bu durumu kayıtlara geçirir. Dini belgelerin dışında, Pudu-Hepa'nın Dış Politaka'da da etkili bir kraliçe

olduğunu gösteren belgeler mevcuttur. Kraliçe Pudu-Hepa, Mısır İmparatorluğu ile yapılan Kadeş barış antlaşmasının bir kral II. Hattuṣili'nin mührü, diğer yüzünde ise kraliçe Pudu-Hepa'nın mührü yer alır. Ayrıca, firavun II. Ramses tarafından Pudu-Hepa'ya gönderilmiş bazı mektuplar bulunmaktadır. Eski Yakındoğu'daki yazışmalar incelendiğinde, eşit düzeydeki yazışmalarda taraflar birbirine "kardeşim", küçükler büyüklerine "efendim, babam", büyükler küçüklerine "oğlum" diye hitap eder. Pudu-Hepa ve II. Ramses arasındaki yazışmalar incelendiğinde, firavun kraliçeye "kız kardeşim" diye hitap etmektedir. Dolayısıyla kraliçe Pudu-Hepa dış politikada etkin ve saygı gören kişi olduğu söylenebilir. Kraliçe Pudu-Hepa, diğer ülkelerle olan yazışmalarda etkili olduğu gibi, yapılan diplomatik evliliklerde de etkin roledir. KUB 21.38'den anlaşıldığı kadarıyla, Pudu-Hepa, saraya geldiğinde kralın birçok çocuğu bulmaktaydı. Pudu-Hepa, firavun II. Ramses'e yazdığı mektupta bu durumu ele almıştır.

KUB 21.38

O zamanlar, saraya geldiğimde, sarayda bulduğum prensesleri benim ellerimde doğurdular ve ben onları [büyüttüm]. Daha önceden doğmuş olarak bulduklarımı da [büyüttüm] ve onları ordu komutanı yaptım.

İlgili pasajdan anlaşıldığı gibi ve kralın Pudu-Hepa'dan da çocukları olduğu düşünüldüğünde, Hitit sarayında çok sayıda prens ve prenses olduğu anlaşılır. Doğal olarak bu prensler Hitit Devleti'nin belirli makamlarında görev yapacakken, prensesler ise diplomatik evlilikler yaparak, Hitit hakimiyetini güçlendirecektir. Söz konusu evlilikler arasında Hitit prensesi Gaššulawiya ile Amurru kralı Bentešina evlenir ve Bentešina da haneadan katılır. İlerleyen yıllarda tahta Gaššulawiya'dan doğan erkek çocuğun geçmesi istenir. Antlaşmada yer aldığı gibi Gaššulawiya'dan doğan erkek çocuk olan Šaušgamuwa Amurru tahtına geçer. Ayrıca prens Nerikkaili de Amurru kralı Bentešina'nın kızı ile evlenir. Bir başka örnek de Puduhepa'nın kız kardeşinin kızı ya da kızı ile evlenip hanedana katılan Tattamaru da da görülür. Tüm bu yapılan diplomatik evliliklerde Pudu-Hepa oldukça etkili olduğu anlaşılır.

Yukarıda sayılan görevlere ilaveten kraliçe Pudu-Hepa'nın hukuki görevleri ve bazı görevlilere toprak bağışı yaptığı da bilinir. Bu belgeler arasından ilki, bir mahkeme protokolü olan Ukkura meselesidir.

Kraliçe	Kral	Unvan ve Akrabalık İlişkisi
Tawananna	Labarna	I. Hattuşili'nin halası
Kadduşi	I. Hattuşili	
Kali	I. Murşili	
Harapşili	I. Hantili	I. Murşili'nin kızı
I. Hantili'nin kızı	I. Zidanta	I. Hantili'nin kızı
İştariya	Telipinu	I. Huzziya'nın kızı
Harapşeki	Alluwamna	Telipinu'nun kızı
İyaya	II. Zidanta	
Şummiri	II. Huzziya	
Katteşhapi	?	
Nikkalmati	I. Tuthaliya	
Aşmunikal	I. Arnuwanda	I. Tuthaliya'nın kızı
Şata(n)du-Hepa	II. Tuthaliya	
Tadu-Hepa	II. Tuthaliya- I. Şuppiluliuma	
Henti	I. Şuppiluliuma	II. Tuthaliya'nın kızı
Tawananna	I. Şuppiluliuma II. Arnuwanda II. Murşili	Babil kralı II. Burnaburiaş'ın kızı
Gaşşulawiya	II. Murşili	
Danu-Hepa	II. Murşili ? II. Muwatalli III. Murşili	
Pudu-Hepa	II. Hattuşili	Kizzuwatna'lı rahibe

Tablo 1. Hitit kraliçeleri (Bilgin 2018: 26-27).

Metin incelendiğinde, kraliçe yolsuzluğa müdahale etme girişiminde bulunur. Ukkura metni dışında, Pudu-Hepa'nın Ugarit ile yapılan bazı ticari belgeleri de mühürlendiği bilinir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Pudu-Hepa kral IV. Tuthaliya zamanında da aktiftir. Kraliçe, Tahta Tablet Kâtiplerinin Başı ve hanedan üyesi olan Şahurunuwa'ya büyük miktarda toprak bağışlanmasında rol oynamıştır. Kraliçe Pudu-Hepa hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Pudu-Hepa, Hitit Tarihi içerisinde oldukça etkili bir kişidir.

Sonuç

Hitit Devlet Teşkilatı düşünüldüğünde, devletin başında kral bulunur. Devletin önemli makamlarında prensler bulunur ve yürütücü konumundadır. Bahsedilen görev ve güç paylaşımı arasında kraliçenin de belirli başlı görevi vardır. Bu görevler arasında en bilineni dini uygulamaları yerine getirmektir. Bu görevlerin dışında özellikle Aşmunikal ve Pudu-Hepa gibi bazı kraliçelerin görevlilere toprak bağışında bulunduğu bilinir. Ayrıca Pudu-Hepa gibi güçlü kraliçelerin de hukuki ve diplomatik belgelerde de

yer aldığı bilinir. Tüm bu sayılan görevlerin yanı sıra Hitit kraliçelerinin bazı durumlarda saray entrikalarına karıştığı hanedan üyelerinin ölümüne ve onların sürgüne gönderilmesine neden olduğu da bilinir.

Tolga Pelvanoğlu

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. – Zabcı, F. – Ergün, R., 2020. *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İstanbul.
- Alparslan, M., 2006. “II. Murşili ve Dönemi”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.
- Beal, R., 2003. “The Predecessors of Hattusili I”, G. Beckman, R. Beal, G. Mc Mahon, ed. *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. On the Occasion of His 65th Birthday*, Eisenbrauns: 13-35.
- Bilgin, T., 2018. *Official and Administration of in the Hittite World*, Berlin.
- de Martino, S., 1998. “Le accuse di Murşili II alla regina Tawananna secondo il testo KUB XIV 4”, de Martino – F. Imperati (ed.), *Eothen 9, Studi e testi I*, Firenze: 19-48.
- de Martino, S., 2010. “The Hittite Queen Şata(n)duhepa”, C. Fincke (ed.) *Festschrift für Gernot Wilhelm anlässlich seines 65. Geburtstages am 28. Januar 2010*, Islet, Dresden: 91-98.
- de Martino, S., 2013. “The Wives of Suppiluliuma I”, *News Results and New Questions on the Reign of Suppiluliuma I, Eothen 19*, Firenze: 65-80.
- de Martino, S. – Süel, A., 2015. *The Third Tablet of the Itkalzi- Ritüel, Eothen 21*, Torino.
- de Martino, S. – Süel, A., 2017. *The “Great Itkalzi-Ritüel”, Eothen 22*, LoGisma, Torino.
- Dinçol, A., 1980. “Hitit Devleti'nin Kuruluşun Ait İlk Yazılı Belgeler”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi 10*, İstanbul: 5-9.
- Gilan, A., 2015. *Formen und Inhalte althethitischer historischer Literatur, Texte der Hethiter 29*, Heilderberg.
- Günbattı, C., 2012. *Kültepe/Kaniş*, Kayseri.
- Gürkan, E.S., 2020. *Bunu Herkes Bilir*, İstanbul.
- Hofmann, I., 1984. *Der Erlass Telipinus*, Heilderberg.
- Kuzakçı-Bölükbaşı, ??, 2019. “Bozkır Kültüründe Türk Kadınının Yeri ve Öne Çıkan Türk Kadın Şahsiyetleri”, Bedrettin Dalan (ed.), *Tarih Boyunca Türk Kadını*, İstanbul: 27-107.
- Kuzuoğlu, R., 2007. “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri”, *Belleten LXXI, Sayı: 262*, Ankara: 795-809.
- Machiavelli, N., 1985. *Hükümdar*, (Çev.) H. Kemal Karabulut, İstanbul.
- Mora, C., 1987. *La Glittica Anatolica del II Millennio A.C.: Classificazione Tipologica StMed 6.*, Gianni luculano, Pavia,

- Nakamura, M., 2002. *Das hethitische nuntariyašha-fest*, *PIHANS* 94, Leiden.
- Pelvanoglu, T., 2024. "Yazılı Belgeler Işığında Hitit Devlet Organizasyonunda Prensler", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.
- Reyhan, E., 2017. Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim, Ankara.
- Stipich, B., 2012. "Ich bin bei meinem Vater nicht beliebt, Einige Bemerkungen zur Historizität des Zalpa Textes", *Organization, Representation and Symbols of Power in the Ancient Near East*, Eisenbrauns: 699-713.
- Süel, A., 2010. "Orta Hitit Dönemi Belgelerinde Yer Alan Bazı Şahıs İsimleri ve Tarihleme ile İlgili Problemler Üzerine", Aygül Süel, (ed.), *Acts of the VIIth International Congress of Hittitology Çorum, 25-31 August 2008/ VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 25-31 Ağustos 2008, ICH 7*, Ankara: 817-28.
- Süel, A., 2013. "Şapinuwa'nın Kraliçesi: Taduhepa", *Anadolu'da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, İstanbul:137-145.
- Taggar-Cohen, A., 2006. *Hittite Priesthood, Texte der Hethiter* 26, Heilderberg.
- Ünal, A., 2014. *Eskiçağ Anadolu Toplumlarında Puduhepa ve Zamanı Kadın Anayanlı Bir Hitit Kraliçesi*, Çorum.
- Werner, R., 1967. *Hethitische Gerichtsprotokolle, StBoT* 4, Wiesbaden.
- Wilhelm, G., 2011. "Taduhepa", *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie (RIA)* 13, Berlin-Boston: 398-399.
- Yiğit, T.- Özcan, A. – Kıymet, K., 2016. *Hitit İmparatorluk Dönemi Kaya Anıtları*, Ankara.
- Zehnder, T., 2010. *Die hethitischen Frauennamen Katalog und Interpretation, Dresdner Beiträge zur Hethitologie* 29 (DBH 29), Wiesbaden.

Ankara Çevresinde Hitit Dönemine Dair İzler

Ankara ve çevresi, tarih boyunca Hitit, Frig, Lidya, Pers, Galat, Roma ve Bizans gibi çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış; Anadolu'nun en iyi bilinen bölgelerinden birisidir. Ankara ve çevresinde ele geçen birçok buluntuya göre bu bölge, Paleolitik çağlardan beri iskân edilmiştir. Ankara, kesin olmamakla birlikte M.Ö. 8.yüzyılda kent olarak ortaya çıkmıştır (Kadıoğlu M. - Görkay K. - Mitchell S., 2011, 13; Cross M. - Leiser G., 2000, 54). Yazılı döneme kadar Ankara hakkında güvenilir bir kaynak olmadığı için Hitit dönemi Ankarası hakkındaki bilgilere Orta Anadolu merkezleri ile özellikle Ankara civarındaki yerleşim yerleri sayesinde ulaşmaktayız.

M.Ö. 2.binyılda Anadolu'da merkezi bir sistem kuran Hititler (M.Ö. 1650-1200) yaklaşık 450 yıl boyunca Anadolu ve Kuzey Suriye'de hüküm sürmüştür. Hititler siyasi antlaşmalar, tarihi metinler, yıllıklar, mektuplar, arazi bağış belgeleri, kronikler gibi metinlerin yanı sıra çoğunluğunu dini metinlerin oluşturduğu binlerce çivi yazılı belgeyi geride bırakmışlardır. Bunların yanı sıra Hitit dönemine tarihlendirilen kaya kabartmaları, pişmiş toprak eserler, vazolar, çanak çömlekler vb. gibi eserler de Hitit imparatorluğuna dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Hitit çivi yazılı belgelerde Ankara'ya dair hiçbir bilgi bulunamamıştır ve ne yazık ki Ankara'da direkt olarak Hitit dönemine ait hiçbir buluntuya henüz rastlanılmasa da (Erzen, 1946, 1-110) Ankara ve çevresinde tespit edilen Hitit dönemi yerleşimleri arasında Balıkhisar (Çubuk), Ballıkuyumcu (Ankara-Eskişehir karayolu 35. km), Bitik (Kazan), Gavurkale (Haymana ilçesi-Dereköy Mahallesi), Karaoğlu (Gölbaşı), Külhöyük (Haymana) bulunmaktadır. Bu merkezlerde yapılan araştırmalar sonucunda Hititlerle ilgili bazı noktaları kısaca vermek istiyoruz.

Ballıkuyumcu ve Balıkhisar:

Ankara'nın yaklaşık 32 km. güneybatısında bulunan ve Etimesgut ilçesine bağlı Ballıkuyumcu'da Kalkolitik Çağı, Tunç Çağı, Hitit ve Demir Çağına ait seramikler bulunmuştur. Son yapılan çalışmalara göre Ballıkuyumcu, çivi yazılı belgelere göre *Wahšušana* ile eşitlenmektedir (Barjamovic, 2017, 313; Şahin, 2008, 687-688; Gander, 2022, 48-49).

Wahšušana, Kültepe metinlerinde ise liman anlamına gelen "*kārum*"ların birisidir. *Kārumlar*, Asurlu tüccarların ticaret yapabilmek için kurdukları kolonilerdir ve bu kolonilerin yönetim merkezi Kayseri-Kültepe (*Kaneš*)'dir.

Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı malzemelerden olan *amūtum/laši*'um (KÜ.AN) değerli bir taştır. Bu taşın demir, meteor demiri, kuvars, kaya kristali olduğuna dair çeşitli yorumlar yapılmıştır (Maxwell-Hyslop, 1972, 159 vd.; Dercksen, 2004, 22-23; Günbattı, 2017, 80vd.). Kültepe metinlerinden AKT 3, 45 ve CCT 2, 48'e göre *amūtum*, iç ülke (*mātum qerbītum*)'de bulunmakta, iç ülke olarak bahsedilen yerin ise *Wahšušana*, *Šalatiwara* ve *Purušhattum*'un yer aldığı Tuz Gölü ve çevresinin olduğu düşünülmektedir (Günbattı, 2017, 82).

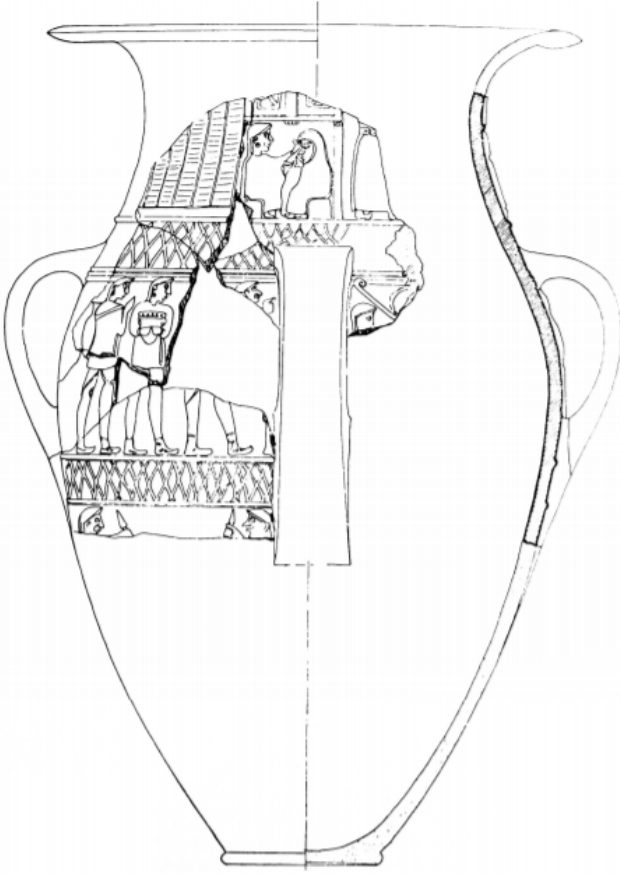
Wahšušana, Hitit çivi yazılı belgelerde ise "URU *Wa-ah-šu-š[a-]*" şeklinde geçmektedir (Monte - Tischler, 1978, 471). Bu kentin lokalizasyonu ile ilgili görüşlerden bir tanesi de Kırşehir il merkezinin 25 km. kuzeyinde yer alan Yassıhöyük olduğu yönündedir (Günbattı, 2017, 106 dn. 29).

Balıkhisar ise Akyurt ilçesine 9 km. uzaklıkta yer almaktadır. Bu merkezde ele geçen buluntular Balıkhisar Mahallesi'ne dağılmış haldedir. Balıkhisar Mahallesi'nin kuzeydoğusunda (Balıkhisar Mahallesi'ne 1 km. uzaklıkta) 15 metre yükseklikte ve 200x300 çapındaki höyükte Eski Tunç Çağına (M.Ö. 3. yüzyıl) ait bir yerleşim yeri tespit edilmiştir (<http://www.ankara.gov.tr/akyurt>).

Bitik:

Remzi Oğuz Arık tarafından 1942 yılında kazısı yapılan Bitik Höyük, Ankara'nın 42 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu höyüğün kuzey yamacında köylüler tarafından tesadüfen ele geçen Bitik vazosu (Res.1) maalesef tam bir şekilde ele geçmemiştir. Ele geçen parçalar vazoun boyun ve gövdesine aittir.

Eski Hitit dönemine tarihlendirilen Bitik vazosunun ilk sahnesinde birbirlerine karşılıklı oturan iki figür ve onların arkasında sırtını dönmüş pozisyonda sağ tarafa doğru yürüyen bir kadın tasvir edilmektedir. İlk sahnede uzun elbiseyle betimlenen erkek, sol elinde bir kadeh tutmakta ve sağ eliyle yine uzun bir elbiseyle betimlenen kadının yüzünü açmaktadır (Res.2).

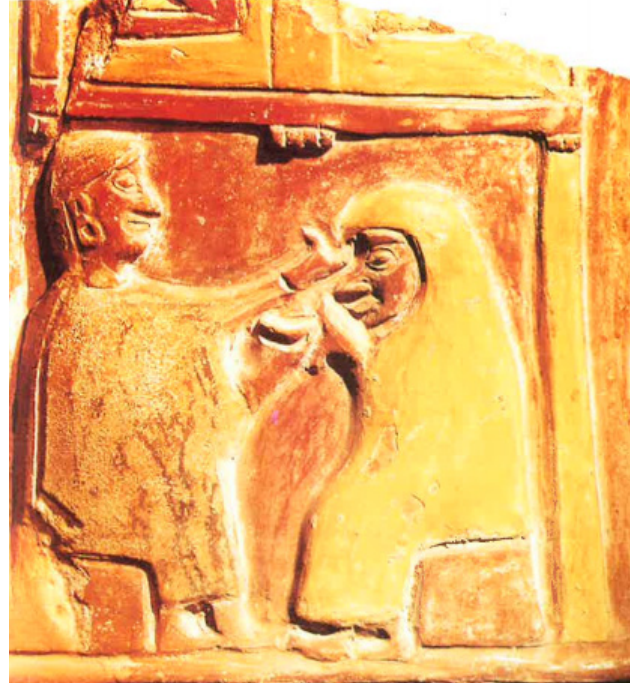

Resim 1 – Bitit Vazosu (Alp, 1999, 16)

Bu sahne ise “kutsal evlilik/hieros gamos” olarak yorumlanmıştır. Orta sahnede altı insan kabartmasından sadece iki tanesi tam bir şekilde tasvir edilmiştir. Birinci figür gövdesini çapraz bir ipe saran yuvarlak ağızlı bir testi taşımaktadır. Sol elinin baş parmağı dik bir şekilde olacak şekilde yumuktur ve bu bir dua jesti olarak yorumlanmaktadır. İkinci figür ise iki eliyle taşıdığı bir çanak taşımaktadır. Bu çanağın içinde yiyecek ve içecek olduğu belirtilmiştir. Dördüncü figür yine dua jestinde tasvir edilmiş, beşinci figür ise omuzlarına asılı bir lituus (^{GIŠ}*kalmuṣ*) veya çok telli bir harp taşımaktadır (Özgüç, 1958, 3; Darga, 1992, 56).

En alttaki sahnede ise birbirlerine karşılıklı duran ve sivri uçlu hançer/bıçak tutan iki erkek kabartması bulunmakta (Özgüç, 1958, 1-18; Darga, 1992, 55-56), bu figürlerin olası bir silah dansına ait olduğu belirtilmiştir (Darga, 1992, 56) (Res.3).

Hitit krallarından IV. *Tuthaliya* dönemine tarihlendirilen tapınak envanteri metninde de savaş sahnesinin açıkça anlatıldığı bilinmektedir (Metin için bkz. KUB 17.35 ay.9 vd.). Bitik vazosuna ait kırık parçaların bir tanesinde ise çalpara (*galgalturi-*) çalan bir kadın müzisyen betimlenmiştir (Res.4).

Resim 2 – Kutsal Evlilik Sahnesi (Alp, 1999, 17)

Resim 3 – Karşılıklı Duran ve Ellerinde Sivri Uçlu Hançer/ Bıçak Tutan İki Erkek Figürü (Alp, 1999, 25).

Bitik vazosunun ana konusunu kutsal evlenmenin yer aldığı bir kült bayramı oluşturmaktadır (Darga, 1992, 56; Alp, 1999, 13). Söz konusu vazoda anlatılan sahnelerin Hititçe belgelerde “EZEN₄ *haššumaš*” adıyla geçen bir bayramı tanımladığı düşünülmektedir. *haššumaš* kelimesinin Hititçe *haš-/heš-* “açmak, doğurmak, döllemek” anlamlarına gelen

Resim 4 – Çalpara (galgalturi-) Çalan Bir Kadın Müzisyen (Alp, 1999, 25)

fiilden türetildiği düşünülmektedir (Friedrich, 1952-1954, 61b, 62a; Ünal, 2016, 171b). Bu bayramın kutlanış amacına yönelik çeşitli görüşler bulunmaktadır. Güterbock, Hitit prensi için düzenlenen bir erginlenme ritüeli (Güterbock, 1969, 99-103), Ardzinba, bahar bayramı (Ardzinba, 1986, 91-101), Alp, üreme bayramı (Alp, 1999, 13), Cohen, doğum

bayramı (Taggar-Cohen, 2010, 125), Ünal ise yaratılış², doğum bayramı olarak yorumlamıştır (Ünal, 2016, 175b). Hititçe kök *haš-*’tan türetilen bazı kelimeler arasında *haššu-* (Friedrich, 1952-1954, 64a; Ünal, 2016, 175a-b) “kral”, *haššuwai-* (Friedrich, 1952-1954, 64a-b; Ünal, 2016, 176a) “hükümdar olmak, kral olarak hüküm sürmek”, *haššumar* (Ünal, 2016, 175b) “doğurganlık, doğurma gücü, bereketlilik veya krallık rütbesi” yer almaktadır. Tüm bu kelimelerin anlamları bir bütünde değerlendirildiğinde kral olma yolunda ilerleyen ve gelecekte imparatorluğun başına geçecek kişiye yani veliaht prensine atıf yapıldığı ve EZEN⁴ *haššumaš*’ı “kral olma” bayramı şeklinde yorumlamak da mümkün olabilmektedir (Hoffmann, 1983, 98-101; Alp, 1999, 13; Taggar-Cohen, 2010, 125).

Gavurkale:

Ankara’nın 60 km. güneybatısındaki Haymana ilçesine bağlı Dereköy mahallesinin yaklaşık 2 km. kuzeybatısında bulunan Gavurkale, 1861 yılında Fransız araştırmacılar G. Perrot ve E. Guillaume tarafından keşfedilmiş (Perrot - Guillaume, 1865, 1-14), kapsamlı ilk çalışma ise 1930 yılında H. H. von Osten tarafından yapılmıştır. Gavurkale’de Hitit, Frig, Roma, Bizans dönemlerine ait tabakalar tespit edilmiştir (Osten, 1937, 6-7).

Hitit imparatorluk dönemine (M.Ö. 13. yüzyıl) tarihlendirilen Gavurkale anıtındaki rölyef dik bir kayalık üzerine oyulmuş ve üç tanrı tasvir edilmiştir (Res. 5). Yaklaşık 2.5 metre yükseliğinde olan oturan tasvir, bazı görüşlere göre *Arinna*’nın Güneş Tanrıçası (Bossert, 1942, 53; Rossner, 1984, 58; Masson, 1994, 53), *Lelwani* veya Yeryüzünün Güneş Tanrıçası (Kohlmeyer, 1995, 2652) ve *Hepat*²

Resim 5 – Dik Bir Kayalık Üzerine Oyulmuş Üç Tanrı Kabartması (Kohlmeyer, 1983, 45)

(Gonnet, 1975, 21) olarak yorumlanmıştır. Tanrıçaya doğru yürür vaziyette tasvir edilmiş iki erkek figürü ya da iki erkek tanrı 3.5 metre yüksekliğindedir. Kısa etek ve ucu sivri ayakkabılarla tasvir edilen bu figürlerden öndeki sakalsızken, arkadaki ise uzun sakallıdır. Her ikisinin de sağ elleri yumruk biçiminde ve baş parmakları yukarıya bakar şekilde yani bir çeşit dua jesti olarak yorumlanan şekilde tasvir edilmiştir. Bu iki figür, Hitit başkentinde yer alan Güneykale'de bulunan taş mezar odası, kabartma ve yazıtlar çerçevesinde değerlendirildiğinde bu kabartmaların ölmüş kral ve oğluna ait olduğu düşünülmektedir (Darga, 1992, 186).

Gavurkale'nin güney kısmında kiklopik tarzda inşa edilen bir duvar ve duvarla çevrelenen alanın içinde ise bir oda yer almaktadır. Bu odanın işlevi hakkında mozole, mezar yapısı şeklinde çeşitli yorumlar yapılmıştır (Özcan, 2014, 392 vd.).

Hitit imparatorluk dönemine tarihlendirilen Gavurkale'de yer alan oda yapısı ile tasvirlerin varlığı buranın Hititlerin kült işlemlerinin gerçekleştirildiği bir mekân olduğunu bize göstermektedir.

Karaoğlan:

Ankara'nın 25-27 km. güneyinde Elmadağı'nın eteğinde yer alan Karaoğlan'da yapılan sistemli kazılar sonucunda Kalkolitik Çağı, Bakır Çağı, Hitit, Frig, Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemine ait kalıntılar ele geçmiştir. 1937 yılında Hitit çanak çömlek kalıntılarının yanı sıra arka üstü yatmış, yüzü batıya çevrilmiş bir vaziyette iskelet bulunmuştur. Ele geçen kemik parçalarına göre bu iskeletin 20-25 yaş aralığındaki bir erkeğe ait olduğu tespit edilmiştir. Bulunan bu iskelete ait kafa yapısının bulunan Hitit kafa yapısına uygun olduğu ve Alpli ırk tipine bağlanmaktadır (Kansu - Tunakan, 1948, 759, 760, 762).

Külhöyük:

Oyaca Kasabası sınırları içinde yer alan ve Ankara'ya 55 km. uzaklıkta olan Külhöyük, 1978 yılında keşfedilmiştir (Ertem, 1995, 73). Yaklaşık 250 metre uzunluğunda, 150 metre genişliğinde ve 22 metre yüksekliğine sahip orta büyüklükte bir höyüktür. Külhöyük'te şimdiye kadar Eski Tunç Çağı ile Hitit dönemi yerleşimleri açığa çıkarılmış ve 1992-1995, 1998-2000, 2001-2006 yıllarında Anadolu Medeniyetleri Müzesi ekipleri tarafından kazılmıştır. Höyüğün güney kısmında potern, batı kısmında

sarnıç ve kuzey kısmında ise savunma sistemi ile ilgili kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Yapılan kazılarda Hint-Ari kökenli olan *Mitannilerin* kültürüne ait bir silindir mühür, Eski Hitit dönemine ait bir taş damga mühür ve hiyeroglif yazıtlı bir bulla ele geçmiştir. 1995 yılında Külhöyük'te yapılan kazılarda Eski Hitit dönemine ait seramik parçaları, öğütme taşı, ağırşak, bir ritona ait gövdenin yarısı, pişmiş toprak figürin, süzgeçli testi parçası, sileks (çakmak taşı) kesici, yarım taş balta ve ip delikli bronz iğne ele geçmiştir (Çetin, 1997, 180). Bu buluntulara ilaveten Külhöyük'te ayrıca poternler tespit edilmiştir. Bu poternler, Boğazköy ve Alacahöyük poternlerinden ayrılmakta, Gaziantep'teki Kırıskal Höyük ile Alishar'daki örneklerle benzetilmektedir. Külhöyük'te bulunan bu poternler, Eski Hitit dönemine tarihlendirilmektedir. Ertem, elde edilen arkeolojik veriler sonucunda Külhöyük'te Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilen bir yerleşimin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Aynı zamanda bu höyük, daha önce bahsettiğimiz Gavurkale'ye oldukça yakın bir yerde bulunmaktadır (Ertem, 1995, 73 vd.).

Hitit coğrafya adı *Šalatiwara* ile eşitlenen Külhöyük (Ertem, 1995, 98-100; Forlanini, 2009, 59 dn.118), Hitit çiviyazılı belgelerde ^{URU}Ša-la-ti-wa-ra-ša (2BoTU 7, 53); ^{URU}Ša-la-ti-wa-ra (2BoTU 7, 52); ^{URU}Ša-la-ti-wa-ra (KUB 26.71, 11', KBo 27.31 7') (Monte, 1992, 134-135); ^{URU}Ša-la-ti-wa-ar (KBo 4.13 I 41')'de geçmektedir (Monte - Tischler, 1978, 333-334; Nashef, 1991, 101; Monte, 1992, 134-135; Şahin, 2014, 708-717; Gander, 2022, 50-55). Kayseri'de bulunan Kültepe/*Kaneş Kârûm*'da ele geçen belgelere göre *Šalatiwara*, Asur ticaret kolonilerinin birer ticari istasyonu, yani "*wabartum*"udur. *wabrum/ubrum* kelimesinden türetildiği düşünülen ve çiviyazılı belgelere göre *wabartum*, tüccarların kullandığı birer kervansaraydır. Aynı zamanda *Šalatiwara* "ülke/*matum*" olarak da geçmektedir. Kültepe metinlerine göre *Šalatiwara*'da yetiştirilen katırların ticareti yapılmaktadır (Günbattı, 2017, 31, 44, 97).

Bu kentin adına Boğazköy'de ele geçen ve Hitit belgelerinde adı geçen ilk kral olan *Anitta*'nın yazdığı 79 satırlık *Anitta* Metninde (KBo 3.22), AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayram metninde (KBo 4.13), Hititçe bayram fragmanında (KBo 27.31) ve kısmen Akadça tarihi metin fragmanında (KBo 19.95) rastlamaktayız. *Anitta* Metnine göre *Šalatiwara* kenti şöyle geçmektedir.

KBo 3.22 ay.

64 Aynı [(yıl)da Šalatiw(ara kentine karşı savaşa gittim.)] 65 Ša[(latiwara adamı (kralı) oğullarıyla isyan etti ve (bana))] karşı 66 geldi. [((O) ülkesini ve kentini terk etti.)] 67 H[(ulana nehrini tuttu.)] (Neu, 1974, 14-15; Ünal, 2018, 268).

Metinde görüldüğü üzere *Šalatiwara* kenti *Hulana* nehrine yakın bir konumda olduğu anlaşılmaktadır (Günbattı, 2017, 106). *Hulanna* nehri ise yapılan son araştırmalara göre Kırıkkale'ye bağlı Delice Irmağı ile eşitlenmek istenmektedir (Gavaz, 2016, 366). Ancak Gander, *Hulana* nehrinin Delice Irmağı ile eşitliğini reddetmektedir. Çünkü *Hulana* nehrinin *Šalatiwara*, *Kaššiya* ve *Maša* ile olan bağlantısından yola çıkarak bu ırmağın Kızılırmak yayının dışında yer aldığını düşünmektedir (Gander, 2022, 59 dn.186).

Eski Asur Koloni dönemine ait bir başka belgede de *Šalatiwara*'nın nehir kıyısına yakın bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

Kt. t/k 1

16-19 *Šalatiwar*'dan çıktık ve nehir kenarında katır için 2 ½ mina bakır ödedim. (Günbattı, 2017, 97).

Sonuç olarak, Ankara ve çevresi tarihin çeşitli dönemlerinde önemli medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. İncelediğimiz yerleşim yerlerinde ortaya çıkarılan eserler ve yapılar, Hititlere dair değerli bilgiler sunmaktadır. Bu buluntular, merkezi bir güç olan Hitit İmparatorluğu'nun geniş bir etki alanına sahip olduğunu ve bu etki alanının Ankara çevresine kadar uzandığını göstermektedir. Gelecekte yapılacak yeni kazı ve araştırmalar, bu bölgenin Hititler dönemindeki rolünü daha da aydınlatacaktır.

Zekiye Nihan Kırçıl

Kaynakça

- Alp, S., 1999. *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans. Hitit Çağında Anadolu'da Üzümler ve Şarap*. Kavaklıdere Kültür yayınları: Ankara.
- Ardzinba, V. G., 1986. "The Birth of the Hittite King and the New Year", *Oikumene* 5: 91-101.
- Barjamovic, G., 2017. "A Commercial Geography of Anatolia: Integrating Hittite and Assyrian Texts, Archaeology and Topography", *HdO* 121: 311-318.
- Bossert, H. Th., 1942. *Altanatolien. Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum völligen Aufgehen in der griechischen Kultur*, (Ältesten Kulturen des Mittelmeergebietes 2). Berlin.

- Cross, M. – Leiser, G., 2000. *A Brief History of Ankara*. Indian, Ford Press.
- Çetin, N., 1997. "1995 Yılı Külhöyük Kazısı", VII. *Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 8-10 Nisan 1996-Kuşadası, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 179-197.
- Darga, M., 1992. *Hitit Sanatı* [Hethitische Kunst]. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Dercksen, J. G., 2004. *Old Assyrian Institutions*, (MOS Studies 4). Leiden : Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Ertem, H., 1995. "Külhöyük'ün Asur Ticaret Kolonileri ve Hititlere Ait Çivi Yazılı Belgelerdeki Adı Hakkında Bir Deneme / Ein Versuch über den Namen Külhöyük in den Keilschrifttexten der assyrischen Handelskolonien und der Hethiter", *ArchAnat* 1: 73-87 / 88-100.
- Erzen, A., 1946. *İlkçağ'da Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Friedrich, J., 1952-1954. *Hethitisches Wörterbuch. Kurzgefasste kritische Sammlung der Deutungen hethitischer Wörter. 1.-4. Lieferung*. Heidelberg.
- Forlanini, M., 2009. "On the Middle Kızılırmak, II", *Central-North Anatolia*: 39-69.
- Gander, M., 2022. *Geschichte und Geographie Westkleinasiens in der Hethiterzeit*, (THeth 33). Heidelberg.
- Gavaz, Ö. S., 2016. "Hititçe Metinlerde Geçen KUR IDHulana-/KUR IDSİĞ 'Yün Nehri Ülkesi' Üzerine Yeni Bir Değerlendirme", *Belleten* 80: 357-370.
- Gonnet, H., 1975. *Catalogue des documents royaux hittites du IIe millénaire avant J.-C.*, Paris.
- Günbattı, C., 2017. *Kültepe - Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:89, Tarih Dizisi, İkinci Baskı.
- Güterbock, H. G., 1969. "An Initiation Rite for a Hittite Prince", *AOS MWBranch* 50: 99-103.
- Hoffmann, I., 1983. "Zur Wortbedeutung des EZEN ḫaššumaš", *Fs Kammenhuber*: 98-101.
- Kadioğlu, M. – Gökay, K. – Mitchell, S., 2011. *Roma Dönemi'nde Ankara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kansu, Ş. A. – Tunakan, S., 1948. "Karaoğlu Höyüğü'nden Çıkarılan Eti, Frik ve Klasik Devir İskeletlerinin Antropolojik İncelenmesi. (Étude anthropologique des squelettes datant des époques hittite et phrygienne et de l'âge classique, provenant des fouilles de Höyük de Karaoğlu /1937-38/)", *Belleten* 12: 759-774 / 775-778.
- Kohlmeyer, K., 1983. "Felsbilder der hethitischen Grossreichszeit", *Acta Praehistorica et Archaeologica* 15: 7-53.
- Kohlmeyer, K., 1995. "Anatolian Architectural Decorations, Statuary, and Stelae", *CANE*: 2639-2660.
- Masson, E., 1994. "Le pays des Hittites", *Les Hittites*: 40-61.
- Maxwell-Hyslop, R., 1972. "The metals amūtu and ašī'u in the Kültepe texts", *Anatolian Studies*, 22: 159-162.

- Monte, G. F. del – Tischler, J., 1978. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, (RGTC 6; TAVO Beihefte B 7). Wiesbaden.
- Monte, G. F. del, 1992. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte. Supplement*, (RGTC 6/2; TAVO Beihefte B 7/6). Wiesbaden.
- Nashef, K., 1991. *Re'pertoire Ge'ographique des Textes Cune'iformes Bd. 4 Die Orts- und Gewä'ssernamen der altassyrischen Zeit*. Wiesbaden.
- Neu, E., 1974. *Der Anitta-Text*, (StBoT 18), Wiesbaden.
- Osten, H. H. von der, 1937. *Gâvurkale Kılavuzu*. Ankara: Kültür Bakanlığı Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü.
- Özcan, A., 2014. "Gâvurkale Hitit Kaya Kabartmaları", *Belleten* 78/282, 373-406 Taf. I-XI
- Özgüç, T., 1958. "Bitik Vazosu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 16: 1-18.
- Perrot, G. – Guillaume, E., 1865. "Ghiaour-Kalési", *Revue Archéologique, Nouvelle Série* XII: 1-14.
- Rossner, E. P., 1984. *Die hethitischen Felsreliefs in der Türkei. Ein archäologischer Reiseführer*, Regensburg.
- Şahin, H. A., 2008. "Wahšušana Krallığı", *Belleten* 72: 685-706.
- Şahin, H. A., 2014. "Koloniler Çağı'nda Şalatiwar Şehrinin Ticari Önemi", *8.Hit.Congr.*:708-717.
- Taggar-Cohen, A., 2010. "The Prince, the KAR.KID Women and the arzana-house: A Hittite royal festival to the goddess Kataḫḫa (CTH 633)", *AoF* 37: 113-131.
- Ünal, A., 2016. *Hititçe Türkçe, Türkçe Hititçe Büyük Sözlük. Hattice, Hurrice, Hiyeroglif Luwicesi, Çivi Yazısı Luwicesi ve Palaca Sözlük Listeleriyle Birlikte/Grand Dictionary of Hittite-Turkish, Turkish-Hittite alongside with Word Lists of Hattian, Hurrian, Hieroglyphic and Cuneiform Luwian and Palaic*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları: Ankara.
- Ünal, A., 2018. *Eski Anadolu Siyasi Tarihi, Kitap 1: Eski Taş Devri'nden Hitit Devleti'nin Yıkılışına Kadar (M.Ö. 60.000-1180)*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları: Ankara.

Mythos'tan Epos'a, Iambos'tan Historia'ya Seçkiler

Resim 1 – Homeros'tan Okuma, Lawrence Alma-Tadema, Philadelphia Museum of Art, 1885.

Uzun ve sürekli bir geçmişe sahip olan Yunan edebiyatının meşhur isimleri başında kuşkusuz Akhilleus'un öfkesini dile getiren Homeros gelir. Eskiçağ dünyasından pek çok yazar, ozan ve düşünürünün eserinde onun izleri görülür. Hepsinin düsturu şu meşhur sözdür (Dio Chrys. Or. 18.8.1-5): "Ὅμηρος δὲ καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ ὑστάτος παντὶ παιδὶ καὶ ἀνδρὶ καὶ γέροντι, τοσοῦτον ἀφ' αὐτοῦ διδοὺς ὅσον ἕκαστος δύναται λαβεῖν / Homeros yolun başı, yarısı ve sonudur; her çocuğa, her yetişkine ve her yaşlıya kendisinden alabilecekleri kadarını verir. Yunan edebiyatının sınırları Yunan anakarasıyla sınırlı olmamıştır. Yaşanan göçler ve yapılan fetihlerden kendine her zaman bir yol bulan Yunan edebiyatı çağlar boyunca Ege Adaları, Magna Graecia olarak anılan Sicilya ve Güney İtalya, Anadolu ve Mısır'da sağlam temeller atabilecek zenginlik ve güce sahipti. Erken dönemlerde sözlü geleneğin ürünü olan şiirler, söylenceler tasarlanmıştır. İsmi iyi bildiğimiz Hesiodos'un epik şiirlerin yanı sıra, bilhassa Ege Adaları ve Anadolu'da pek çok ozan lirik şiir eserleri üretmişti. Şiir türündeki eserlerin yanına özellikle Yunan ankarasında tragedya ve komedya eklenir. Düzyazı türündeki eserlerde ise ilk örneklerin arasında Hekataios'un ismini duyarız. Ezop olarak tanıdığımız Aisopos da yine bu isimlerden biri olarak karşımıza çıkar. Eskiçağ Yunan edebiyatının içerisinde şiirler, tragedya ve

komedya dışındaki filozof ve sofistlerin, tarihçilerin, retorik ustalarının eserleri de vardır. Elbette tarihin babası olan Herodotos'un adına da burada yer vereceğiz. Tüm bu geçmişten söz edebilmenin en önemli kaynağı Hellenistik dönemin incisi olan İskenderiye kütüphanesi ve orada çalışan felsefeye, edebiyata, tarihe, rhetoriğe, yani bilgiye ve dile gönül vermiş araştırmacılarıdır.

"Ὅμηρος Homeros

Her memleketin kendi hemşehrisi olması için adeta yarış halinde olduğu Homeros bizlere iki eser bırakmıştır. Destanlarından biri Akhilleus'un Agamemnon'a olan öfkesi ve hıncını dile getirerek başlayan İlias'tır. Yirmi dört bölümden oluşan bu destan Troia Savaşı hikayesinin kısa bir dönemini anlatır. Diğer ise yorucu bir savaşın ardından evine dönerken başına neler geldiğini, ne çileli bir yolculuk çektiğini okuduğumuz Odysseus'un hikayesini anlatır; neredeyse ikinci bir savaş gibidir Odysseus'un dönüş çabası. Okuduğumuz her sayfada insanlar ve kahramanlar kadar tanrıların hikayesini de görürüz. Yunan edebiyatının en meşhur eserleri olan İlias ve Odysseia'yı kendisine atfettiğimiz Homeros'un gerçekten yaşayıp yaşamadığı, memleketinin gerçekten neresi olduğu üzerine uzun yıllar tartışmalar söz konusu olmuştur. Elbette her memleket böylesi bir

ozanı kendi hemşehrisi saymak ister! Öyle büyük bir hayranlık uyandırır ki Homeros yüzyıllar boyunca başka pek çok isim ondan öğrendiği incelikle örülmüş dizeleri satırlarına işlemiştir. Sadece Euripides, Vergilius, Lukianos gibi eskiçağ yazarlarını değil çok sonraki dönemlerde eserler veren Shakespeare, Herbert Draper, Alexander Pope, Raffaello Sanzio, James Joyce gibi isimleri de etkilemiştir. Homeros'un destanları okuması ve çalışması son derece keyifli olan pek çok konu işlemiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, "herkes ondan kendi kararınca bir şey alır." Örneğin Mimnermos da onun bahar çiçekleri ve yeşil yapraklar gibi savrulan insanlar benzetmelerini (Il.6.146) kendi dizelerine ince ince işlemiştir.

Μίμνερμος Mimnermos

τίς δὲ βίος, τί δὲ τερπνὸν ἄτερ χρυσῆς
Ἀφροδίτης;
τεθναίνην, ὅτε μοι μηκέτι ταῦτα μέλοι,
κρυπταδίη φιλότης καὶ μείλιχα δῶρα καὶ εὐνή,
οὔ ἥβης ἄνθεα γίνεται ἀρπαλέα
ἀνδράσιν ἡδὲ γυναιξίν· ἐπεὶ δ' ὀδυνηρὸν
ἐπέλθῃ
γῆρας, ὃ τ' αἰσχροὺς ὁμῶς καὶ κακὸν ἄνδρα
τιθεῖ,
αἰεὶ μιν φρένας ἀμφὶ κακαὶ τείρουσι μέριμναι,
οὐδ' αὐγὰς προσορῶν τέρπεται ἡελίου,
ἀλλ' ἐχθρὸς μὲν παισίν, ἀτίμαστος δὲ
γυναιξίν·
οὕτως ἀργαλέον γῆρας ἔθηκε θεός.
ἡμεῖς δ', οἷά τε φύλλα φύει πολυάνθεμος ὥρη
ἔαρος, ὅτ' αἴψ' αὐγῆς αὖξεται ἡελίου,
τοῖς ἱκελοι πῆχυν ἐπὶ χρόνον ἄνθεσιν ἥβης
τερπόμεθα, πρὸς θεῶν εἰδότες οὔτε κακὸν
οὔτ' ἀγαθόν·

*Güzeller güzeli Aphrodite olmadan hayat nedir,
hiç tadı olur mu?*

Öleyim, daha iyi.

*Bir sevgilinin sıcak yatağı, o tatlı hediyeler
olmazsa, ne yaparım?*

Kokusuyla cezbeden bir çiçek gibidir gençlik,

Baştan çıkarır erkekleri de kadınları da.

*Ağrısı sızısı boldur yaşlılığın, bir kere
gelmeyegörsün*

Nasıl beter, nasıl rezil eder adamı

Bir de kötü kaygılar, yer bitirir insanı.

Günışığını görmek de azap olur artık,

*İstemez etrafında çoluk çocuk; kadınlar da hoş
bakmaz ona.*

*Tanrı böyle uygun görmüş demek, yaşlılığın payına
da böyle bir eziyet düşmüş.*

*Bahar mevsiminde güneşin ışıyla yapraklar nasıl
da yeşerir,*

Ne tez açar çiçekler ardından, öyle dolu dolu...

İşte bizim gençliğimiz de böyle bir nefeslik,

*Bilmeyiz üstelik tanrılar bize iyiyi mi lutfedecek
kötüyü mü...*

Bu dizeler (IE²1.1-2.5) elegeia türü şiirleri için Mousalardan en güzel ilhamı alan Mimnermos'tan kalmıştır. Homeros'a öykünerek gençliği taze çiçeklere benzetirken gençliğin insan için en güzel dönem olduğunu, yaşlılığın ise dertten başka bir şey olmadığını, insanı aciz bıraktığını vurgulamak ister. Duygu dolu şiirler yazmış olan Kolophonlu (veya Smyrnalı) Mimnermos MÖ 7. yüzyılda, otuz yedinci Olympiat döneminde, kimilerine göre yedi bilgilerden önce kimilerine göre de yedi bilgilerle aynı zamanda yaşamıştır. Dilinin pek ahenkli, tatlı ve anlaşılır olmasıyla ünlüydü (Suda μ1077). Dizeleri arasında meşhur Iason ve Medeia aşkı, Niobe'nin çocuklarının ölümü, Sophokles'in Antigone'si, Smyrna'nın kuruluşu gibi pek çok hikayenin göz kırptığını görebiliriz. Yukarıdaki dizelerde okuduğumuz gibi aşkı, gençlik neşesini, hayatın gençlikte ne kadar güzelse yaşlılıkta da bir o kadar kötü olduğunu düşünür; okurken de bizlere o duyguları yaşatır.

Ἀνακρέων Anakreon

Hayatının büyük bir kısmını memleketinde geçirememiş fakat hayatını sürdürdüğü diyarlarda büyük hürmet görmüş olan Anakreon MÖ 6. Yüzyılda Teos'ta doğmuştur. Dünyevi hazları konu edinen şiirleri günümüze ne yazık ki pek az kalmıştır. Şiirlerinin neredeyse her dizesinde Eros'a, Mousalara, Aphrodite'ye olan yönelimi kendini gösterir. Aşkı, eğlenceyi ve gençliği yücelten şiirleriyle symposionların vazgeçilmez ismi Anakreon'un da yaşlılığa ve ölüme dair endişeleri vardı (Flor. 4.51.12.2-5):

πολιοὶ μὲν ἡμῖν ἤδη, κρόταφοι κάρη τε
λευκόν,

χαρίεσσα δ' οὐκέτι ἤβη
 πάρα, γηραλέοι δ' ὀδόντες,
 γλυκεροῦ δ' οὐκέτι πολλὸς, βίотου χρόνος
 λέλειπται·
düşmüş saçlarıma aklar, o hoş gençlikten kalma-
mış bir eser
dişlerim de dökülmüş üstelik,
tadına doyum olur mu hayatın!
bir baktım, ondan da kalmamış geriye bir eser...

Ἰππῶναξ Hipponaks

MÖ 6. yüzyılda yaşamış olan Hipponaks, Suidas'ın belirttiğine göre Ephesos'ta doğmuş fakat hayatını Klazomenai'da sürmüştür. İyi bir hayat yaşamamış ve çirkinliğiyle insanların diline düşmüş bir şairdir. Dizelerinde kendisiyle alay edenlere verdiği tehditkar cevaplarla dikkat çeker: *λάβετε μου θοιμάτιον*,

Resim 2 – Hipponaks, Bupalos ve Athenis, Promptuarii Iconum Insigniorum.

κόψω Βουπάλου τὸν ὀφθαλμόν // αὐτὸν ζῶντα
tomu hele, Bupalos'un gözünü oyacağım! (Suda 1588).
 Şiirlerinde gördüğümüz karakter, hayatı akla hayale sığmaz işlerle, kavgalarla geçmiş, pek kıymet vermeye değmez bir adamdır. Hipponaks'ın dizeleriyle baş etmesi hasımları için oldukça güçtür; bu yüzden “çenesiyle adam öldürür” şeklinde bir üne sahip olmuştur. Aristophanes, Kallimakhos ve Herodas gibi meşhur isimler kendi dizelerinde Hipponaks'ın sivri dilinin etkisini göstermişlerdir.

Ἡράκλειτος Herakleitos

MÖ 6. yüzyılın en meşhur Ephesoslu isimlerinden biri olan Herakleitos ateşin her şeyin kaynağı olduğunu düşünür, doğuştan kazanılan soyluluk yerine bilgeliğin getirdiği soyluluğu önemser, her şeyin değişim halinde olduğunu παντὰ ῥεῖ, güneşin her gün yeni olduğunu ὁ ἥλιος νέος ἐφ' ἡμέρη ἐστίν, değişmeyen tek şeyin değişimin ta kendisi olduğunu, ölüm ve yaşamın birarada olduğunu söyler.

Ἡράκλειτος Βλόσωνος ἦ, ὥς τινες,
 Ἡράκωντος Ἐφέσιος. οὗτος ἤκμαζε μὲν
 κατὰ τὴν ἐνάτην καὶ ἐξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα.
 μεγαλόφρων δὲ γέγονε παρ' ὄντιναοῦ καὶ
 ὑπερόπτης, ὥς καὶ ἐκ τοῦ συγγράμματος
 αὐτοῦ δῆλον, ἐν ᾧ φησι, πολυμαθὴν νόον
 οὐ διδάσκει: Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ

Resim 3 –
 Herakleitos ile Demokritos,
 Donato Bramante, 15. yy.

Πυθαγόρην, αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταῖον. εἶναι γὰρ ἐν τῷ σοφόν, ἐπίστασθαι γνῶμην, ὅτε ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων. τόν τε Ὅμηρον ἔφασκεν ἄξιον ἐκ τῶν ἀγῶνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ῥαπίζεσθαι, καὶ Ἀρχίλοχον ὁμοίως.

Ephesoslu Herakleitos, Blosson'un oğludur; kimileri de Herakon'un oğlu olduğunu söyler. Altmış dokuzuncu Olympiatta başarı göstermiştir. Akl da fikri de büyük ama bir o kadar da kibirli birisidir. Bu kibri yazdıklarından da pek ala belli: Çok bilgi akl eğitmez; öyle olsaydı Hesiodos'u eğitmiş olurdu, Pythagoras'ı, Ksenophanes'i veya Hekataios'u eğitirdi. Zira, bilgece olan yegane şey, her şeyi yöneten düşünceyi kavramaktır. Agonlardan çıkartılmaman ve dayak atmanın Homeros'a müstehak olduğunu; Arkhilokhos'un da aynı şeyi hakettiğini söylemiştir.

Diogenes Laertios'tan okuduğumuz Herakleitos ise böyle birisidir (Diog. Laert. 9.1.); o zamana dek bilgisine güvenilen meşhur isimlerin aslında pek de bir şey bilmediklerinin altını çizerek onlara itimat etmemek gerektiğini söylemiştir.

διδάσκαλος δὲ πλείστων Ἡσίοδος· τοῦτον ἐπίστανται πλεῖστα εἶδέναι, ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίγνωσκεν· ἔστι γὰρ ἐν. *Hesiodos, onlarca insanın öğretmeni, engin bilgi sahibi. Ama gel gör ki gün nedir, gece nedir bilmez; halbuki birdir* (DK 57).

ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ· καὶ ψυχαὶ δὲ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμῶνται. *Aynı nehirlerle girenlerin üzerinden her defasında başka sular akar; zira ruhlar da nemden buharlaşır* (SVF 519.6-8, DK 49a.1).

τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἁρμονίαν καὶ πάντα κατ'ἔριν γίνεσθαι. *Birbirinden farklı yönlerde seyredenlerin karıştığı bir araya geldiğinde en güzel uyum oluşur; her şey çatışmadan doğar* (DK 8.1).

δίκης ὄνομα οὐκ ἄν ἦδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν. *olmasaydı eğer bu (fena) işler, bilirler miydi hiç adaletin adını* (DK 23.1).

Resim 4 – Herodotos ile Kleio, Antonio Canova, 18. yy.

Ἡρόδοτος Herodotos

Şiirsel bir dille yazılan destanlar tarihi olayları bizlere efsane tadında anlatırken, *logographos*lar arşiv belgelerinden, nesir türünde yazdıkları eserlerinde gördüklerini, duyduklarını, okuduklarını biz gelecek kuşaklar geçmişte olanlardan haberdar olalım diye harmanlıyorlardı. Anlattıkları kimi zaman kuruluş hikayeleri kimi zaman da soy hikayeleri olurdu; gezip gördükleri yerleri ve insanların kültürlerini de anlatmaktan pek hoşlanırlardı.

Ἡροδότου Θουρίου ἱστορίας ἀπόδεξις ἦδε, ὥς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται, μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστά, τὰ μὲν Ἕλλησι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα, ἀκλέα γένηται, τὰ τε ἄλλα καὶ δι' ἣν αἰτίην ἐπολέμησαν ἀλλήλοισι.

Thourionlu tarihçi Herodotos'un ortaya koyduğu bu eser insanların yaptıkları zaman içinde kaybolup gitmesin, Hellenlerin de barbarların da önemli ve hayranlık uyandıran icraatlarından ve birbirleriyle ne diye savaştıklarından bihaber kalınmasın diyedir (Hdt. 1.1).

Herodotos'un Perslerle Yunanların savaşlarına denk gelen hayatı Halikarnassos'ta başlar. Yazdığı satırlar arasında sadece savaşların tarihi anlatılmaz; aslında "ἱστορεῖν" in tam anlamıyla, gözlemler yapmış, olabildiğince araştırmış sorup soruşturmuş neticesinde de ne öğrendiyse/duyduysa bunları kaydetmiştir. Yazdıklarını okuduğumuzda geçmişte yaşananlara, insanların adetlerine, yabancı diyarlara ilgi duymuş büyük bir merak beslemiştir. İskenderiye kütüphanesinin ilk uzmanları onun bu çok renkli

Resim 5 – Babylonia’da kızların evlendirilmek için sergilendiği pazar yeri, Edwin Long, 19. yy.

eserini her bir Mousa’nın adını vererek dokuz bölüme ayırmıştır: Kleio (tarih), Euterpe (flüt), Thaleia (komedy), Melpomene (tragedya), Terpsikhore (dans), Erato (lirik şiir), Polymnia (mimos), Ourania (astronomi), Kalliope (epik şiir). Homeros şiirlerini ilhamla, Mousaların yardımıyla dizelere dökerken, Herodotos gözlem ve araştırmalarının neticesini satırlarına dökmüştü ve pek çok yazara göre Herodotos tarihin babasıydı ancak elbette eserinde bahsettiklerine kulak verirken temkinli olmak icap eder; anlatıklarında tarafsızlığı da olayların nedenlerine inmesi de kimi zaman az kimi zaman çoktur.

Κλεάνθης Kleanthes

Kleanthes MÖ 4. yüzyılda Assos’ta doğmuş ve gençliğinde edebiyattan ziyade spor ile ilgilenmişti. Hayat onun yolunu Atina’ya düşürdü ve burada hayatını idame ettirme gayretindeyken felsefeyle de ilgilenmeye başladı. Derken, güzel ahlak sahibi olarak tanınması vesilesiyle Stoa okulunun başına geçti. Hocasının öğretilerini korumuş, Stoacılığın gelişmesine de büyük katkılarda bulunmuştu; materyalizm ve panteizm ilkeleriyle Stoa felsefesini bir potada eriten Kleanthes’in anlayışına göre ahlakın dayanakları erdem, dürüstlük, cesaret, dayanıklılık ve dolayısıyla bilgeliktir. Günümüze parçalar halinde ulaşmış olan çok sayıda eserinde ahlak anlayışını, iyiliklerin kaynağı tanrıyı, gökte olanları, ruhun ölümden sonra

yaşamaya devam ettiğini anlatır. Kleanthes’e göre hazlar değersiz, endişe ve tutkular birer zayıflıktır; doğayla uyumlu bir yaşam sürmek, başa gelen her duruma alçakgönüllü bir tavırla karşılık vermek makul olandır (Kleanthes 1.1-5):

Κύδιςτ' ἀθανάτων, πολὺννυμε παγκρατὲς αἰεὶ,
Ζεὺ φύσεως ἀρχηγέ, νόμου μετὰ πάντα
κυβερνῶν,
χαῖρε· σὲ γὰρ καὶ πᾶσι θέμις θνητοῖσι προσαιδᾶν.
Ἐκ σοῦ γὰρ γενόμεσθα, θεοῦ μίμημα λαχόντες
μοῦνοι, ὅσα ζῶει τε καὶ ἔρπει θνήτ' ἐπὶ γαῖαν·
τῷ σε καθυμνήσω, καὶ σὸν κράτος αἰὲν ἀείσω.
ölümsüzlerin en yücesi, ey namı meşhur ebedi
muzaffer,
doğanın ilk kaynağı, Zeus! yasaıyla her şeyi yöneten
sana selam olsun! çünkü sen konuşursun her ölümlüye,
çünkü senden olduk biz tanrı suretini alarak
bir tek biz; yeryüzünde yaşayan, hareket eden ne çok
şey var oysa
ilahi okuyacağım sana, öveceğim senin kudretini
daima.

Νικάνδρος Nikandros

MÖ 2. yüzyılın meşhur isimlerinden Nikandros hekimlik gerektiren alanlardaki bilgisinin yanı sıra bir şair olarak da dizelerinde de doğa ile ilgili konuları

Resim 6 – Kolophonlu Nikandros,
Constantinopolis, 10. yy.

ince ince örmüştür; ecza alanıyla ilgili yazdığı metinlerinden de günümüze ancak fragmanlar kalmıştır. Özellikle bitkiler hakkında bilgiler verdiği çok sayıda eserinde bazı zehirli hayvanlara ve bu hayvanların ısırıklarının panzehirine de yer vermiştir. Ovidius, Vergilius, Cicero, Lucanus, Tertullianus gibi pek çok

eserde Nikandros'un izini görmemiz mümkündür; ya bahsi geçer ya da kendisine öykünmüşlerdir.

Εἰ δέ που ἐν δακέεσσιν ἀφαρμάκτῳ χροῖ κύρσης
ἄκμηνος σίτων, ὅτε δὴ κακὸν ἄνδρας ἰάπτει,
αἰψὰ κεν ἡμετέρησιν ἐρωήσειας ἐφετμαῖς.
τῶν ἤτοι θήλεια παλίγκοτος ἀντομένοισι
δάχματι, πλειότερῃ δὲ καὶ ὀλκαῖν ἐπὶ σειρήν·
τοῦνεκα καὶ θανάτοιο θοώτερος ἕζεται αἴσα.

zehirli bir(hayvan) ısırırsa tenine ilaç sürmemişken seni

*bir de aç karmınyasan, ki bu adamı beter eder,
kurtulabilirsin hızlıca uyarsan talimatlarımıza.*

*o dişi (yılan)dır, önüne çıkana saldırıyorsa ısırarak,
kalındır da kuyruğunun bitimine doğru;*

işte kaderin cilvesi, ölüm de kısıvrak gelir (Nic. Ther. 115-20).

Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς Halikarnassoslu Dionysios

Paideia'nın en sıkı savunucularından olan Dionysios eserlerini klasik Yunancaya öykünerek üretmiştir. Yirmi bölümden oluşan, ki günümüze bir kısmı kalmıştır, tarih eseri için araştırma ve çalışmalarını sürdürdüğü sırada hitabet dersleri de vermiştir, yanı sıra edebi eserlerin nasıl incelenmesi ve eleştirilmesi gerektiğiyle de ilgilenmiştir. Dionysios eserine

Resim 7 –
Sabin Kadınlarının
Müdehalesi, Jacques
Louis David, 18. yy.

Aeneas'ın, Romulus ve Remus'un hikayeleriyle başlayıp I. Kartaca Savaşı'na dek dahil ettiği anlatımlar kendinden sonraki tarih yazarları tarafından istifade edilmiştir. Çoğu eskiçağ yazarında da görüldüğü gibi, bir tarih kaynağı olması bakımından pek çok eleştiriyi beraberinde getiren Dionysios Roma'nın erken dönemine dair anlatımları olan en önemli isimler arasında yerini alır.

ἐγὼ καταπλεύσας εἰς Ἰταλίαν ἅμα τῷ
καταλυθῆναι τὸν ἐμφύλιον πόλεμον ὑπὸ τοῦ
Σεβαστοῦ Καίσαρος ἐβδόμης καὶ ὀγδοηκοστῆς
καὶ ἑκατοστῆς ὀλυμπιάδος μεσοῦσης, καὶ τὸν
ἐξ ἐκείνου χρόνον ἐτῶν δύο καὶ εἴκοσι μέχρι
τοῦ παρόντος γενόμενον ἐν Ῥώμῃ διατρίψας,
διάλεκτόν τε τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκμαθὼν καὶ

γραμματῶν τῶν ἐπιχωρίων λαβὼν ἐπιστήμην,
ἐν παντὶ τούτῳ τῷ χρόνῳ τὰ συντείνοντα
πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην διετέλουν
πραγματευόμενος.

*Benim Augustus Caesar tarafından savaşın sona
erdirilmesi zamanında İtalya'ya gelişim yüz seksen
yedinci Olympiat'ın ortalarına tekabül ediyordu.
Bu tarihten sonra tam yirmi iki yıl, bugüne kadar
günlerimi Roma'da geçirdim. Romalıların nasıl
konuştuklarını öğrendim, nasıl yazdıklarına dair
epey bir aşinalık kazandım. Orada geçirdiğim her
an maksadıma uygun şekilde meşgul olmaya gayret
ettim (Dion. Hal. Ant. Rom. 1.7.2-3).*

Dilan Taştekin

XII. Uluslararası Hititoloji Kongresi İstanbul

Uluslararası Hititoloji Kongreleri dünyada ilk defa Çorum'da 1990 yılında başlamıştır. Ord. Prof. Dr. Sedat ALP' in başkanlığında, 19–21 Temmuz 1990 tarihlerinde yapılan bu Kongre'de yerli ve yabancı olmak üzere 25 bildiri sunulmuştur. Başarılı geçen bu ilk kongrenin sonucunda, Uluslararası Hititoloji Kongresi'nin periyodik olarak üç yılda bir yapılmasına karar verilmiştir. 1990 yılından bu yana geleneksel olarak düzenlenen Uluslararası Hititoloji Kongresi, 2023 yılında İstanbul Üniversitesi çatısı altında gerçekleşmiştir. İstanbul Üniversitesi Hititoloji Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Metin Alparslan, Doç. Dr. Meltem Alparslan, Araş. Gör. Dr. Tolga Pelvanoğlu, Öğretim Gör. Burcu Özer, Dr. Öğr. Üy. Fatma Kaynar-Bastici ile Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Aygül Süel ve Dr. Öğr. Üy. Önder İpek düzenleme kurulunda yer almıştır.

Türkiye'de bugüne kadar Çorum'dan başka bir şehirde yapılmayan kongre, Cumhuriyetin 100. yılı nedeniyle 2023'e özel olarak, Hitit Üniversitesi başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluşun iş birliği ile İstanbul Üniversite'sinde gerçekleşti. Böylece dünyanın farklı ülkelerinden gelen bilim insanları Uluslararası Hititoloji Kongresi tarihinde ilk kez İstanbul'da buluştu.

Hititoloji Kongrelerinin amacı, Hitit kültürü ve tarihini aydınlatacak olan çok değerli çalışmaların sunulduğu, tartışıldığı ve harmanlandığı toplantılardır. Bu bağlamda dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen bilim insanlarının birbirini tanıma imkânı bulduğu bir ortam olması bakımından da son derece önemlidir. Kongrede sunulan projeler ve çalışmalar Anadolu Hitit Arkeolojisine, Kültürüne ve Eski Anadolu Dillerine büyük katkılar sağlamaktadır. Tartışılan dil, tarih ve arkeoloji ile ilgili konular Hitit kültürü ve tarihinin yanı sıra Anadolu ve çevre kültürlerin anlaşılmasına yepyeni boyutlar kazandırmaktadır. Yapılan kazılardan elde edilen ve bir süredir üzerinde çalışılan pek çok yazılı belge ve arkeolojik eser, bu kongrede ilk defa tartışılarak ve bilim dünyasına tanıtılmıştır.

Kongre çerçevesinde, bilimsel etkinliklerin yanı sıra, yaşamakta olduğumuz dünyayı korumaya da dikkat çekmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kongre nedeniyle oluşacak olan doğa kirliliğini ortadan kaldırmak ve “Karbon Ayak İzi”ni en aza indirmek (sıfırlamaya) amacıyla kongre, “Yeşil Kongre” temasıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre boyunca plastik kullanımından kaçınılarak cam ve kâğıt malzeme kullanılmış, her katılımcı için sera gazını azaltan fidanlar dikilmiştir. Yeşil Kongre anlayışı, gelecek yıllarda Eskiçağ Bilimleri ile ilgili çeşitli kongrelerin de öncüsü olmak ve düzenlenecek olan diğer tüm bilimsel kongrelere örnek teşkil etme vizyonu taşımıştır.

Yedi gün süren kongre, Cumhuriyetin 100. yılına ithafen 3 Eylül 2023 tarihinde İÜ çatısı altında Prof. Dr. Cemil Bilsel Kongre Salonunda bir Gala etkinliği ile başladı. Galada farklı mesleklerde uzman konuşmacılar; edebiyat, sanat, gastronomi gibi alanlarla Hititleri ilişkilendirerek Hititlerin günümüzdeki farklı alanlarla bağını ortaya koyacak konuşmalar gerçekleştirdi. Ünlü yazar Ahmet Ümit, Sunay Akın ile Gastronomi uzmanı ödüllü şef Ömür Akkor'un konuşmalarıyla başlayan Gala etkinliği, “Ninatta'nın Bileziği operasından bir kesit” müzik dinletisi ile son bulmuştur. Gala etkinliği boyunca sanatçı Fazilet Kendirci'nin “Anatolia-Anadolu” isimli eseri, İstanbul Üniversitesi Prof. Dr. Cemil Bilsel Kongre Salonu Girişinde sergilenmiştir.

Kongre programında sunumlar, iki ayrı oturum şeklinde yapılmış bilimsel toplantıları takiben, kamu ve özel sektörden çeşitli kurumların sponsorluğunda gerçekleşen (Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde, Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nde, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi'nde, İÜ Rektörlük Bahçesi'nde) kokteyl ikramları ve “Tarihi Yarımada” gezisiyle son bulmuştur. Kongreyi takiben, Orta Anadolu'da Kızılırmak kavsi içerisinde bulunan Hitit merkezlerine (Hattuşa-Boğazkale ve Ortaköy-Şapinuva) ayrıca gezi düzenlenmiştir.

Burcu Özer

Proto-Elam Kültürü ve Elam-Mezopotamya Siyasi İlişkileri

Bilindiği üzere Türkiye’de Eski Çağ İran Tarihi ve İran Arkeolojisi konularında yapılan çalışmalar sınırlıdır. Medler, Persler (Akamenidler), Partlar gibi İran topraklarında kurulan Eski Çağ uygarlıklarını ele alan ve MÖ 1. binyıl ve sonrasını kapsayan arkeoloji konulu bazı çalışmalar olmasına karşın İran’da çok önemli bir kültürel dönem olan Proto-Elam Dönemi ve İran’da kurulan ilk devlet olan Elam Krallığı, bu yazıda tanıtılan doktora tezine gelinceye kadar kapsamlı bir araştırmaya konu olmamıştır. Dr. Eray KARAKETİR tarafından Prof. Dr. Yusuf KILIÇ ve Doç. Dr. Hakan EROL’un danışmanlığında hazırlanmış olan *Proto-Elam Kültürü ve Elam-Mezopotamya Siyasi İlişkileri* isimli doktora tezinde, İran’da tarihi dönemlerin hemen başında, “tarihin şafağı” olarak nitelendirilebilecek bir zamanda ortaya çıkan Proto-Elam Kültürü arkeolojik ve yazılı buluntular yardımıyla ele alınmış, ayrıca Elam Krallığı siyasi bakımdan incelenmiştir. Sözü edilen doktora tezi konusu itibarıyla Türkiye’de ilk ve tektir.

Toplam 319 sayfadana oluşan doktora tezi, üç ana bölümden meydana gelmiştir. Doktora tezinin *Giriş* (s. 1-3) kısmında önce İran coğrafyasının bazı temel yönlerinden bahsedilmiştir. Ardından Proto-Elam Kültürü’nün ve Elam Krallığı’nın merkezi noktalarına ev sahipliği yapan Güneybatı İran’ın coğrafi özelliklerine, çalışmanın birinci bölümünde ayrıntılı inceleneceği için kısaca değinilmiştir. Sonrasında ise Proto-Elam Kültürü ve Elam Krallığı hakkında özet bilgi verilmiştir.

Doktora tezinin birinci ana bölümü, *Elam Coğrafyası ve Elam Araştırmalarının Tarihi* (s. 4-85) başlığı altında kaleme alınmıştır. *Elam Bölgesinin Coğrafi Özellikleri* (s. 4-23) isimli başlık, birinci ana bölümün ilk alt başlığı olmuştur. Kendi içinde çeşitli başlıklara ayrılan bu alt başlıkta, Elam isminin yanı sıra Elam bölgesinin sınırları, dağları, akarsuları, iklimi gibi konular ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Elam isminin çeşitli çivi yazılı dillerde “Yüksek Yer/ Yüksek Ülke” anlamına geldiğini ortaya koyan etimolojik bir incelemenin ardından Elam bölgesinin kabaca bugünkü Güneybatı İran topraklarına karşılık geldiği belirtilmiştir. Bölgenin dağları arasında Zagros Dağları’nın öne çıktığı, irili ufaklı düzlükler arasında ise Huzistan Ovası, Deh Luran Ovası, Mervdeşt Ovası, Ramhürmüz Ovası ve Behbahan

Ovası’nın başı çektiği dile getirilmiştir. Su kaynakları bakımından zengin olan bölgenin önemli akarsularının Karun, Kerhe, Diz, Marun (Cerrahi), Zuhre (Hendican) ve Kur nehirleri olduğuna dikkat çekilmiştir. Bahtıgan, Mehraru ve Perişan olmak üzere bölgede üç büyük göl olduğu ifade edilmiştir. Zagrosların meydana getirdiği ciddi yüksekliklere ovaların eşlik ettiği bölgede, genel olarak sıcak ve kurak bir iklim görülmesine rağmen yükselti farklarından kaynaklanan yağış oranı farklılıklarının çeşitli bitki türlerine yaşam alanı sunduğu bildirilmiştir. Çok sayıda hayvan türüne ev sahipliği yapan bölgenin maden kaynaklarını açısından zengin olduğuna değinilmiştir.

Birinci ana bölümün *Elam Araştırmalarının Tarihi* (s. 23-58) adlı ikinci alt başlığında, Elam çalışmalarının tarihi süreci arkeolojik kazılar ve çivi yazısı çalışmaları üzerinden birkaç başlıkta incelenmiştir. Söz konusu arkeolojik kazıların yanı sıra dil ve yazı çalışmalarının başlamasında, çeşitli seyyahlar tarafından bölgeye yapılan seyahatlerin etkili olduğu dile getirilerek başta Susa ve Anşan olmak üzere bölgenin önemli yerleşmelerinde yapılan arkeolojik kazılara yer verilmiştir. Sözü edilen arkeolojik kazılarda keşfedilen Proto-Elam yazılı kil tabletlere ilaveten farklı bölgelerde ele geçen Elamca kil tabletler ve yazıtlardan hareketle, Proto-Elam yazısının ve Elamcanın çözülmesine dair yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Ayrıca Mezopotamya’da keşfedilen,

Elam Krallığı'ndan söz eden çeşitli çivi yazılı kaynaklar da belirtilmiştir.

Kutsal Kitaplarda Elam (s. 58-73) başlığı, birinci ana bölümün üçüncü alt başlığını meydana getirmiştir. Yine kendi içinde başlıklara ayrılan bu alt başlıkta, Eski Ahit, Babil Talmudu, Tobit Kitabı, Makabilerin Kitapları, Yeni Ahit ve Nasturi kaynakları gibi çeşitli kutsal metinlerdeki Elam ile ilgili kısımlar konu edilmiştir. İsmi geçen kutsal metinler arasında ise farklı manalara gelmek kaydıyla Elam'dan yaklaşık 60 defa bahseden Eski Ahit'in öne çıktığı vurgulanmıştır.

Birinci ana bölümün son alt başlığını oluşturan *Antik Kaynaklarda Elam Bölgesi* (s. 73-85) isimli başlıkta, Herodot, Strabon, Polybius, Diodorus Siculus gibi yazarların Elam bölgesi hakkında verdikleri bilgilerden söz edilmiştir. Özellikle Herodot ve Strabon'un Elam bölgesi ve çevresi hakkında verdikleri coğrafi bilgilerden yararlanılmıştır.

Proto-Elam Kültürü (s. 86-201) isimli başlık, doktora tezinin ikinci ana bölümünün başlığını meydana getirmiştir. İkinci ana bölümün ilk alt başlığı olan *Proto-Elam Dönemi (MÖ 3300-2700)* (s. 86) başlığında, söz konusu döneme giriş mahiyetinde özet bilgi verilmiştir.

Uruk-Proto-Elam İlişkisi (s. 86-102) isimli ikinci alt başlıkta, Geç Uruk Dönemi ile Proto-Elam Dönemi arasındaki kültürel ilişkiden bahsedilmiştir. Geç Uruk Kültürü'nün Proto-Elam Kültürü üzerindeki etkisi değerlendirilerek Proto-Elam Kültürü'ne ait arkeolojik eserlerdeki ve Proto-Elam yazısındaki Geç Uruk Kültürü'nün izlerine değinilmiştir.

Üçüncü alt başlık *Proto-Elam Terimi ve Kullanımı* (s. 102-106) şeklinde isimlendirilmiştir. Sözü edilen alt başlıkta Proto-Elam teriminin başlangıçta, Susa'da keşfedilen Proto-Elam ve Linear-Elam yazılı tabletlerin yanı sıra Elamca tabletleri ifade etmek için kullanıldığı ancak bunu hatalı bir kullanım olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Proto-Elam teriminin günümüzde sadece Proto-Elam yazısına karşılık gelmediğine, çok çeşitli arkeolojik buluntulardan oluşan zengin bir kültürü ifade ettiğine dikkat çekilmiştir.

Proto-Elam Dönemi'nin Kronolojisi ve Proto-Elam Kültürü'nün Yayılım Sahası (s. 106-111) adlı sonraki başlıkta, Proto-Elam Dönemi'nin tarihlendirilmesi yapılarak Proto-Elam Kültürü'nün görüldüğü coğrafyanın sınırları belirlenmiştir. Farklı çalışmalarda farklı tarih aralıklarına yerleştirilen Proto-Elam Kültürü'nün daha genel manada MÖ 3300-2700 arasında hüküm sürdüğü tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusunun kültürün çekirdek bölge Güneybatı İran olmak üzere kuzeyde Tahran'dan güneyde Güneybatı

Pakistan'a, batıda Irak sınırından doğuda Sistan ve Belucistan iline kadar olan geniş bir alanı kapsadığı belirtilmiştir.

Bu başlığı takip eden *Başlıca Proto-Elam Kültür Merkezleri* (s. 111-143) isimli başlıkta Susa, Anşan, Tepe Sialk, Tepe Yahya, Tepe Sofalin, Şehr-i Suhte, Tel Gazir, Tepe Özbeki ve Godin Tepe yerleşmeleri önce konumları ve temel özellikleri bakımından incelenmiştir. Ardından bu yerleşmelerde ortaya çıkarılan Proto-Elam Kültürü'ne ait mimari kalıntılar, seramikler, mühürler, heykeller ve çeşitli süs eşyalarının yanı sıra Proto-Elam yazılı kil tabletler ele alınmıştır. Adı geçen yerleşmelerdeki en önemli buluntuların başında Proto-Elam yazılı kil tabletlerin geldiği vurgulanmıştır.

Proto-Elam Yazısı (s. 143-194) adlı altıncı alt başlıkta, Proto-Elam Kültürü'nü temsil eden en önemli unsur olan Proto-Elam Yazısı ve Proto-Elam yazılı kil tabletler tüm yönleriyle ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Öncelikle Proto-Elam yazısının icadına giden süreç hakkında bilgi verilmiş, ardından keşfedilen ilk Proto-Elam yazılı kil tabletlere ve bu tabletler üzerine yapılan ilk çalışmalara değinilmiştir. Bunların takibinde, Proto-Elam yazılı kil tabletlerin keşfedildiği yerleşmeler ile Proto-Elam yazılı kil tabletlerin muhafaza edildiği müze ve koleksiyonlardan bahsedilmiştir. Yine diğer bir başlıkta, Proto-Elam yazılı kil tabletler ve Proto-Elam yazısının özelliklerine yer verilmiştir. Sonraki başlıklarda Proto-Elam yazısı; söz dizimi ve işaret türleri (başlık işaretleri, nesne işaretleri, sayısal işaretler, hece işaretleri) açısından incelenmiştir. Söz konusu alt başlığın son başlıklarında ise Proto-Elam yazılı tabletlerin muhtevası ve Proto-Elam yazısını çözme çalışmaları konu edilmiştir.

İkinci ana bölümün son alt başlığı olan *Proto-Elam Mühür Sanatı* (s. 194-201) başlığında, Proto-Elam Kültürü'ne ait silindir ve damga mühürlerin yanı sıra bu mühürlere ait mühür baskıları ele alınmıştır. Klasik (figürlü), sırlı steatit (sırlı sabuntaşı), tekerlek kesim, kazıma silindir mühür ve damga mühür olmak üzere toplam beş farklı mühür tipinin bulunduğu belirtilerek bunların Proto-Elam yazılı tabletler, bullalar, kapılar ve çömlekler gibi unsurların mühürlenmesinde kullanıldıkları ifade edilmiştir.

Üçüncü ana bölüm *Elam-Mezopotamya Siyasi İlişkileri* (s. 202-220) başlığı altında ele alınmıştır. Üçüncü ana bölümün ilk alt başlığı olan *Erken Hanedanlar Dönemi'nde Elam-Mezopotamya İlişkileri* (s. 202-207) başlığında, Elam Krallığı'nın Sümer şehir devletleri ile olan siyasi münasebetleri incelenmiştir. Elam Krallığı'nın askeri ve siyasi bir güç

olarak tarih sahnesine çıkışının işareti olan ilk tarihi kayıtlara bu alt başlıkta yer verilmiştir.

Elam-Akad İlişkileri (s. 207-211) isimli ikinci alt başlıkta, Elam Krallığı ile Akad Krallığı arasında yaşanan siyasi ilişkiler incelenmiştir. Mezopotamya'dan Elam topraklarına ilk kapsamlı askeri seferlerin yapıldığı bu dönemde özellikle Sargon, Rimuş, Maniştuşu ve Naramsin zamanında Elam Krallığı'nın ciddi manada bir Akad baskısına maruz kaldığı ifade edilmiştir. Söz konusu baskının zaman zaman siyasi ve kültürel bir egemenliğe dönüştüğü de belirtilmiştir.

II. *Lagaş Hanedanlığı Dönemi'nde Elam-Mezopotamya İlişkileri* (s. 211-212) isimli sonraki alt başlıkta, Elam Krallığı ile Akad Krallığı'nın yıkılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Lagaş şehir devleti arasındaki ilişkilere siyasi açıdan bakılmıştır. Bu ilişkilerde II. Lagaş Hanedanlığı'nın en güçlü kralı olan Gudea öne çıkmıştır. Gudea'nın çeşitli Elam şehirlerine başarılı askeri seferler düzenlediğine vurgu yapılmıştır.

III. *Ur Hanedanlığı Dönemi'nde Elam-Mezopotamya İlişkileri* (s. 212-214) isimli dördüncü alt başlıkta, Elam Krallığı ile III. Ur Hanedanlığı arasındaki siyasi ilişkilerden söz edilmiştir. Bu dönemde güçlü bir konumda olan Puzur-İnşuşinak liderliğindeki Elam Krallığı'nın ilk kez Mezopotamya topraklarına saldırarak bazı bölgeleri ele geçirdiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu dönemde Elam Krallığı ile III. Ur Hanedanlığı arasında askeri ve siyasi ilişkilere ilaveten evlilikler yoluyla akrabalıklar kurulduğu belirtilmiştir.

İsin ve Larsa Hanedanlıkları Dönemi'nde Elam-Mezopotamya İlişkileri (s. 214-215) isimli takip eden alt başlıkta, Elam Krallığı'nın İsin ve Larsa hanedanlıkları ile kurduğu siyasi temaslardan bahsedilmiştir. İsin Hanedanlığı kralı İşbierra zamanında başlayan siyasi ilişkilere ileriki yıllarda evlilikler yoluyla kurulan kan bağlarının eşlik ettiği ifade edilmiştir. Larsa Hanedanlığı ile Elam Krallığı arasındaki ilişkilerin ise Gungunum zamanında başladığına değinilerek Larsa Hanedanlığı'nın son krallarından Rimsin zamanında Elam Krallığı'nın güçlü bir konuma geldiğine dikkat çekilmiştir.

Elam-Babil İlişkileri (s. 215-218) adlı beşinci alt başlıkta, Elam ve Babil krallıkları arasında meydana gelen siyasi gelişmeler ele alınmıştır. Babil kralı Hammurabi zamanında artan söz konusu ilişkilerde Elam Krallığı'nın Babil ve Mari gibi dönemin önde gelen krallıklarından daha güçlü bir konumda olduğu ancak bu durumun çok uzun sürmediği vurgulanmıştır. Hammurabi liderliğindeki Babil Krallığı'nın

başı çektiği bir ittifak tarafından mağlup edilen Elam Krallığı'nın, Babil'de iktidara gelen Kassitler ile siyasi temasın yanı sıra diplomatik evlilikler yoluyla akrabalıklar kurduğu da açıklanmıştır. Ayrıca Elam Krallığı'nın Kassit Hanedanlığı'nı yıkarak Babil'deki Kassit egemenliğine son verdiği aktarılmıştır.

Elam-Asur İlişkileri (s. 218-220) isimli son alt başlık, Elam Krallığı ile Asur Krallığı arasındaki siyasi ilişkilere ayrılmıştır. Asur kralı V. Şamşıadad zamanında başlayan ilişkilerin başlangıçtan Elam Krallığı'nın yıkılışına kadar çeşitli ittifaklar ve savaşlarla sürdüğü ifade edilmiştir. Asur kralı II. Sargon döneminde artan Elam-Asur ilişkilerinin, Asur kralı Asurbanipal zamanında en yoğun zamanlarını yaşadığı ve Elam Krallığı'nın Asurbanipal tarafından yıkılmasıyla söz konusu ilişkilerin sonlandığı bildirilmiştir.

Doktora tezinin *Sonuç* (s. 221-223) kısmında, Güneybatı İran'ın sahip olduğu doğal kaynaklar ve yeryüzü şekilleri dolayısıyla Proto-Elam Kültürü'nün ve Elam Krallığı'nın ortaya çıkıp gelişmesine imkân tanıdığı belirtilmiştir. Proto-Elam Kültürü'nün çeşitli arkeolojik buluntuların yanı sıra Proto-Elam yazılı kil tabletler tarafından temsil edildiği ifade edilerek Proto-Elam yazısının, proto-çivi yazısından alınan bazı sayısal işaretlerin haricinde kendine özgü bir yazı sistemi olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca Proto-Elam yazısının, proto-çivi yazısı ile aynı yıllarda icat edildiğine işaret eden çeşitli bulgular olduğuna da yer verilmiştir. Elam Krallığı'nın Sümer, Akad, Babil, Asur gibi Mezopotamya krallıkları ile siyasi ilişkilerinin çoğunlukla düşmanlık ve askeri mücadeleler temelinde sürmekle birlikte zaman zaman evlilikler yoluyla kurulan akrabalıklara da dayandığı dile getirilmiştir.

Kaynaklar (s. 224-254) başlığında, doktora tezinde yararlanılan, çoğunluğu İngilizce olmak üzere farklı dillerden toplam 500 civarında kaynağa yer verilmiştir. Bu durum doktora tezinin zengin bir literatür esas alınarak hazırlandığını göstermiştir.

Ekler (s. 255-318) başlığında, doktora tezinde bahsedilen çeşitli yerleşmelerin, arkeolojik ve yazılı buluntuların fotoğraf ve çizimlerine yer verilmiştir. Özellikle Proto-Elam yazılı kil tabletlerin ve Proto-Elam yazı işaretlerinin fotoğrafları ve çizimleri doktora tezinde verilen bilgileri görsel bakımdan desteklemiştir.

Eray Karatekir

Paul Getty Müzesindeki Seleukeia Pieria Terazi Ağırlıkları

Bu yazının içeriği Paul Getty Müzesinde USA-Malibu) bulunan Seleukeia Pieria buluntusu terazi ağırlıkları hakkındadır. Seleukeia Pieria, Asi Nehri Deltası'nın kuzeyinde, MÖ 300 yılında Seleukos I Nikator tarafından kurulmuş bir kenttir (Pamir 2011;177-198). Bölge, 18.yüzyılda bazı gezginlerin dikkatini çekmiş ve 1930'lu yıllarda kazılara sahne olmuştur.

Büyük İskender'in ölümünden sonra paylaşılan imparatorluk toprakları Seleukos Krallığı Doğu Akdenizde oldukça geniş bir bölgeye sahipti. I.Seleukos Nikator tarafından kurulan Hellenistik krallık batıda Sardes (Salihli/Manisa) doğuda Semerkand'a kadar yayılmış sınırlara sahip olup, başkent Seleukeia Pieria idi. Hatay ili Samandağ yakınlarında yer alan Seleukeia Pieria işlek liman kenti olarak bölgedeki stratejik konumu, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye Mezopotamya, Uzakdoğu bölgeler arasında deniz ticaretinin kavşak noktası olmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bakımdan Ege dünyasına doğudan gelen malların deniz ulaşımı ile ticaret ve ticari akışa kolaylık sağlayan Seleukeia Pieria limanı olmuştur.

Seleukoslar krallığı uzakdoğudan değerli, taşlar, pamuk, inciler, baharat, Çin ipekleri gibi getirtmekte, orta doğudan gelen ticari yolları kontrol altında tutmakta idiler. Büyük ve işlek limana sahip Orontes nehri (Asi) kıyısındaki Antiocheia ad Orontes/Antakya nüfusları 100 000 den az olmayan ticaret ve doğudan gelen hammaddelerin işlendiği sanayi merkezleri haline gelmişti (Mansel 1971:500; Temizkan 2019: 37 vd.). Bu işlek ticari ortama sahip limanda çeşitli malların korunması, nakli tasnifine yönelik kullanım araçları arasında kantarlar, teraziler ile kurşun ya da bronz terazi ağırlıkları özel komuma sahip bir alan olmalıdır.

Bu eserler, tartı-ölçüm olaylarının yoğun yaşandığı, Seleukeia Pieria Limanının Hellenistik ve Roma dönemlerindeki işlek ticaretinin belgeleridir. Ancak, Doğu Akdenizi Ege'ye bağlayan bu kavşak limanın hayatı depremlerle sıkıntılı zamanlar yaşamış ve liman özelliğini yitirmiştir. Antik yazarların *Doğu'nun Tacı* olarak tanımladıkları Orontes (Asi) Irmağı kıyısında, Hellenistik Devirde Seleukoslar tarafından kurulmuş Antiocheia (Antakya) tarihi boyunca birçok depremlerle sarsılmıştır (Karagöz

2005: 50-53, 76). MÖ 148 ya da 130 yıllarında, MÖ 65. MS 37, MS 47 (antik yazarlar 47 yılı depremini yazarlar; Mal. 243; Philostr. V.Apo. 6.38; Mal. 246), epey sonra MS 115 yılındaki 13 Aralık sabahı yer sarsıntısına İmparator Traianus tanık olmuştur. Daha geç zamanlarda MS 341-342, 458 tarihleri arasındaki yer sarsıntıları birkaç gün aralıklarla artçılarla sürer. Antik yazarlardan öğrenildiğine göre, MS 6.yüzyılda Erken Hıristiyanlık kültürünü yaşayan bir dünya kenti statüsündeki, Antiocheia tarihinin en korkunç felaketlerinden birini yaşamak zorunda kalır. MS 526 yılının 20 ya da 29 Mayıs günü, öğle saatlerinde olan depremde 250-300.000 kişinin öldüğü bildirilir. MS 526 yılında iki yıl sonraki 528 yılı deprem, yaralarını henüz sarmamış kenti perişan eder.

Geo-fiziki çalışmalara göre, sismo-tektonik hareketler ile günümüzden 1550 yıl kadar önce oldukça şiddetli yer sarsıntıları olmuş ve Doğu Akdeniz'in kıyı çizgileri değişmiştir(Kayan 1997: 735 vdd.). Araştırmalar bu felaketin oluş tarihini MS 526 olarak göstermektedir Doğu Akdeniz'in uç bölgesindeki, bu deprem ve tsunami felaketi sonrasında (Kayan 1997: 740 vd; Pirazzoli ve diğerleri 1991: 295 vd.), Hatay sınırları içindeki Eskiçağın önemli limanı olan Seleucia Pieria (Samandağ) artık kullanılamaz duruma gelmiştir.

Farklı madenlerden yapılan terazi ağırlıklarının tarihsel geçmişinde Mısır-Anadolu-Mezopotamya'da bölgesel özelliklere sahip ağırlık-tartı sistemleri araştırmalarda vurgulanmaktadır Tekin 2016: 2-11). Klasik ve Hellenistik dönemlerde genellikle kare biçimli olan terazi ağırlıkları bir yüzeyinde ait olduğu liman bölgesine ait sivil ya da resmi allegorik semboller ile birim işaretleri betimlenmiştir (Tekin 2016: 5 vd, res. 7-10). MÖ 200'lü yılların ortalarında kurşun ağırlıklar genellikle ticari amaçlarla kullanılıyordu. Konumuz olan Paul Getty Müzesi envanterinde bulunan terazi ağırlıkları kare formdadır. Seleukeion yazısı ile birim değerleri yazılı kare biçimli ağırlıkları yüzeyinde çıpa, yunus, boğa, savaş gemi pruvası gibi betimler işlenmiştir. Bu yazıda söz konusu Halen Paul Getty Müzesindeki, terazi ağırlıkları Seleukeia Pieria limanının Hellenistik Dönemdeki işlek ve ihtişamlı ticari hayatına ait günümüze kalan belgelerdir.

Portre Betimli Terazi Ağırlığı

Düzgün olmayan kenarlı kare ağırlık yüzeyinde sola doğru profilden bir erkek portresi bulunmaktadır. Sakalsız, dolgun çehreli, kısa, kalın saçlar, çukura yakın derin gözler, kavisli ağız, basık burun ve özellikle baş çevresindeki süslü diadem gibi özellikler bu kişinin olasılıkla I.Seleukos'un bilinen portreleri ve sikkeleri ile benzerdir Mansel 1971: 460-461, res. 272-273). I.Seleukos, Büyük İskender'in MÖ 324 yılında ölümünden sonra krallığı paylaşan generaller arasında olup, Doğu Akdeniz'in büyük bölgesini ele geçirdi ve Helenistik Seleukos hanedanının ilk hükümdarı oldu.

(Paul Getty Museum - inv. 96.AI.141)
Seleukeia Pieria (Samandağ/Hatay) MÖ 250
Kurşun-2 1/4 x 1 7/8 x 3/16 - 5/16 in., 0.3527 lb.

Çapa ve Yunus Desenli Kurşun Terazi Ağırlığı

Düzensiz kare formulu kurşun ağırlığın bir yüzünde ortada çapa, bunun her iki yanında birbirine zıt şekilde antitetik çifte yunus ve sağ yanda ise serbest yüzen üçüncü yunus balığı deseni işlenmiştir. Desenli sahne alanı silme kenarla çevrilmiştir. Sol üst köşe kırık ve yitilmesine rağmen “....KEION” yazısı mühürün ait olduğu liman adını belirtmektedir. Çapanın çevresinde “Seleukoslar - 162 - alta Eudoros - yarım mina.” Biçiminde yazıt bulunur. Çapanın her iki yanındaki yunusların kuyrukları “EYΔΩΠΟΥ” yazısı harfleri arasında işlenmiştir. Bu ustanın kişisel işçilik özeliğidir. Yazıttaki 162 sayısı, bölgedeki Seleukos egemenliğinin MÖ 162. yılını ve imparatorlukta yaygın kullanılan temel ağırlık birimi “Mina” yı göstermektedir. “Eudoros” ismi ise resmi görevli olan Agoranomos'u işaret etmektedir. Bu

(Paul Getty Museum, inv.96.AI.145)
(Samandağ) Seleucia Pieria, MÖ 2. yy. ortaları 150 civarı
Kurşun -3 3/8 x 3 7/16 x 1/4 inç - 7.3025 x 7,
14375 x 0,636 cm (453, 59237 1b= 1gr)

kişi limanda piyasayı denetlemek, malların kalitesini ve doğru ağırlığını denetlemek ve de korumakla sorumlu resmi memuriyet sahibi kişi olmalıdır. Kurşun bir mühür üzerindeki desenler, bölgedeki egemen krali hanedanı anlatan ‘Hermeneutik’ sembollerdir.

Gemi Pruvalı Bronz Terazi Ağırlığı

Kare formulu bronz ağırlığın desen alanı çifte kenar silme ile sınırlandırılmıştır. Koç başı bezemeli bir savaş gemi pruvası ve gemi tabanında çizgisel dalga

(Paul Getty Museum -inv. 96.AC.149)
Seleukeia Pieria(Samandağ/Hatay) MÖ 200 – 150
Bronz -2 7/8 x 2 13/16 x 1/4 inç, 0,2421 lb –
7.3025 x 7,14375 x 0,636 cm (453, 59237 1b=1 gr)

desenleri işlenmiştir. Seleucia Pieria'nın bölgede önemli bir ticari liman olmasına karşın, burada ticaret gemisi değil, pruvası koçbaşı bezekli savaş gemisi olması ilginç bir detaydır. Pruva üzerindeki (ΣΕΛΕΥΚΕΙΟΝ)-“Seleukeion” eski Grekçe kelimesi, eserin Seleukeia Pieria limanında kullanılan resmi ağırlık olduğunu belirtmektedir. Alttaki eski Grekçe “TETARTON” kelimesi, dönemin Seleukos İmparatorluğu'nda tercih edilen temel ağırlık birimi bir Mina'nın çeyreği olan ‘tetarton’u göstermektedir. Gemi deseni üst kısmında belli belirsiz çapa deseni işlenmiştir.

Boğa Desenli Bronz Terazi Ağırlığı

Diğerleri gibi kare formlu bronz terazi ağırlığı, üzerindeki boğa deseni ilginç ipuçları vermektedir. Bir cins kambur Hint cinsi olan Zebu, günümüzde Brahma boğası olarak bilinmektedir. Boğanın üzerindeki (ΣΕΛΕΥΚΕΙΟΝ) “Seleukeion” yazısı ağırlığın Seleukos İmparatorluğu'nun başkenti Antakya'nın liman kenti Seleucia Pieria olduğunu göstermektedir. Alttaki yazıt, parçanın ağırlığını, o dönemde Seleukos İmparatorluğu'nda kullanılan temel ağırlık birimi olan bir Mina'nın çeyreği olan “Tetarton” (TETAPTΩΝ) olarak verir. Büyük İskender'in generallerinden biri tarafından kurulan Seleukos Krallığı, hanedanın imparatorluk içinde Hindistan'a dek uzanan egemenlik ve yönetim haklarını görsel olarak hatırlatmak için Zebu ve fil gibi Uzakdoğu sembol resimlerini gerek ağırlıklarda gerek sikkelerde, çeşitli eşyalarda kullanmaları yaygın bir tercih idi.

(Paul Getty Museum -inv. 96.AC.143)
Seleukeia Pieria(Samandağ/Antakya-Hatay) MÖ 200 - 150
Bronz- 2 13/16 x 2 13/16 x 3/16 inç, 0,2822 lb. 7.14375 x 7,14375 x 8.03 cm

Sonuç

Acısı yüreklerimizde hala sızlayan 6 Şubat Hatay depreminde zarar gören müzenin yeni teşhirinde aynı özelliklere sahip kurşun terazi ağırlıkları vitrinde sergilenmektedir. Kurşun ya da bronz ağırlıkların yüzeyinde Seleukeion yazısı, eserin ait olduğu buluntu yerini açıkça göstermektedir. Yukarıda envanter bilgileri verilen terazi ağırlıkları ile aynı zamanda aynı işliklerde üretilmiş ve aynı liman işletmelerinde kullanılmış eserlerdir.

Bugün USA-Malibu Paul Getty Müzesinde bulunan kurşun ve bronz terazi ağırlıklarının envanter numaraları 1996 yılını işaret etmektedir. Taşınabilir nitelikte eser olması kolayca ait olduğu Seleukeia Pieria'dan olasılıkla yakın zamanda götürülmüş olmalıdır. 1996 yılını işaret eden terazi ağırlık envanter numaraları da, ufak buluntuların yakın bir geçmişte ait olduğu topraklardan götürüldüğünü açıklamaktadır. Umarım imal edildikleri, yaşadıkları topraklarına geri dönebilir. Eğer iade durumları sözkonusu olduğunda, Paul Getty Müze yetkilileri, antik devirde, buradan New York limanına ticari yolla geldiği-gittiği saçma savunma konusu masaya gelmez.

Şehrazat Karagöz

Seçilmiş Kaynakça

- Karagöz, Ş., 2005. Eski Çağlarda Depremler, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.Yayınları, (TEBE) İstanbul, 2005.
- Kayan, İ., 1997. “Türkiye’nin Ege ve Akdeniz Kıyılarında Deniz Seviyesi ve Kıyı Çizgisi Değişimleri” Türkiye Kıyıları 97.Türkiye’nin Kıyı ve Deniz Alanları I.Ulusal Konferans Bildirileri (ed.E.Özhan) ODTÜ 24-27 Haziran 1997, Ankara,735-742.
- Mansel, Arif M., 1971. Ege ve Yunan Tarihi, TTK - Ankara, 1971.
- Pamir, H., 2011. “Recent Researches and New Discoveries in the harbours of Seleucia Pieria”,Haefen u.hafenstaedte im östlichen Mittelraum /Harbors and Harbor Cities in the eastern Mediterranean– BYZAS 19/ 2011, 177- 198.
- Pirazzoli, P.A. – J. Laborel – J.F. Salege – O. Erol – İ. Kayan – A. Peron, 1991. “Holocene raised shorelines on the Hatay Palaeoecological and tectonic implacations”, Marine Geology 96/ 1991, 295-311.
- Tekin, O., 2016. Yakın Doğu Uygarlıklarından Bizans’a Terazi ve Terazi Ağırlıkları”, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler 42/Mayıs 2016, 2-11.
- Temizkan, M., 2019. “Seleukos Kralları Tarafından Kurulan Krali Merkez Antiokheia ve Yakın Çevresindeki Antiokheia Kentlerine Genel Bakış”, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi 1/1 Mart-March 2019, 35-52.

“*MagEIA: Magic between Entanglement, Interaction, and Analogy*” Projesi*

Giriş

Büyü, Eski Çağ insanının gündelik yaşamında deneyimlediği fakat rasyonel yöntemlerle anlayamadığı olayların çözüm aracıdır. Bireysel ya da toplumsal sorunlara çözüm sunmasının yanında beşerin doğaüstü güçlerle ilişki kurmasını sağlayan büyü fenomeni, formüle edilmiş ve sebep-sonuç ilişkisine dayanan davranışlar ya da sözlerle vücut bulur. Eski Yakın Doğu toplumlarının yazılı belgeleri incelendiğinde büyüün, dini bilginin önemli bir bileşeni olarak gerçekleşmiş, gerçekleşmekte olan ya da gelecekte gerçekleşmesi beklenen olumsuz durumların ortadan kaldırılmasına hizmet ettiği anlaşılır. Bu bakımdan büyü; söz konusu toplumlar için geçmiş, şimdi, gelecek arasında bağ kuran, geleneksel bilginin üretilmesini ve aktarılmasını sağlayan dinamik bir olgudur. Büyü metinlerinin incelenmesi bir toplumun düşünce sisteminin temelinde yatan arkaik verilere yazı üzerinden ulaşmayı sağlar. Çünkü büyü bilgisi, doğası gereği sonradan oluşturulamaz, o çoğu zaman belirsiz ve erken bir zamanda var olmuştur. Bu bilginin veri deposu ise büyüü uygulayan ve ona katılan bireylerdir. Büyü hem özel hem de kamusal olanın normlarını taşır, kolektifliği güçlendirirken bir yandan da bu bilgiye hâkim bir sınıf yaratarak sosyal tabakalanmaya hizmet eder. Eski Çağ toplumlarının büyü metinlerinin sıklıkla yönetici ya da üst sınıfın kayda aldırıldığı belgeler olması, onların bu bilgiye hâkim olma isteklerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sosyal bir fenomen olarak büyü, dini yaşamın yanında toplumsal denetim ile karar alma süreçlerinin de önemli bir parçasıdır ve kriz anlarının üstesinden gelinmesini sağlar. Çoğu zaman sembolik bir dil kullanan büyü metinleri, dilin yapısının nasıl şekillendiğine, doğal ve düzenlenmiş kültürel ortamlarla dil üzerinden nasıl bir ilişki kurulduğuna dair tespitler yapılmasına imkân verir. Öte yandan her büyü ritüeli metni arkeolojik ve antropolojik göstergelerle örülüdür. Bu durum büyü olgusunun çok disiplinli bir yaklaşımla incelenmesini gerekli kılar. Aşağıdaki satırlarda detayları incelenen “*MagEIA: Magic between Entanglement, Interaction, and Analogy*” (MagEIA: Dolanıklık,

Magic between Entanglement, Interaction, and Analogy
KFG 42 – Centre for the Study of Magical Text Traditions
of West Asia and the Eastern Mediterranean in Antiquity

Etkileşim ve Analoji Arasında Büyü”) projesi, yazılı belgeler üzerinden geliştirdiği disiplinler arası bakış açısıyla Eski Batı Asya ve Doğu Akdeniz kültürlerinin anlaşılmasında önemli rol oynayacaktır.

5N 1K ile “MagEIA”

“MagEIA: Magic between Entanglement, Interaction, and Analogy” başlıklı araştırma projesinin Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG, Alman Araştırma Cemiyeti) tarafından desteklenme kararı 27 Haziran 2023 tarihinde ilan edilmiştir. Projenin yürütücüleri, Julius-Maximilians Würzburg Üniversitesi’nde görev yapan Prof. Dr. Daniel Schwemer (Eski Yakın Doğu Çalışmaları), Prof. Dr. Martin Andreas Stadler (Mısırbilim) ve Prof. Dr. Daniel Kölligan’dır (Karşılaştırmalı Dil Bilim). Dört yıl boyunca devam edecek proje üç ana araştırma ekibinden oluşmaktadır. Eski Yakın Doğu Çalışmaları ekibinde Prof. Dr. Daniel Schwemer ile Dr. Beatrice Baragli (Assirioloji), Eski Mısır Çalışmaları ekibinde Prof. Dr. Martin Andreas Stadler ile Dr. Svenja Nagel (Mısırbilim), Karşılaştırmalı Dil Bilim Çalışmaları ekibinde ise Prof. Dr. Daniel Kölligan ile Doktorant Saverio Dalpedri (Karşılaştırmalı Dil Bilim) yer almaktadır. Ana araştırma ekibine ek olarak hem genç hem de kıdemli uluslararası uzmanların çeşitli dönemlerde projede görev almaları ve araştırmalarını gerçekleştirmelerine olanak sağlayan destek imkânları ile proje ekibi genişlemekte, MagEIA’nın sahip olduğu bilimsel çeşitlilik artmaktadır. Proje

* Bu yazı MagEIA projesinin internet sayfasında (<https://www.phil.uni-wuerzburg.de/mageia/>) yer alan bilgiler ve proje yürütücülerinden Prof. Dr. Daniel Schwemer ile yapılan görüşmeler ışığında hazırlanmıştır.

kapsamında kurulan ve akademik bir forum şeklinde işleyen *DFG Centre for Advanced Studies in Humanities and Social Sciences* (Beşeri ve Sosyal Bilimlerde İleri Araştırmalar için DFG Merkezi), proje ekibi ile ziyaretçi araştırmacıların birlikte çalışabilecekleri, seminerler ile konferanslarda bir araya gelerek fikir paylaşımında bulunabilecekleri uluslararası bir araştırma ortamına olanak sağlamaktadır.

MagEIA projesinin temel amacı Eski Batı Asya ve Doğu Akdeniz kültürlerine ait büyük metinlerinin filolojik ve bağlamsal olarak karşılaştırmalı incelenmesidir. Bu bölgelerde MÖ 3. binyıldan Geç Antik Çağ'a kadar üretilen büyük metinlerini merkezine alan proje, zaman dizinsel faktörleri göz önünde bulundurarak kültürler arasındaki dolanıklık ve etkileşimin sınırlarının tespit edilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Proje kapsamında Sümerce, Akkadca ve Hititçe başta olmak üzere çivi yazısıyla kayda alınmış Eski Yakın Doğu dillerine ait büyük metinleri, Mısır hiyeroglifli yazıtlar, Hiyeratik, Demotik, Koptik, Antik Yunan ve Latin dillerinde yazılmış papirüsler, Antik Yunanca ya da Latince lanet levhaları/tabletleri, Aramice yazılmış büyük kaseleleri ve daha pek çok dilde kayda alınmış metinler, multidisipliner bir bakış açısıyla çalışılmaktadır.

MagEIA, günümüzde büyük metinleri üzerine yapılan çalışmaların temellendiği filolojik incelemeler ve daha geniş bir perspektifle büyük uygulamalarının gelenekleri üzerine yapılan çalışmalardan ayrılan, kapsayıcı bir metodoloji geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Eski Batı Asya ve Doğu Akdeniz toplumlarının büyük metinlerini inceleyen dil bilim uzmanlarının bir araya gelmeleri ve üzerine çalıştıkları metin gelenekleri dışında farklı dillerden örnekleri görmeleri sağlanmaktadır. Böylece Eski Çağ insanının semiyosferini meydana getiren bileşenler, yazma geleneğinin oluşma süreçleri ve geleneksel bilginin aktarılmasında büyük metinlerinin rolü ile kullandığı dil bilimsel özellikler tartışılmakta ve karşılaştırmalı şekilde incelenmektedir. MagEIA bünyesinde yapılan araştırmalarda metinler, ait olduğu dilin filolojik inceleme metodolojisine bağlı kalınarak çalışılırken emik ve etik yöntemlerle de değerlendirilmektedir. Metin analizi metodolojilerindeki benzerlikler ve farklılıklar ile kültürler arası karşılaştırma modellerini inceleyen araştırmacılar, ortak bir metodoloji geliştirilmesi üzerinde çalışmaktadır. Filolojik incelemeler yanında arkeoloji, antropoloji ve dinler tarihi alanlarından araştırmacılar da MagEIA çatısı altında

MagEIA Projesi Ana Ekibi. Soldan sağa Prof. Dr. Daniel Schwemer, Doktorant Saverio Dalpedri, Prof. Dr. Daniel Kölligan, Dr. Svenja Nagel, Prof. Dr. Martin Andreas Stadler, Dr. Beatrice Baragli. ÓMagEIA İnternet Sayfası.

bir araya gelerek projenin söylemini kendi disiplinlerine özgü araştırma tasarımları, yöntemleri, veri türleri ve bakış açılarıyla zenginleştirmektedir.

MagEIA; *Metinler, Dil ve Açıklama* (Annotation) olmak üzere üç temel araştırma alanına sahiptir. Proje yürütücüleri her bir araştırma alanı ve bu alanlardaki çalışmaların denetlenmesinden sorumludur. Prof. Dr. Daniel Schwemer ve Prof. Dr. Martin Andreas Stadler'in danışmanlığında şekillenen *Metinler* araştırma alanı; Eski Yakın Doğu, Mısır ve komşu bölgelerin büyük metinleri ile geleneklerinin incelenmesine odaklanır. *Dil ve Açıklama* araştırma alanlarındaki çalışmalar ise Prof. Dr. Daniel Kölligan'ın danışmanlığında gerçekleştirilmektedir. *Dil* alanı özellikle büyük uygulamalarının emik terminolojileri ve büyüyle ilişkili kavramların diller arası özelliklerinin incelenmesine odaklanırken *Açıklama* alanındaki çalışmalar büyük metinlerinin kayda alındığı dillerin karşılaştırmalı analizi ve ortak bir açıklama yönteminin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Böylece farklı dillerdeki metinlere dil bilimsel ve bağlamsal ek açıklamalar getirilmesini sağlayan ortak bir açıklama modeli geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Her araştırma alanı, MagEIA'nın ana ekibinin çalışmalarını yapılandırırken projeye dönemsel olarak katılan araştırmacıların çalışmalarının genel araştırma iklimine uyum sağlamasını ve tüm proje ekibinin iş birliği içinde çalışmasını kolaylaştırmaktadır.

MagEIA bünyesinde yer alan üç ana araştırma ekibinin her biri belli bir çalışma programı dahilinde hareket ederek projenin araştırma alanlarına katkı

sağlayan çalışmalar gerçekleştirmektedir. Eski Mısır Çalışmaları ana ekibi, temel olarak kralın korunması için gerçekleştirilen büyü uygulamalarının uzun vadede (*longue durée*) değişmeyen yapısal unsurlarını ve bunlar arasındaki bağlantıları incelemektedir. Ekipte yer alan doktora sonrası araştırmacı Dr. Svenja Nagel, Mısır büyü metin geleneğinin yapısal, bağlamsal ve dil bilimsel özelliklerini tarihsel süreç içinde çalışmaktadır. Böylece piramid metinlerinden papirüs üzerindeki kayıtlara uzanan ve koruyucu amaçlı büyülerde kullanılan yakarı kalıpları ile büyü uygulamalarının geçirdiği değişimin izleri sürülmektedir. Eski Mısır Çalışmaları ana ekibi, MÖ 3. binyıla tarihlenen Unas Piramidi'nden MÖ 237-57 yılları arasında Edfu'da inşa edilen Horus Tapınağı'ndaki koruyucu büyü içeren yazıtlara, her ikisi de MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Apophis ritüeli ve Serqet rahiplerinin yılan ısırmalarına karşı el kitabı olarak tanımlanan Brooklyn papirüsüne (47.218.138) kadar geniş kapsamlı bir örneklem üzerinde çalışmaktadır. Ekibin danışmanı ve proje yürütücüsü Prof. Dr. Martin Andreas Stadler, Edfu'daki Horus Tapınağı'nın çevreleme duvarı üzerinde yer alan "Evin Korunması (*s' pr*)" ve "Bedenin Korunması (*mk.t h'.w*)" ritüellerine odaklanmaktadır. Söz konusu metinlerin ilk kapsamlı epigrafik çalışması Prof. Dr. Stadler tarafından MagEIA projesi kapsamında hazırlanacak ve Eski Mısır Çalışmaları ekibinin hazırladığı metin edisyonları *Thesaurus Linguae Aegyptiae* platformuna eklenecektir.

Eski Yakın Doğu Çalışmaları ana ekibi Mezopotamya'da özellikle de MÖ 1. binyılda Babil ve Assur'daki krallar için gerçekleştirilen büyü ritüellerini merkezine almaktadır. Metin edisyonu çalışmaları, kral için gerçekleştirilen en önemli ritüel uygulamalarından biri olan "Yıkanma Evi Ritüeli (*Bît rimki*)" ve ev ile sakinlerinin korunması için gerçekleştirilen "Muhafaza Evi Ritüeli (*Bît mēseri*)" üzerine yoğunlaşmaktadır. *Bît rimki* ritüelinin edisyonu ve filolojik incelemesi ekipte yer alan doktora sonrası araştırmacı Dr. Beatrice Baragli tarafından, *bît mēseri* ritüelinin metin edisyonu ve filolojik incelemesi ise Eski Yakın Doğu Çalışmaları ekibinin danışmanı ve proje yürütücüsü Prof. Dr. Daniel Schwemer tarafından hazırlanacaktır. Eski Yakın Doğu Çalışmaları ekibi açılım çalışmaları leksikal açıklamaların çevrim içi yayınlandığı *Corpus of Mesopotamian Anti-witchcraft Rituals online (CMAwRo)* platformundaki metinleri rehber

derlem (korpus) olarak kullanmaktadır. *Bît mēseri* ve *bît rimki* ritüelleri çeşitli figürler ve temsiller üzerinden büyüünün gerçekleştirilmesine odaklanan, çok sayıda ruh, ilah ve demona yer veren oldukça geniş kapsamlı metinlerdir. Bu bakımdan her ikisi de Mezopotamya büyü geleneğini anlamada temel kaynaklar arasındadır. Eski Yakın Doğu Çalışmaları ekibi ile Eski Mısır Çalışmaları ekibinin odak metinlerinin ortak temalara sahip olması disiplinler arası karşılaştırmalı incelemeler yapılmasına ve farklı kültürlerle ait benzer büyü uygulamalarının tartışılmasına olanak sağlamaktadır.

Karşılaştırmalı Dil Bilim ana ekibi ise çeşitli yöntemler kullanılarak büyü metinlerinin dil analizlerinin gerçekleştirilmesine odaklanmaktadır. Bu kapsamda metinlerin her birinin kendine özgü leksikal birimleri, isim ve fiil öbekleri, cümle yapıları incelenecek ve daha geniş kapsamda incelenen derlemdeki metinlerin analizleri gerçekleştirilecektir. Karşılaştırmalı Dil Bilim ekibi, MagEIA'nın çalışma alanı içindeki metinlerin ses bilgisi (fonetik), kelime ve cümle yapıları (morfoloji ve sentaks) ile anlam bilgisi (semantik) gibi açılardan incelenmesi üzerinde çalışmaktadır. Eski Mısır Çalışmaları ve Eski Yakın Doğu Çalışmaları ekipleriyle iş birliği içinde ilk aşamada Yunanca, pojenin ikinci destek döneminde ise Mısır dili, Akkadca ve Sümerce metinler ışığında büyüünün emik terminolojisine dair bir sözlük geliştirilmesi hedeflenmektedir. Karşılaştırmalı Dil Bilim ana ekibinden Doktorant Saverio Dalpedri, Antik Yunanca büyü metinlerinin dil bilgisi ve büyüünün teknik dili üzerine çalışmaktadır. Danışmanlığını proje yürütücülerinden Prof. Dr. Daniel Kölligan'ın yaptığı ekip, MagEIA çerçevesinde incelenen metinler için temel ve ortak bir açıklama yönteminin kullanılmasını sağlamak amacıyla XML/TEI tabanlı bir açıklama şeması oluşturmaktadır.

MagEIA, 4 yıllık araştırma sürecinde her yıl için belli *odak temalara* sahiptir. Bu temalar, bilimsel olarak birbirini besleyen uyumlu araştırma gruplarının oluşturulmasını sağlarken farklı geleneklere ait büyü metinlerinin ortak bir ekseninde çalışılmasını da teşvik etmektedir. Henüz ilk çalışma yılında olan projenin ilk odak teması "*Aktörler ve Kavramsallaştırmalar*" olarak belirlenmiştir. Söz konusu tema kapsamında büyü ritüellerinin birincil ve ikincil aktörleri ile katılımcılarının rolleri incelenmektedir. Bu bağlamda uygulayıcılar, katılımcılar ve uygulamalardan

faydalanmak isteyen “ritüel sahipleri/hastalar”, ritüel sahibine yardımcı olması için faaliyete geçirilmek istenen ilahlar ve ruhlara odaklanılmaktadır. *Aktörler ve Kavramsallaştırmalar* teması, büyüünün doğasında yer alan kötücül etkilerin aktörler tarafından nasıl algılandığı, katılımcılara hangi rollerin verildiği ve bu rollerin büyü ritüellerinin kavramsallaştırmasına nasıl yansıdığı sorularını merkezine almaktadır. Projenin ikinci yılının odak teması “*Teknikler ve Malzemeler*”dir. Bu tema kapsamında belirli davranışların ve malzemelerin büyü uygulamalarında kullanımının incelenmesine dönük araştırmalar gerçekleştirilecektir. Özellikle büyü ve eşya arasındaki anlam bağlarının incelenmesi ve eşyaya atfedilen sembolik anlamların tartışılmasında disiplinler arası iş birlikleriyle konu geniş bir çerçeveden ele alınacaktır. Ayrıca büyü tekniklerinin incelenmesi, ilk yılın ana temasını oluşturan aktörlerin davranış kalıplarının çalışılmasına ve böylece büyüünün söz konusu davranış kalıpları aracılığıyla bedenle kurduğu ilişkinin anlaşılmasına katkı sunacaktır. MagEIA projesinin üçüncü yılındaki ana tema “*İkna ve Talep*” olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda proje ana ekibi ve araştırmacılar büyü ritüelinin temel aşamaları olan *dromena* (taklit edilen) ve *deiknymena*’dan (gösterilen), *legomena*’ya (söylenen) geçişi merkeze alacaklardır. *Legomena*, MagEIA projesinin omurgasını oluşturan yazılı belgelerdeki dil, dilin kullanımı ve dilsel kalıplar gibi konuların detaylı şekilde değerlendirilmesinde önemlidir. Projenin son çalışma yılında ise “*Metinselleştirme ve Aktarım*” başlıkları odak tema olarak çalışılacaktır. Bu aşamada metin üretimi ve büyü eylemi arasındaki ilişkinin dinamikleri üzerine yoğunlaşılacaktır. Yazma eylemi ve yazının, büyü ritüellerinin kendini var etme aracı olarak değerlendirilmesi, metinler ile ritüel uygulamaları arasındaki ilişkinin sınırlarının neler olduğu, büyü metinlerinin hangi sosyokültürel dinamikler üzerinden aktarıldığı, bu aktarımın coğrafi ve kültürel sınırları ele alınacaktır. Tüm bu odak temalar farklı geleneklere ait büyü metinleri incelemelerinin ortak bir eksende gerçekleştirilmesini teşvik edecek ve hem metinler hem de kültürler arası temel karşılaştırma unsurlarının sınırlarının çizilmesine olanak sağlayacaktır.

MagEIA, odak temaları ve ana araştırma alanları ile uyumlu projeler için bir *Bursiyer Programı*’na sahiptir. Bu program, MÖ 3. binyıldan Geç Antik Çağ’a uzanan tarihsel süreçte Eski Batı Asya ve

Doğu Akdeniz’de varlık gösteren kültürler üzerine araştırma önerileri olan uzmanların projeye dahil olmalarına olanak sağlamaktadır. MagEIA bünyesinde kurulan araştırma merkezinde çeşitli periyotlarla çalışan bursiyer araştırmacılar, yalnızca büyü fenomenini değil projenin odak noktası olan bölgelerde yazılı büyü metinlerinin aktarımı, büyü bilgisinin yayılma süreçleri, kültürler arası etkileşim ve metin analizi yöntemleri üzerinde de çalışmaktadır. Bursiyer programı sayesinde MagEIA’nın dönemsel olarak yenilenen dinamik bir araştırma grubu iklimi vardır. Projenin ana ekibi değişen araştırmacı gruplarıyla ortak bir şekilde çalışmakta böylelikle hem disiplinler arası hem de uluslararası kalıcı iş birliklerinin gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Danışma Kurulu ve proje yürütücülerinin değerlendirmeleri sonucunda araştırma önerileri kabul edilen bursiyer araştırmacılar, genellikle altı ila on iki ay arasında değişen sürelerle MagEIA merkezinde görev almakta, projelerini tamamladıktan sonra mezun bursiyerler olarak proje ana ekibiyle iletişim halinde kalmaya devam etmektedir.

MagEIA projesinin açılış töreni 29 Nisan 2024 tarihinde Julius-Maximilians Würzburg Üniversitesi Toskana Salonu’nda geniş bir katılımcı kitlesiyle gerçekleştirilmiştir. Törende proje yürütücüleri MagEIA’nın amacı, yöntemi ve hedeflediği bilimsel çalışmaları dinleyicilerle paylaşmış, ardından Prof. Dr. Daniel Schwemer tarafından “Zwischen Fluch und Verheißung. Der angefochtene Mensch im Licht magischer Texttraditionen aus den alten Kulturen Vorderasiens und des Mittelmeerraums”, proje ana ekibindeki doktora sonrası araştırmacılar Dr. Beatrice Baragli ve Dr. Svenja Nagel tarafından

MagEIA Açılış Töreni. Toskana Salonu, 29 Nisan 2024. ÖMagEIA İnternet Sayfası.

1st MagEIA Symposium
Actors, Aggressors and Agency in Ancient Magical Texts
31 October – 2 November 2024

Thursday 31 October, 18:15
Public Keynote Lecture
Gideon Bohak
Conceptualizing Magicians and Witches in the Ancient World

Speakers
Gabry Abou Samra (Beirut), Beatrice Baragli (Würzburg), Jon Beltz (Würzburg), Gideon Bohak (Tel Aviv), Sara Chiarini (Hamburg), Saverio Dalpedri (Würzburg), Matthias Donners (Marburg), Christopher Farone (Chicago), Daniel Kolligian (Würzburg), Jessica Lamont (New Haven), Dan Levine (Southampton), Mersha A. Mengistie (Addis Ababa), Svenja Nagel (Würzburg), Bernd-Christian Otto (Erlangen), Charlotte Rose (Würzburg), Theresa Roth (Berlin), Rüdiger Schmitt (Münster), Daniel Schwemer (Würzburg), Frank Simons (Dublin), Martin Stadler (Würzburg), Susanne Töpfer (Tübingen), Sofia Torallas Tovar (Chicago), Giulia Torri (Florence), Elyse Zomer (Tübingen)

Disciplines
Ancient History, Ancient Near Eastern Studies, Classics, Comparative Philology, Egyptology, History of Religion, Jewish Studies, Semitic Studies, Theology

Location
At the conference centre
Burkardushaus in Würzburg

Registration and Programme
For a full programme of the Symposium go to www.phil.uni-wuerzburg.de/magela/veranstaltungen/symposium
There is no participation fee, but prior registration is required; online participation is possible.

1. MagEIA Sempozyumu Afifi. ÓMagEIA İnternet Sayfası.

ise “Magische Versicherung des Herrschers im Leben und im Tod: *Abwehr von Dämonen, Schlangen und Hexen in Mesopotamien und Ägypten*” başlıklı açılış konferansları verilmiştir. MagEIA projesi kapsamında gerçekleştirilen bir diğer etkinlik ise *Siebold-Collegium Institute for Advanced Studies* çatısı altında proje bursiyer araştırmacıları Prof. Dr. Paola Dardano ve Doç. Dr. Sevgül Çilingir Cesur tarafından gerçekleştirilen sunumlar olmuştur. Araştırmacılar “*The Language of the Hittite Magical Texts*” (Prof. Dr. Dardano) ve “*Seeing the Unseen: The Hittite Ritual Tradition and Its Side Characters*” (Doç. Dr. Çilingir Cesur) başlıklı sunumlarında MagEIA bünyesinde çalıştıkları konuları ve beklenen çıktıları dinleyicilerle paylaşmışlardır. Proje kapsamında hem proje ekibinin hem de davetli konuşmacıların yer aldığı çeşitli seminerler de düzenlenmektedir. Würzburg Eski Çağ Çalışmaları Merkezi (WAZ, Würzburg Centre for Ancient Studies) işbirliğiyle gerçekleştirilen bu bilimsel etkinlikler, çeşitli alanlardan uzmanlarca büyü metinlerinin farklı boyutlarının aktarılmasına ve geniş katılımlı dinleyici kitlesi ile tartışılmasına olanak sağlamaktadır. MagEIA seminerleri kapsamında Dr. Sara Chiarini “*Bote, chthonische Gottheit, Fürsprecher, Vollstrecker: zur*

Polyvalenz des nekydaimōn in der griechisch-römischen Ritualwelt”, Dr. Robert Daniel “*Götter und Dämonen in einigen griechischen Zaubertexten aus der Levante*”, Doç. Dr. Rita Lucarelli “*Der mit verdrehtem Gesicht und gewalttätiger Stimme: Wohlwollende Beschützer mit unheimlichem Namen und wie man im alten Ägypten über „Dämonen“ denkt*”, MagEIA’nın bursiyer araştırmacıları Dr. Jonathan Beltz “*The Mesopotamian Grim-Reaper: Images of Namtar in Cuneiform Incantations and Rituals*”, Dr. Korshi Dosoo “*Unruhstifter und Kindsmörder – Dämonen und andere böse Wesen in den koptischen magischen Papyri*” başlıklı konferansları vermişlerdir. Bunların yanında Şikago Üniversitesi *Eski Çağ Kültürleri Çalışmaları Enstitüsü*’nün (ISAC, Institute for the Study of Ancient Cultures) davetlisi olarak Prof. Dr. Daniel Schwemer “*Living in a Precarious World: Magical Rituals from Ancient Mesopotamia*”, Dr. Korshi Dosoo ise “*Christian Egypt and its “Pagan” Past: Perspectives on Pharaonic Civilisation from Coptic Magic*” başlıklı konferansları sunmuşlardır. Ayrıca Prof. Dr. Martin Andreas Stadler *Geister – Der Philosophie-Podcast* yayınının misafiri olmuş ve “*Das Totenbuch*” başlığıyla bir konuşma kaydı gerçekleştirmiştir.

MagEIA projesi konferans ve seminerler yanında her yıl düzenlenecek uluslararası sempozyumla da araştırmacıları bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda “*Actors, Aggressors and Agency in Ancient Magical Texts*” başlığıyla gerçekleştirilen ilk MagEIA sempozyumunda, projenin birinci yılının odak temasına katkı sağlayacak sunumlar yapılmıştır. MagEIA ekibi ve bursiyer araştırmacıları ile büyü metinleri üzerine çalışan farklı alanlardan uzmanların bir araya geldiği sempozyum, 31 Ekim-2 Kasım 2024 tarihleri arasında Burkardushaus’da düzenlenmiştir.

MagEIA projesinin önde gelen çıktıları arasında *MagEIA Handbook of Magic in the Ancient World* (MagEIA Antik Dünyada Büyü El Kitabı) başlığıyla hazırlanacak kitap yer almaktadır. Projeye katılan tüm araştırmacıların katkı sağlayacağı eserin, yazarların birbirinden bağımsız makalelerinin bir araya getirildiği geleneksel yaklaşımın dışına çıkarak bağlamsal yapısı ortak bir araştırma yaklaşımıyla oluşturulmuş, disiplinler arası iş birlikleri ile hazırlanmış bir başvuru kaynağı olması amaçlanmaktadır. Böylece Eski Batı Asya ve Doğu Akdeniz’deki kültürlerde büyü fenomeninin emik ve etik bağlamının anlaşılmasında önemli bir adım atılacaktır.

Son olarak MagEIA projesi, bünyesinde yer alan araştırmacıların yalnızca çalışma alanlarına değil bilimsel bakış yöntemlerine de katkı sunan iklimi ile konu üzerine pek çok genç ve kıdemli araştırmacıya yenilik katacak, sahip olduğu özgün yaklaşımı yansıtan çıktılarıyla alandaki önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Doç. Dr. Sevgül Çilingir Cesur
Ege Üniversitesi

Teşekkür

Seeing the Unseen: The Side Characters in Hittite Magical Rituals başlıklı projemi destekleyerek 4 ay boyunca MagEIA ekibinin bir parçası olmama imkân sağlayan Prof. Dr. Daniel Schwemer başta olmak üzere proje yürütücüleri Prof. Dr. Daniel Kölligan ve Prof. Dr. Martin Andreas Stadler'e, proje süreci boyunca gerçekleşen seminerlerde uzmanlık alanlarıyla ilgili paylaşımlarından çokça faydalandığım Dr. Beatrice Baragli, Dr. Svenja Nagel, Doktorant Saverio Dalpedri (Metinde kullanılan görsellerin orijinallerini paylaştığı için ayrıca teşekkür ederim.), Prof. Dr. Paola Dardano, Dr. Korshi Dosoo, Dr. Jonathan Beltz ve Dr. Charlotte Rose'a, sürecin tüm teknik detaylarıyla inceliklerle ilgilenen Anne Noster'a ve konaklama konusundaki desteklerinden ötürü Siebold-Collegium İleri Araştırmalar Enstitüsü (SCIAS)'ne içten teşekkürlerimi sunarım.

1949 Yılı Kültepe Kazılarında Bulunan Çivi Yazılı Arşivin (Kt b/k) Değerlendirilmesi ve Yayınlanması Projesi

Söz konusu bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 123K488 Numaralı proje ile desteklenmektedir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca müzedeki çalışmalarımız esnasında desteklerini gördüğümüz Anadolu Medeniyetleri Müzesi yöneticilerine ve tablet bölümünde görevli personele teşekkürlerimizi sunarız.

MÖ II. bin yılın başlarında, III. Ur'un çöküşüyle bağımsızlığını kazanan Asur şehir devleti, temeli ticarete dayalı refah ve kalkınma sürecine girmiştir ve uluslararası ticaretin önemli bir merkezi haline gelmiştir (Günbattı, 2017: 27-28; Larsen, 2015: 147-148). Bu dönem Anadolu'da tarihi çağları başlatan önemli bir evreyi temsil etmektedir. Eski Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olarak adlandırılan bu dönemin kronolojisi özellikle Kültepe (Kaneş) ve kısmen Asur'dan gelen arkeolojik ve filolojik verilerle ortaya konulabilmektedir (Dercksen, 2008: 110.). Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Asurlu tüccarlar, Orta Anadolu ve Kuzey Suriye'de kolonilere (*kārum*) ve istasyonlara (*wabartum*) dayalı, sistemli ve kapsamlı bir ticaret yürütmüşlerdir (Larsen, 2007: 93; Larsen, 2011: 64). Asurlu tüccarlar Mezopotamya'da yaklaşık bin yıldır kullanılan yazı ile Anadolu toplumlarını tanıştırmışlar ve başta kolonilerin merkezi olan Kültepe-Kaniş'teki evlerinde oluşturdukları arşivlerde on binlerce belge bırakmışlardır. Kültepe'de bugüne kadar yapılan kazılarda 23.000'i aşkın Eski Asurca tablet ortaya çıkarılmıştır (Michel 2008, OAB; Kouwenberg 2017: 2-3; Erol 2018, 47). Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait Kültepe tabletleri, Anadolu'da bulunan en eski yazılı malzeme olmaları sebebiyle Anadolu'nun kültür, ekonomi, sosyal ve siyasi tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Kültepe tabletleri sadece Eski Anadolu'nun değil, Eski Mezopotamya tarihinin iyi bilinmeyen bir döneminin aydınlatılmasında da önemli bir rol oynamaktadır. Kültepe'de bulunan çivi yazılı belgeler çoğunlukla Asurlu tüccarların ticari ve ekonomik meseleleriyle ilgili olmakla birlikte, sadece ekonomik hayata değil hem Anadolu'nun hem de Kuzey Mezopotamya'nın hukuki, dini, siyasi ve sosyal hayatına dair bilgileri de ihtiva etmektedir (Larsen,

2015; Günbattı, 2017; Veenhof, 1995). Dolayısıyla Kültepe tabletleri, Anadolu'nun ve Asur Devleti'nin kültür tarihi ve siyasi tarihi açısından eksik bilgilerimizin giderilmesinde anahtar bir role sahiptir. Dolayısıyla, proje kapsamında 1949 senesinde ortaya çıkarılan yeni bilgiler ihtiva etmesi kuvvetle muhtemel orijinal tabletlerin yayınlanacak olması projenin önemini ortaya koymaktadır.

1949 yılında *kārum* alanında yapılan kazılarda ele geçirilen yazılı belgelere Kt b/k 1 ile Kt b/k 855 arasında kazı numaraları verilmiştir. Bu kazı numaralarından 14'ü bullalara aittir ve 7 tablet diğer parçalarıyla join yapılmıştır. Dolayısıyla 1949 yılı kazılarında, bazılarının zarfları da bulunan toplam 836 tablet, zarf ve parçaları ele geçmiştir. Bu projeye, 1949 yılı Kültepe kazılarında ele geçen 836 çivi yazılı tabletin, sırasıyla, dijital, yüksek çözünürlüklü fotoğraflarının çekilmesi; okunmaları ve tercüme edilmeleri; yorum ve açıklamalarının yapılması; ait oldukları arşivin kapsamlı bir değerlendirmesinin yapılması, kısacası arşivin bütün bilimsel özelliklerinin ortaya konulması; dil bilimsel ve tarihsel bakımdan değerlendirilmesi; önemli bilgiler ihtiva eden tabletlerin kopyalarının çıkartılması ve nihai olarak ciltler halinde yayınlanması amaçlanmaktadır. Proje kapsamında, tarafımızca ilk kez çalışılan ve yayınlanan belgelerden elde edilecek yeni bilgiler Anadolu ve Mezopotamya'nın kültürel ve siyasi tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Dolayısıyla, projenin çıktıları özellikle Anadolu'nun Eskiçağı üzerinde çalışan akademisyenler, arkeologlar, filologlar, coğrafyacilar, sosyologlar gibi çeşitli alanlardaki araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olacaktır. Ayrıca, orijinal tabletlerin incelenmesi sonucunda özellikle Asuroloji ve Eskiçağ Tarihi başta olmak üzere birçok bilim dalını yakından ilgilendirebilecek tespitlere ulaşılacak olması bilime katacağı yenilikler bakımından önemlidir. Bu arşivdeki farklı türde belgelerin de Eski Asur dili ve gramerleriyle ilgili yeni örnekler sunacağı, tartışmalı bazı kelimelerin tespitine imkân sağlayacağı ve Anadolu'nun en eski gelenekleri üzerinde yeni bilgilere kaynaklık edeceği düşünülmektedir. Çalışmanın bu yönüyle de özgün bir değere sahip olduğu açıktır.

Resim 1 – Qarriya Arşivi'nden bazı tabletler

Mevcut çalışmalar neticesinde 1949 yılı yazılı belgeleri hakkında genel bir bilgi sağlanabilmektedir. Buna göre, en az 262 mektup, 157 kişisel not veya memorandum, 126 senet; çoğu ödeme ve teslimat belgelerinden oluşan 72 şahitli kayıt ile genellikle şahitlik belgelerinden oluşan 57 hukuki metin 1949 yılı tabletlerinin genel tipolojisini oluşturmaktadır. Bunlar dışında, okul metinleri olarak nitelenebilecek 5 belge bulunmaktadır. Çoğu yazısız zarf parçaları olan kırık durumdaki birçok belgenin ise türü tespit edilememektedir. Ancak belgelerin her biri başlangıçta belirli bir eve ve arşive ait olduğu için, bunların arkeolojik ve filolojik verilerin imkân verdiği ölçüde, arşivsel bazda değerlendirilmesi gerekir. 1949 yılı Kazı Raporunda sayıları belirtilmemiş olmakla birlikte, 1949 yılı yazılı belgelerinin büyük bir kısmının birbirine komşu, Qarriya ve Amur-Aşşur ailelerine ait iki evden çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla tabletlerin çoğu iki temel arşivi oluşturmaktadır. Filolojik verilere göre, bu iki arşivin bir şekilde birbiriyle ilişkili olduğu da iddia edilebilir.

Qarriya arşivinde alışılmadık bir şekilde mektup sayısı çok azdır. Arşivdeki 40 kadar mektubun birçoğu da ya hasarlı durumdadır ya da aile üyeleriyle ilgili değildir. Dönemle ilgili en detaylı bilgileri

edinebildiğimiz mektup türündeki belgelerin arşivde çok az sayıda olması ailenin prosopografik bağlarının anlaşılmasını da güçleştirmektedir. Belgeler arasında Anadolu'dan Asur'a gönderilen değerli maden veya Asur'da Anadolu'ya gönderilen ticari mallarla ilgili hemen hiç kervan raporu olmaması da ailenin ticari etkinliğini ve kapasitesini değerlendirmemize olanak sağlamamaktadır. Arşivde 100 civarında senet bulunmaktadır, ancak yine beklenenin aksine, senetlerin birçoğunda *limmum* tarihlmesi yapılmamıştır. Özellikle 306-459 arasında numaralandırılmış belgelerin birçoğunun yazısız veya sadece birkaç işaretin korunduğu zarf ve tablet parçalarından oluşması da arşivle ilgili detaylı analiz yapılmasına imkân vermemektedir.

1949 yılında ortaya çıkarılan diğer büyük arşiv, Sikkalliya'nın oğlu Amur-Aşşur'a aittir. Arşivin belgeleri hem fiziki olarak hem de içerik bakımından Qarriya arşivi ile tam bir zıtlık teşkil etmektedir. Belgelerin geneli, 304 adet tablet ve tablet parçasından oluşmaktadır. Geri kalanları ise 12 adet zarf ve zarf parçası; 9 açılmamış zarf ve 4 zarflı tablettten oluşmaktadır. Ev Kaniş'in II. tabakasını sona erdiren büyük yangından etkilendiği için ne yazık ki arşivdeki tabletlerin neredeyse tamamı az

Resim 2 – Amur-Aşşur Arşivi’nden bazı tabletler

ya da çok hasarlı durumdadır ve çoğunlukla siyah renklidir. Aslında tamamı korunmuş veya nispeten iyi durumda olan belge sayısı sadece 80 kadardır. Bu durum tabletlerin içeriklerine bütünüyle nüfuz etmemizi ve sağlıklı bir arşivsel değerlendirme yapmamızı zorlaştırmaktadır.

Oldukça iyi korunan Qarriya arşivinin tablet tipolojisi, Amur-Aşşur arşivinin ise çok kötü korunmuş belgeleri, aile ilişkileri, ticari etkinlikler, kronoloji vb. bakımdan tatmin edici bir rekonstrüksiyonu zorlaştırmaktadır. Bütün 1949 yılı tabletleri içinde içerdikleri konular bakımından ilginç denilebilecek ya da dönemle ilgili yeni bilgiler içermeleri bakımından önem atfedilebilecek belgeler de bulunmaktadır. Arşiv içerisinde yer alan okul metinleri olarak değerlendirilebilecek belgeler, *waklum* mektupları, kan parası ile ilgili belgeler, kaşşum memuru hakkında önemli veriler içerebilecek belgeler, Asur kervanlarına karşı işlenen hırsızlık ve kayıp malların araştırılması ve tazminini içeren belge, kült eşyaları listesi, Puruṣhattum şehrinde yaşanan olağan dışı bir gelişme nedeniyle Asurlu tüccarların şehri terk etmelerine yönelik tedbirleri içeren bir mektup ve yerel otoritelerce tutsak edilmiş bir Asurlunun kendisini ölümden kurtarmaları için muhataplarına

adeta yalvardığı duygu dolu bir mektup dönemle ilgili önemli bilgiler edinebildiğimiz belgelerden bazılarıdır.

TÜBİTAK tarafından desteklenen 1001 projesi kapsamında yayına hazırladığımız 1949 yılı Kültepe tabletleri üzerinde Kasım 2023’ten bu yana çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Bugüne kadar yaptığımız çalışmalar neticesinde bu yıl bulunan bütün tabletlerin transkripsiyonları ve fotoğraflama işlemleri tamamlanmış, çok büyük bir kısmının ham tercümeleri yapılmıştır. Projemiz sonucunda ortaya koyacağımız sonuçlar AKT (Ankara Kültepe Tabletleri) serisi içerisinde periyotlar halinde birkaç cilt olarak yayımlanacaktır. Ayrıca özel bazı belgeler uluslararası dergilerde makale olarak bilim camiası ile paylaşılacaktır.

Hakan Erol - Koray Toptaş

Kaynakça

- 1949 Yılı (b/k) Kültepe Kazı Dosyası (The Inventory Book of the 1949 Texts)
- Dercksen, J. G. (2008). The Assyrian Colony at Kanesh, in G. Wilhelm (ed.), Hattuša - Bogazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients, CDOG 6, Wiesbaden,

- Erol, H. (2018). "Old Assyrian Royal Families as Private Entrepreneurs in the Anatolian Trade", *Journal Of Near Eastern Studies*, Cilt.77, Sayı.1, 47-66.
- Günbattı, C. (2017). Kültepe Kaniş, Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri.
- Kouwenberg, N. J. C. (2017). *A Grammar of Old Assyrian. (Handbook of Oriental Studies-HdO)*, Brill, Leiden-Boston.
- Larsen, M. T. (2007). Individual and Family in Old Assyrian Society. *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 59 pp. 93-106.
- Larsen, M. T. (2011). "Kültepe/Kaniş Arşivleri", Fikri Kulakoğlu-Selmin Kangal (Ed.), *Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kaniş-Karumu*, içinde, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011b, s.74-81.
- Larsen, M. T., (2015). *Ancient Kanesh: A Merchant Colony in Bronze Age Anatolia*. By. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özgüç, T. and Özgüç, N. (1953). *Kültepe Kazısı Raporu 1948 (Ausgrabungen in Kültepe)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- REL: Revised Eponym List. Bkz. Barjamovic, G., T. Hertel and M. T. Larsen, 2012. *Ups and Downs at Kanesh - Observations on Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*. Leiden.
- Veenhof, K.R. (1995). Kanesh: An Assyrian Colony in Anatolia. In Jack M. Sasson (Ed.), *Civilizations of the Ancient Near East: Vol. II*, New York: Hendrickson Publishers. 859-871.

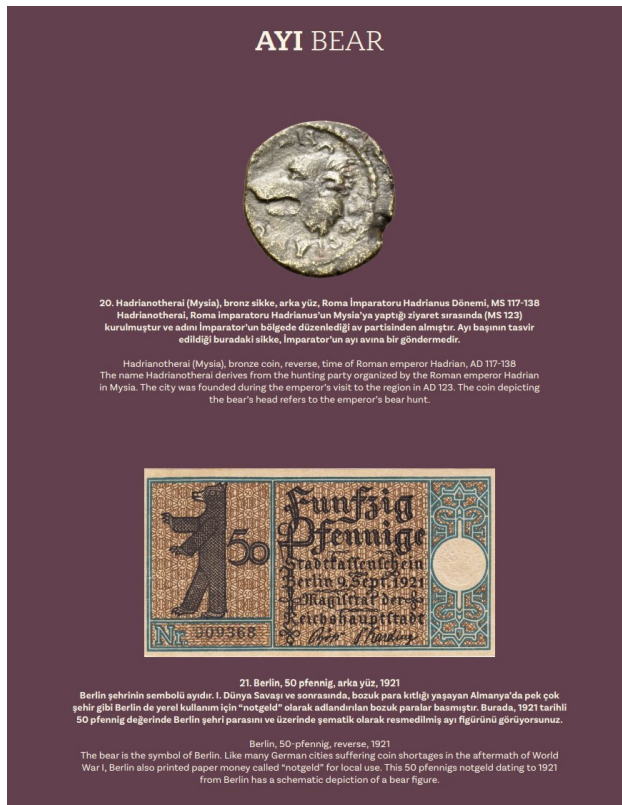
Bir Serginin Ardından

Hayvanlar ve Paralar: Antik Çağ'dan Günümüze Paralar Üzerindeki Hayvanlar Sergisi

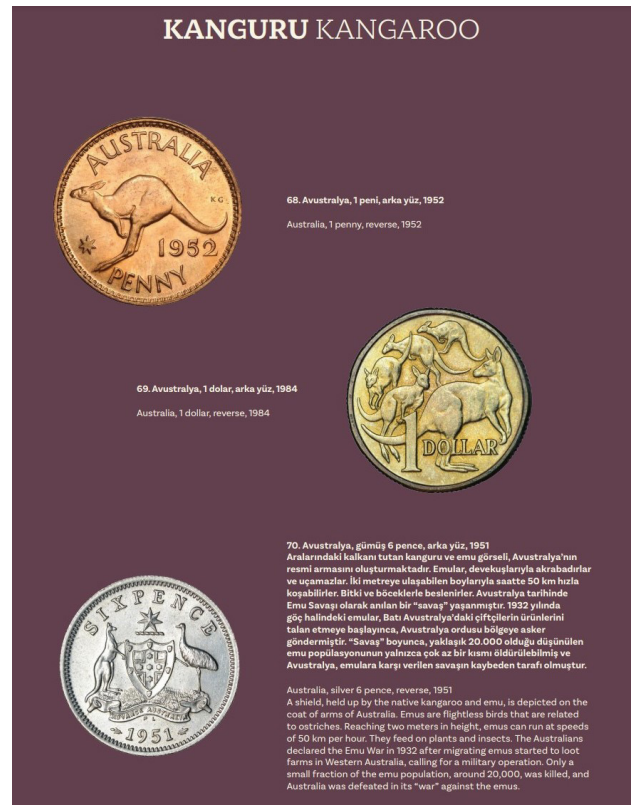
Günümüzde halen ceplerimize doldurduğumuz ve yanımızda taşıdığımız bir para formu olan madeni paralar, bilindiği gibi yaklaşık 2600 yıl önce Lydialılar tarafından icat edilmişti. Önce elektrondan, sonraysa esas olarak altın, gümüş ve bronzdan basılan bu paraların üzerlerinde, başlangıcından günümüze onu bastıran otoriteyle ilişkili tip ve semboller yer almaktadır. Daha geç dönemde kullanılmaya başlanan kağıt paralar için de durum aynıdır. Kağıt paralar, metal paralara oranla daha büyük oldukları için kullanılmak istenen görsellere daha geniş bir alan sunarlar. Bu paralarda kullanılan görseller bu yazıya sığmayacak kadar çeşitlidir ancak en sık kullanılanlardan biri şüphesiz hayvanlardır. Devletler, paralarında genellikle bulundukları coğrafyalarda yaşayan hayvanları kullanmış hatta bazı hayvanlar devletlerin ulusal hayvanı da olmuş ve armalarda dahi kendilerine yer bulmuşlardır.

Koç Üniversitesi Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED)'nin Antalya Kaleiçi Müzesi'nde açtığı "Hayvanlar ve Paralar: Antik Çağ'dan Günümüze Paralar Üzerindeki Hayvan Görselleri" isimli sergi, tarih boyunca üzerinde hayvan görsellerinin yer aldığı paraları ele alınmıştır. Küratörlüğünü, Prof. Dr. Oğuz Tekin ve Dr. Arif Yacı'nın yaptığı sergide, 34 farklı hayvan 140 farklı para üzerinden işlenmiştir. Sergi, işlediği konu açısından Türkiye'de bu konuda açılan ilk sergi özelliğini taşımaktadır.

Yaklaşık bir yıllık bir çalışmanın ürünü olan sergide, yüzlerce hayvan ve para arasından özellikle ilginç hikâyeleri olanlar seçilmiştir. Aynı panolarda ve numismatik açıdan kronolojik bir düzende ele alınan hayvanlar, öncelikle kısa ve çarpıcı bilgilerle tanıtılmış sonrasındaysa yine o hayvanla ilgili ilginç hikâyelere yer verilmiştir. Ayrıca, Antik Çağ'a ait

Sergide ayrıca, çeşitli ülkelerin, üzerlerinde hayvan görselleri bulunan kağıt ve madeni paralarından örneklerin yer aldığı bir vitrin de ziyaretçilere görsel bir şölen sunmuştur.

Kanguru ve penguen, Antik Çağ'da henüz bilinmeyen hayvanlar oldukları için sadece modern paralar üzerinden işlenmiştir.

paralar için dönemin yazarlarının hayvanlarla ilgili verdiği bilgiler de kullanılmıştır. Sergide yer verilen hayvanlardan ayı üzerinden örnek vermek gerekirse;

“Ayı, etçil bir memelidir. Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarında, kutup ayıları ise Kuzey Kutup Bölgesi’nde yaşamaktadır.

12 Ekim 2022 tarihinde açılan sergi, 2024 yılının Ekim ayı sonuna kadar pazartesi günleri hariç her gün 09:00 ile 18:00 saatleri arasında ziyaretçilerini ağırlamıştır.

Yaşam alanı olarak, ormanın kuytu köşelerini, mağara ve in gibi yerleri tercih ederler. Kışın yaklaşık 100 gün kadar kış uykusuna yatarlar. En fazla görülen türü kahverengi tüylü Boz Ayı’dır ve yaşam süreleri 20-25 yıldır. Antik Çağ yazarlarından Plinius, ayıların yavrularını ne kadar özenle büyüttüklerini anlatır. Grek-Roma sanatında ayılar, daha çok avlanmada ve arenalarda dövüşlerde betimlenmişlerdir. Arı ve geyik gibi ayı da Tanrıça Artemis’in kutsal hayvanlarından. Atina yakınındaki Brauron’da Artemis onuruna düzenlenen Arkteia töreninde, “arktoi” (ayılar) denen genç kızlar görev yapardı. Ayıların balı çok sevdikleri Antik Çağ’dan beri bilinir. Plinius -verdiği bilgi doğru olmasa da- ayıların görme yetisinin zayıf olduğunu ve bunun da başlarına baskı yaptığını, ayıların da bu baskıyı ortadan kaldırmak için kasten arı kovanlarını talan ederek arıların kendilerine saldırmalarına izin verdiklerini ve boyunlarından sokulan ayıların rahatladıklarını anlatır!”

Sergiyi kaçıranlar, çevrimiçi kataloğuna https://akmedmedia.ku.edu.tr/Digital_books/fauna_and_currency_a.pdf adresinden ulaşabilirler.

Arif Yaci

İstanbul Üniversitesi Rıdvan Çelikel Arkeoloji Müzesi'nde DeneySEL Arkeoloji Atölyeleri

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü bünyesinde kurulan ve alanında uzman akademisyenler tarafından hazırlanan İstanbul Üniversitesi Rıdvan Çelikel Arkeoloji Müzesi'nin Açılış Töreni, 1 Temmuz 2019 tarihinde İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Şeref Holü'nde gerçekleştirildi. Kurulduğu ilk yıllardan bu yana eğitimin yanı sıra arazi çalışmalarıyla da arkeoloji bilimine katkı sağlayan İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, müzenin kurulumunda da öncülük etmiştir. Arkeoloji müzesinin içeriğini, İ.Ü. Arkeoloji Bölümünde yer alan her bir Anabilim Dalının bünyesinde gerçekleştirdiği arkeolojik araştırmalar neticesinde elde edilen kapsamlı arkeolojik malzeme koleksiyonları oluştururken iş birliği yapılan kurumların katkı ve bağışları geliştirmiştir. Ücretsiz olarak ziyarete açık olan müzede, bilimsel etkinliklerin yanı sıra, her yaş grubuna uygun müze eğitim programı ve üniversite öğrencilerine yönelik arkeoloji eğitimlerinin verildiği atölyeler de düzenlenmektedir. Bu kapsamda 2023 yılında İstanbul Üniversitesi Rıdvan Çelikel Arkeoloji Müzesinde "DeneySEL Arkeoloji Atölyeleri" adıyla geniş kapsamlı interaktif bir çalışma gerçekleştirilmiştir. 2024 yılı 2-3 Mayıs'ta ikincisi gerçekleştirilen "DeneySEL Arkeoloji Atölyeleri"nin uzun vadede geleneksel hale getirilmesi planlanmaktadır. Atölyeler İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyeleri tarafından gerçekleştirilmiş olup, uzun yıllardır yürütülmekte olan ve çeşitli Arkeoloji, Arkeometri, DeneySEL Arkeoloji konularını içeren seminerlerin ve atölyelerin yer aldığı Aktopraklık Arkeoloji Okulu'nun küçültülmüş bir programıdır ve aynı öğretim üyeleri destek sunmaktadır. Atölyelere katılım İstanbul Üniversitesi öğrencilerine yönelik olup, ilerleyen süreçte diğer üniversite öğrencilerine de katılım olanağı sağlanması planlanmaktadır. DeneySEL Arkeoloji Atölyelerini, Taş Alet Teknolojisi, Çömlek Yapımı, Tekstil Boyama, Hitit Çivi Yazısı,

Antik Gemi Yapım Teknikleri oluşturmaktadır. Taş Alet Teknolojisi Atölyesi ile Çömlek Yapımı Atölyesi Emekli Öğretim Üyesi Arkeolog Yüksel Dede, Tekstil Boyama Atölyesi Doç. Dr. Fatma Banu Uçar, Hitit Çivi Yazısı Atölyesi Öğr. Gör. Burcu Özer, Antik Gemi Yapım Teknikleri Atölyesi Doç. Dr. Evren Türkmenoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılar, Taş Alet Teknolojisi atölyesinde yontmataş yapımında tercih edilen hammaddeleri ve yapım tekniklerini öğrenirken, çömlekçilik atölyesi ile geleneksel çanak-çömlek yapım teknikleri, kile elle şekil verme gibi çömlek üretimine dair deneyimler edinmiştir. Tekstil boyama atölyesi ile doğal boyaların geçmişi ve çeşitliliği hakkında seminerle bilgi sahibi olurken, uygulamalı derste kök boya elde ederek yün iplik ve pamuk kumaş boyama-denemesi yapmışlardır. Hitit çivi yazısı atölyesi ile katılımcılar, Hititler, Çivi yazısının tarihi gelişimi, uygulandığı diller ve kullanışı hakkında bilgi sahibi olurken ilkel yazı aleti stylus ile kil üzerine çivi yazısı uygulayarak kendi çivi yazılı kil tabletlerini oluşturdular. Antik gemi yapım gelenekleri atölyesinde ise Antik gemi yapımı hakkında müzede verilen seminerin ardından İstanbul Üniversitesi Yenikapı Batıkları Uygulama ve Araştırma Laboratuvarını ziyaret ederek Yenikapı Arkeolojik Kazısı'nda ortaya çıkartılan ahşap antik gemi kalıntılarının konservasyonu ve korunması üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi alınmıştır.

İstanbul Üniversitesi Rıdvan Çelikel Arkeoloji Müzesi'nde görev yapan Öğr. Gör. Hüreyla Balcı tarafından organize edilen atölyeler ile, geçmişteki insan yaşamını ve teknolojilerini deneyimsel bir yoldan aktarmak ve müzede sergilenen arkeolojik eserlerle bir bağ kurularak arkeoloji üzerine farkındalık yaratmak hedeflemektedir.

Burcu Özer – Hüreyla Balcı

Dünya Neolitik Kongresi 2024 4 - 8 Kasım 2024 Şanlıurfa, Türkiye

Dünya Neolitik Kongresi 4-8 Kasım 2024 tarihleri arasında Şanlıurfa'da Harran Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir. Türkiye ve Dünya'dan alanında uzman 31 akademisyen kongre organizasyonunun bilimsel komitesini, 39 akademisyen danışma kurulunu, İstanbul Üniversitesi, Harran Üniversitesi ve Hitit Üniversitesi'nden 9 akademisyen ise organizasyon komitesini oluşturmuştur.

Neolitik yaşam biçiminin ortaya çıkışı, gelişimi, yayılımı ile dönemin ve Neolitik kültürün özelliklerini farklı coğrafyalar ve görüldükleri zaman dilimleri üzerinden değerlendirmeyi amaçlayan bir misyon edinen organizasyon kapsamında katılımcılar Neolitik Çağ üzerine sunumlar gerçekleştirilmiştir. 63 farklı ülkeden katılımcıların Neolitik Çağ üzerine yapılan araştırmalara dair verileri, sonuçları içeren bildiriler 13 farklı salonda eş zamanlı olarak gerçekleştirilen oturumlar kapsamında sunulmuştur. Bildiriler gerek konu başlıkları gerekse bölgesel olarak gruplandırılmış ve oturumların tamamı içerik anlamında bir bütünlük oluşturacak şekilde gruplandırılmıştır. Oturum başlıkları bölgesel ve küresel anlamda ele alınmış olup, oturumlar sabah 10.00'da başlayıp akşam 18.00'de sonlanmış, her bir oturum yaklaşık 90 dakika sürmüştür. Her bir oturum sonrasında soru-cevap ve tartışma kısmı gerçekleştirilmiştir.

Oturum başlıkları aşağıda sunulmaktadır.

- Understanding 'Long Neolithics' in Global Comparative Perspective
- Early Productive Behaviour, or the Regional and Global Problems with the Terms Neolithic/Neolithisation
- Foraging to Food Production and The Consequences: A Global Review
- Population Dynamics in Pre-state Farming Societies
- Climate Change as a Pacemaker of Neolithic Cultural Change: Global Perspectives
- Neolithic Processes in the Tropics
- Biomolecular and Stable Isotope Windows on Lifestyles, Environments and Evolution in the Neolithic
- Putting Domesticates in their Place
- The Palaeolithic Antecedents of the Neolithic Revolution: Insights from HunterGatherer Archaeobotany
- Choices versus dietary imperative: Food circulation pathways in the Neolithic
- The Spread of Farming and Herding in Different Parts of the Globe
- Bioarchaeological Perspectives on the Neolithic Transition
- The Impact of Neolithic Architecture – the Emergence of Human Built Environment
- Reading the Stones, Tracing the Changes: Lithic Technology during the Paleolithic - Neolithic Transition
- Animals in symbolic and ritual items across the Neolithic World
- *Icons in Transition. The Role of Signs and Symbols During the Great Transformation*
- *The Neolithic in Art. Iconography and Society in the First World Agricultural Communities of Eurasia*
- *Treating Dead Bodies in the Neolithic: Exploring the Increasing Social Complexity*
- *Gifts from the earth – interpreting polished stone tool biographies and their symbolic, social and economic impact in the Neolithic*
- *On people, tools, and plant foodways: defining new proxies for the Neolithization(s)*
- *Neolithic clay tokens and other counting objects*
- *Geological and Tectonic Influences on Neolithic Societies: Interdisciplinary Insights into Landscape Evolution and Human Adaptation*
- *Pathways of Pastoralism: The Dispersal of Herding Practices in Neolithic Southwest Asia*
- *Before the Neolithic: Epipalaeolithic and Mesolithic Communities in Anatolia and Surrounding Region*
- *Unravelling the Knot: Network Approaches to the Study of the Neolithic Transition in Southwest Asia and Beyond*
- *Socio-economic and Symbolic Changes During the PPN-PN Transition in the NearEast (7th*

- *millennium cal. BC): Paces, Causes and Processes*
- *Death, Ritual and The Social Transformations in The Near Eastern Neolithic*
- *New Paradigms in the Study of the Neolithic of Central Anatolia 20 Years After the First Synthesis*
- *Epipalaeolithic and Early Neolithic Hunter-Gatherers in the Eastern Taurus Foothills*
- *The Evidence of Violence in the Neolithic Buildings of Southeastern Turkey and its Possible Relations with Other Regions*
- *From Zagros to Alborz and Beyond: Formative and Adoptive Neolithic Lifeways on The Iranian Plateau*
- *The Neolithic of Southern Levant in its Wider Context*
- *From the "Civilization of minds" to obsidian mirrors: the study of the World Neolithic according to Petr Charvát and Güner Coşkun*
- *Regional and Inter-Regional Palimpsests of Neolithization Processes: SouthEastern Europe*
- *The Neolithic of the Aegean and Beyond: Supra-Regional Networks and Local Communities*
- *Anatolia and the Balkans During the Neolithization Process: Connections, Similarities and Differences*
- *Early Monumentality and Social Differentiation: Transformation in Europe*
- *Submerged Neolithic Sites Around the Mediterranean and Europe*
- *The Caucasian Neolithic*
- *The Dawn of the Neolithic in Northern Eurasia: Development of Foraging Complexity*
- *The Emergence of Food-Producing Economies in Central Asia: The Intersection of Cultural and Biological Data*
- *Non-Sedentary Neolithic Cultures*

- *Breaking the Neolithic in Asia: Questioning Tropes, Recentering Boundaries and Nuancing Lifeways*
- *Neolithic Migrations and Adaptations: From East Asia to the Indo-Pacific*
- *Göbekli Tepe: State-of-the-art*

Tüm bu oturum başlıkları kapsamında kongre boyunca toplamda 689 adet bildiri sunulmuştur. Neolitik Çağ'ı şimdiye kadar bilinen yaklaşımlardan farklı olarak birden fazla parametre ile farklı disiplinlere dair çalışmaların bir arada değerlendirildiği yeni bir bakış açısı ile anlamanın gerekliliğinin vurgulandığı bu organizasyonda materyal kültür öğeleri yanı sıra sosyal yapı, toplumsal organizasyon, kamusal ve kült alanları, inanç, bilişsellik, demografya, çevre-iklim, sanat, kült, kimlik gibi başlıklar ışığında sunumlar ve tartışmalar gerçekleşmiştir.

Kongre kapsamında ayrıca 2 gün boyunca toplam 62 adet poster sunumu da gerçekleştirilmiştir. Neolitik Çağ'a dair çeşitli alanlarda yapılan çalışmalara dair hazırlanan posterler sunulmuş ve poster sahipleri tarafından bilgilendirmeler yapılmıştır. Kongre boyunca, alanda kitapçıları başta olmak üzere arkeolojik malzeme firmaları, hediyelik ve süs eşya firmaları standlar açmıştır.

6 Kasım günü oturumlara ara verilmiş olup Şanlıurfa İli Neolitik Çağ Araştırmaları (Taş Tepe) Projesi kapsamında kazı çalışmaları gerçekleştirilen 6 kazı alanına (Göbeklitepe, Karahantepe, Çakmaktepe, Sefertepe, Sayburç ve Harbetsuvan) ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

Merve Görgüç

İstanbul Üniversitesi Urartu Araştırmaları (Van-Bitlis) Etkinliği

1950'li yıllarda başlayan İstanbul Üniversitesi Urartu Araştırmaları, 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nin kurulmasıyla birlikte Urartu tarih ve arkeolojisi için yeni bir dinamik olmuştur. Toprakkale, Çavuştepe, Ernis-Evditepe Yerleşmesi ve Nekropolü, Altıntepe, Yoncatepe, Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü Giyimli-Hırkanis, Anzaf ve Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü gibi önemli Urartu merkezlerinde arkeolojik çalışmalar yürütülmüştür.

MÖ 9. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar yaklaşık 250 yıl boyunca Doğu Anadolu Bölgesi, Kuzeybatı İran ve Aras Havzası'nda etkili olan Urartular, başta başkent Tuşpa olmak üzere birçok krali kent inşa etmiştir. Bu kentlerde bulunan ve Urartu karakteristiğini oluşturan çok sayıda materyal kültür günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar arasında kaya mezarları, kaya kapıları ve tapınak gibi kutsal yapılar, yazıt, sur duvarı, ışık, depo odaları, saray kompleksi, sarnıç, drenaj sistemi, sulama kanalı ve kaya kalıpları gibi işlevselliğe yönelik anıtsal eserler sayılabilir. Yine çok sayıda tunç ve demir obje, duvar resmi, kaya kabartmaları Urartu kültürünü oluşturan öğeler arasındadır.

Urartu kültürünün karakterini oluşturan bu öğelerin önemli bir kısmı Urartu başkenti Tuşpa'da yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi adına Afif Erzen başkanlığında 1960 yılında başlayan kazılar, en son 2010-2019 yılları arasında (Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü) İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Erkan Konyar başkanlığında sürdürülmüştür. İstanbul Üniversitesi'nin uzun yıllardır Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da yürüttüğü bilimsel araştırma ve kazı faaliyetleri, 19-22 Aralık 2023 tarihleri arasında Edebiyat Fakültesi'nin Şeref Holü'nde gerçekleşen etkinliğin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Doç. Dr. Erkan Konyar koordinatörlüğünde gerçekleşen "İstanbul Üniversitesi Urartu Araştırmaları (Van-Bitlis)" etkinliği, İstanbul Üniversitesi'nin Urartu Araştırmaları ve Urartular, konferans, panel, sergi, konser ve enstalasyon çalışmalarıyla tanıtmıştır. Cumhuriyetimizin 100. Yılı'na ithaf edilen etkinlik dört gün sürmüştür. Urartu üzerine çalışmaları olan çok sayıda bilim insanı konuşmalarıyla Urartu Tarihi ve kültürünü hem İstanbul Üniversitesi öğrencilerine hem de etkinliği ziyaret eden misafirlere tanıtmayı

amaçlamıştır. Bu bağlamda etkinliğin ilk gününde, (19 Aralık 2023) açılış konuşmalarında Doç. Dr. Erkan Konyar, Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Sevtap Kadioğlu ve İstanbul Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Osman Bülent Zülfişkar, Urartu araştırmalarının İstanbul Üniversitesi için önemine ve 1967'de Van'da kurulan Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırmaları Merkezi'nin Urartu Araştırmaları içinde oluşturduğu misyona vurgu yapmıştır.

Etkinliğin ikinci gününde (20 Aralık 2023), Doç. Dr. Erkan Konyar koordinatörlüğünde panel gerçekleştirilmiştir. Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Prof. Dr. Andreas Schachner ve Arkeolog Nezih Başgelen'in katılımıyla gerçekleşen panelde Urartu araştırmalarının dün bugünü, ulus devletleşme sürecinin Urartu arkeolojisi üzerinde kimlikleşme etkisi, kaçak kazıların oluşturmuş olduğu problemler, Urartu literatüründe karmaşaya neden olan terim ve tanımlar, tartışılmaya açılmış ve çözüm önerileri getirilmiştir. Panel sonrası İstanbul Üniversitesi'nden Öğr. Gör. Burcu Özer Bulut katılımcılara Eskiçağ' da Yakınoğu toplumlarının kullanmış olduğu çivi yazısı atölyesini gerçekleştirmiştir. Atölyeye katılan öğrencilere kil tabletler üzerinde çivi yazısı, uygulamalı olarak anlatılmıştır. Bu sayede öğrencilere kil tabletler üzerinde çivi yazısı yazma deneyimi kazandırılmıştır.

Dört gün süren etkinliğin üçüncü ve dördüncü gününde, Dr. Öğretim Üyesi Can, Avcı, Dr. Öğr. Üyesi Rıza Gürler Akgün, Dr. Armağan Tan, Dr. Esra Alp, Doktorant Anastasiia Süğlüm ve Doktorant Hale Tümer, Urartu kültürü ve yayılım alanları, çağdaş devletlerle olan etkileşimi ve bu kültürün günümüze yansımaları hakkında konferanslar vererek etkinliğe katkıda bulunmuştur. Oyuncu ve sunucu Özgür Özgülgün'ün katılımıyla Özgür Uygırlıklar, Taşların Dili: Van Kalesi belgeseli ve Suha Arın Yapımı: Urartu'nun İki Mevsim belgeseli sunulmuştur.

Panel ve konferansların yanı sıra konusunda uzman bilim insanları tarafından hazırlanan 30 poster sunumla Urartu tarihi ve kültürü tanıtılmaya çalışılmıştır. Yine 50 fotoğraftan oluşan bir sergi ile Van Gölü Havzası'nda bulunan ve günümüze kalabilen Urartu yapıları ve Urartu Coğrafyası tanıtılmıştır. Sergide Van Kalesi'nin kuzeydoğu yamacında

bulunan Analıkız olarak adlandırılan yapı, Urartu tapınak kompleksi, Urartu sunu stelleri ve yazılı stellerinin canlandırması yapılmıştır. Kef Kalesinde bulunan pişmiş toprak balık adamı heykelcikleri ve Toprakkale’de bulunan tunçtan mobilya aksamlarının replikaları gelen misafirlere sunulmuştur. Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü ekibi tarafından hazırlanmış olan Urartu başkenti Tuşpa’da yapılmış olan kazıların video tanıtımları sunulmuştur. Yine etkinlikte davetlilere geleneksel Van-Bitlis ayran aşısı ve kete ikramı yapılmıştır. İkram sonrası Sedat Anar

& Selahattin Anar kardeşler, Santur, Hang Drum ve Erbane gibi enstrümanlar ile “Kadim Sesler” temalı müziklerini icra etmiştir.

Etkinlik İstanbul Üniversitesi’nin web sitesinde yayınlanmasının (<https://edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/duyuru/istanbul-universitesi-urartu-arastirmalari-van-bitlis-etkinligi-gerceklestirildi>) yanı sıra sosyal medya üzerinden canlı yayın olarak verilmiş ve böylece Urartu tanıtımı, serginin olduğu mekânın da dışına taşınmıştır.

Şemsihan Kaya

Tarih Boyunca Cam Üretimi ve Ticareti

Cam, çeşitli renklerde, saydam ya da yarı saydam halde olan ve oldukça yüksek ısılarda biçimlendirilen bir maddedir. Tarih boyu birçok formda karşımıza çıkan cam, endüstriyel bir malzeme haline gelince gündelik yaşamda kullanılan pek çok eşyanın da hammadde olmuştur. Takı, çeşitli amaçlarla kullanılan gündelik kap formları, pencere camları ve süs eşyaları cam kullanılarak üretilmiştir. Bunların yanı sıra değerli taşlara alternatif olarak da kullanılmıştır.

Cam, doğada katkısız halde bulunmaz. İnsan eliyle oluşturulan camı diğer maddelerden ayıran en önemli özelliği erime değil yumuşama noktasının bulunmasıdır. Bu özelliği sayesinde yüksek ısılarda yumuşaması sonucu farklı yöntemler kullanılarak biçimlendirilmiştir. İlk üretilmeye başlandığı tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte en erken örneklerinin seramikler üzerinde kullanılan sırlama tekniği olduğu düşünülmektedir.

Sırlama tekniği dışındaki cam üretimi ise büyük olasılıkla MÖ 3. Binin sonlarında Bronz Çağı'nda Mezopotamya'da keşfedilmiştir. Bu erken cam örnekleri değerli taşlara alternatif olarak kullanılmış olan boncuklardır. Bunun dışında silindir mühürler gibi bazı küçük objelerde kakma olarak da cam kullanılmıştır. Cam, erken dönemlerde soğuk halde işlenmiştir.

Cam kullanılarak yapılmış olan ilk kaplara MÖ 16. yüzyılın sonlarında rastlanmıştır. Mezopotamya'da Mitanni Krallığı topraklarında üretilmiş bilinen en erken tarihli bu cam kapların hepsi iç kalıp tekniği ile şekillendirilmiş olan küçük boyutlu şişeler, kadehler ve kaselerden oluşmaktadır. Camın sıcak halde işlenmesini gerektiren kap üretimi cam teknolojisinin önemli dönüm noktalarındandır. Geç Bronz Çağı'nda Mezopotamya'da üretilen cam eserler farklı merkezlere de ihraç edilmiştir. Mısır, bu merkezlerin en önemlilerindendir. Eski Mısırlı zanaatkarlar zamanla Mısır'ın kendine özgü kap formlarını cam malzeme kullanarak üretmeye başlamışlardır. Aynı dönemlerde diğer Akdeniz uygarlıklarının da hem cam kapların hem de hammadde olarak kullanılan cam külçelerin ticaretinde önemli rol oynadıkları bilinmektedir.

MÖ 11. yüzyıla gelindiğinde üretimde ve ticarette yaşanan kötü gidişat cam endüstrisini de büyük oranda etkilemiş, Mezopotamya ve Mısır'daki cam

üretiminde oldukça uzun bir süre duraklama yaşanmıştır. Cam üretiminde ve ticaretinde yaşanan bu duraklamanın en büyük sebebi bazı önemli imparatorlukların yıkılmış olmasıdır. MÖ 12. ve 8. yüzyıllar arasında cam eşyalara ait buluntulara oldukça az rastlanmaktadır. Buna rağmen döneme ait hem Babil hem de Asur tabletlerinde cam ile ilgili metinlerin varlığı bilinmektedir. MÖ 1. Binde cam, Fenikeliler tarafından fildişi eserlerin üzerinde kakma olarak kullanılmıştır.

Camın dekoratif ürünlerde kakma olarak kullanılmaya başlamasından kısa zaman sonra cam kaplar tekrar üretilmeye başlanmış, bu kapların üretilmesinde Geç Bronz Çağı boyunca kullanılmış olan iç kalıp tekniği kullanılmıştır.

MÖ 8. yüzyıldan itibaren camın üretimi ve ticareti tekrar canlanmış ve daha fazla yaygınlaşmıştır. İç kalıp tekniğinin yanında pres tekniği ve kalıba döküm teknikleri de kullanılmaya başlanmış, üretim zenginleşmiştir. MÖ 6. yüzyıldan itibaren özellikle iç kalıp tekniği ile üretilen camların en önemli merkezlerinden biri Rodos'tur. Bu dönemde Rodos'ta üretilen cam kapların aynı dönem seramik kaplarının kopyaları olduğu gözlemlenmektedir.

MÖ 6. yüzyıl ve 1. yüzyıl arasında üretilmiş olan cam eserlerin büyük çoğunluğu iç kalıp yöntemi kullanılarak parfüm, yağ, merhem ve kozmetik ürünleri koymak amacıyla üretilen küçük boyutlu şişe ve kaplardan oluşmaktadır. Hem günlük hayatta hem de kutsal mekânlarda kullanılan bu kaplar biçim olarak dönemin Yunan kap formlarını yansıtmaktadır.

Klasik Dönem'de cam üretiminin merkezlerinin Rodos, Kıbrıs, İtalya ve Fenike'nin kıyı kesimleri olduğu düşünülmektedir.

Hellenistik Dönem camın ticaret yoluyla pek çok bölgeye yayıldığı ve cama olan talebin arttığı bir dönemdir. Bu dönemde cam üreten iki önemli merkezden biri Suriye diğeri ise Mısır'ın İskenderiye kentidir. Suriye'de iç kalıp tekniği ile üretilen şişeler ve kaseler yaygındır. İskenderiye'de ise daha gelişmiş teknikler ve yeni süsleme yöntemlerinin kullanıldığı daha zarif eserler üretilmiştir. Bu dönemde İskenderiye'de üretilen cam eserlerin sanatsal yönü ön plandadır. Mozaik tekniği ve iki cam arasına altın levhalar yerleştirilerek uygulanan altın sandviç tekniği gibi farklı süsleme teknikleriyle üretilen cam

Resim 1 – Çeşitli şekillerde cam boncuklar, Batı Amara (Nubai) / Sudan. Mısır Yeni Krallık Dönemi (MÖ 1550 – 1070), British Museum.

eserler hem daha masraflı hem de diğer bölgelerde üretilen cam eserle göre fazla emek gerektirmekteydi.

Bu sebeple Hellenistik Dönem’de cam malzemeden üretilen eşyalar diğer eşyalara oranla hem daha pahalı hem de çok daha azdır. Genellikle dönemin seramik ve madeni eserlerinde görülen kap formları kopyalanmıştır. Oldukça renkli ve süslü kadehler, yemek takımları, kozmetik şişeleri cam malzemeden üretilen eşyalar arasındadır. Cam eşyaların üretimi

kraliyet ailelerin ya da diğer zengin ailelerin himayesinde sürdürülmüştür.

Camın endüstriyel anlamda üretilmesi ve yaygınlaşması Roma Dönemi’ne rastlamaktadır. Bunun en önemli sebebi yeni bir üretim tekniği olan üfleme tekniğinin bulunmasıdır. Bu teknik sayesinde cam daha ucuz ve büyük miktarlarda üretilmeye başlanmıştır. Cam eşyalar lüks olmaktan çıkmış günlük yaşamda da yaygın olarak kullanılan ürünler haline gelmiştir. Cam kaplar belli bir ölçüde seramik kapların yerini almaya başlamıştır.

Romalılar camı yalnızca günlük kullanım eşyaları üretmek için değil mozaik panolar gibi dekoratif amaçlı da kullanmışlardır. Pencere camını da ilk kullananlar Romalılardır.

Roma Dönemi’nde yeni formlar, yeni teknikler ve süslemeler uygulanmış, cam endüstrisi hızla gelişmiştir. Bu dönemde oldukça geniş bir yelpazeye sahip olan cam eşyalar arasında yeni gelişen süsleme teknikleri ile üretilmiş oldukça kıymetli ve pahalı eserler de yer almaktadır. Bu tür eserler daha çok dekoratif amaçlı kullanılmıştır. Bu kıymetli cam eşyalar genellikle ustalar tarafından damgalanmıştır.

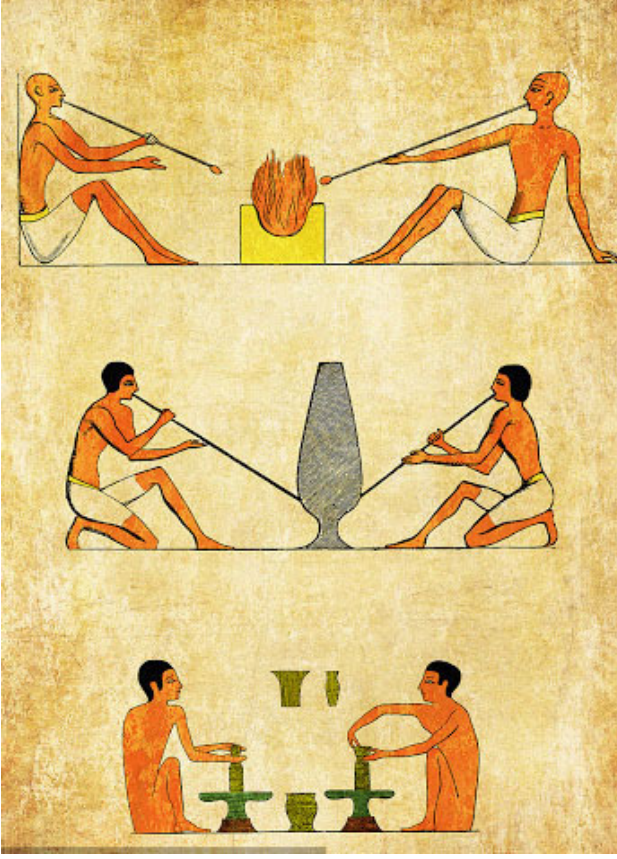
Bu dönemde en fazla sayıda üretilmiş olan cam eşyalar ise hiç şüphesiz şişelerdir. Cam endüstrisi hem Roma toplumunun yüksek sınıfına hem de alım gücü daha az olan halktan kişilere hitap edecek

Resim 2 – İç kalıp tekniği ile yapılmış cam alabastron. Buluntu yeri Amathus / Kıbrıs. Üretim yerinin Mısır olduğu düşünülüyor. MÖ 550 – 375 British Museum

Resim 3 – İç kalıp tekniği ile yapılmış alabastron. Buluntu yeri Fikellura Mezarı Rodos / Yunanistan MÖ 6. – 4. Yüzyıl British Museum

Resim 4 – Üfleme tekniği ile cam yapımı

Resim 5 – Kalıba üfleme tekniği ile yapılmış kaburgalı cam kase. Buluntu yeri Suriye, MS 1. – 4. Yüzyıl British Museum.

şekilde gelişmiştir. Roma İmparatorluk topraklarının hemen her bölgesinden ele geçen üfleme cam buluntuları MÖ 1. yüzyıldan itibaren imparatorluğun pek çok bölgesinde cam atölyelerinin varlığını kanıtlar niteliktedir. İtalya, Mısır ve Suriye – Filistin bölgesi bu dönemde öne çıkan cam üretim merkezleridir.

Günlük kullanıma yönelik, maliyeti düşük eşyalar büyük olasılıkla gezici ustalar tarafından üretilmiştir.

Resim 6 –
Lif bağlama
tekniki ile
yapılmış cam şişe.
MS 7. – 8. Yüzyıl
The Metropolitan
Museum of Art.

Ustaların hammadde olarak yanlarında taşıdığı cam malzeme, hamamların fırınları kullanılarak işlenmiştir. Aphrodisias Antik Kenti'nde bulunan Hadrian Hamamı'nın fırınlarından üretim artığı cam malzemelerin bulunması bu görüşü destekleyen önemli belgelerdir. Erken dönem cam örnekleri şeffaf değildir. Camın saydamlığı ve renkleri konusunda çeşitli maddeler kullanılarak farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür. Cama renk vermek için kullanılan madenler genellikle altın, bakır, kobalt, çinko, gümüş, demir ve magnezyumdur. Bu maddelerin kullanımı doğrudan ekonomi ile bağlantılıdır. Değerli ve pahalı madenler daha çok lüks eşyalarda kullanılmıştır.

Roma Dönemi'nden itibaren seri üretimi yapılan ve günlük yaşamda sıkça kullanılan cam eşyalara renk vermesi için bakır ve demir gibi ucuz madenler tercih edilmiştir. Bakır ve demir madenleri cama yeşil, mavi, turkuvaz, sarı renk vermektedir. Camı renklendirmek amacıyla kullanılan maden tercihlerinde üretim yapılan bölgelerdeki maden ocakları da etkili olmuştur. Antik Dönem'de kullanılmış olan pek çok maden ocağı cam atölyeleri ile ilişkilendirilebilir.

Arkeolojik verilerden elde edilen bilgiler tarihte cam üretiminde Suriye - Filistin Bölgesi ve Anadolu'nun önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Resim 7 – Altın sandviç tekniğinde yapılmış cam tabak parçası. MS 4. Yüzyıl The Metropolitan Museum of Art

Resim 8 – Kalıba üfleme tekniği ile yapılmış çokgen formda şile. MS 6. 7. Yüzyıl The Metropolitan Museum of Art.

Bu bölgelerde demir ocaklarının sayısının fazla olması cam eserlerde kullanılan renklerin de tesadüf olmadığını kanıtlar niteliktedir.

MÖ 3. yüzyılda Britanya gibi oldukça uzak eyaletlerde dahi cam üretiminin varlığından söz edilebilir.

Erken dönemlerden itibaren başlayan cam üretimi Orta Çağ'da da devam etmiştir. Bizans Dönemi'nde cam üretimi yöneticilerin himayesinde devam etmiştir. MS 337 yılında cam ustalarının vergiden muaf tutulduğu bilinmektedir.

Erken Hıristiyanlık Dönemi'nin karakteristik eser grubu *altın sandviç tekniği* kullanılarak üretilmiş olan eserlerdir. Bu eser grubundan günümüze ulaşan örnekler diplerinde iki cam arasına altın yıldız boyama tekniği ile dekorasyon yapılmış olan kâselerdir. Bu teknikle uygulanan süslemelerin genel tipolojisi ise Erken Hıristiyanlık ikonografisini yansıtmaktadır.

Bu eserlerde yeni yeni kabul görmeye başlayan Hıristiyanlık unsurları ve çok tanrılı inanca ait unsurlar bir sentez içerisinde yansıtılmıştır.

MS 7. yüzyılda Mısır, Suriye ve Filistin gibi önemli cam üretim merkezlerinin Araplar tarafından ele geçirilmesi Bizans cam üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde yaşanan kültürel ve sanatsal anlamdaki gelişmeler cam sanatında da etkisini göstermiştir. Abbasilerin başkenti olan Rakka'da cam eserlerin de arasında bulunduğu lüks eserler dikkat çeker.

Erken Bizans Dönemi cam eserleri arasında hacı kapları olarak adlandırılan grup ayrı bir yere sahiptir. Kalıba üfleme tekniği kullanılarak üretilen bu grup, altıgen ya da sekizgen gövdeli şişelerden oluşmaktadır. Bazıları kulplu bazıları kulpsuz olarak üretilmiş olan bu şişeler İbrani ya da Hıristiyan sembolleri ile bezelidir. Bu şişeler hacılar tarafından kutsal yağları taşımak amacıyla kullanılmıştır.

Orta Çağ cam üretiminde Anadolu'nun rolü oldukça önemlidir. Bizans Dönemi öncesinde de Anadolu'da varlığı bilinen cam atölyeleri bu dönemde de kullanılmıştır. Anadolu'nun pek çok bölgesinde cam endüstrisinin varlığını ispatlayan izler bulunmaktadır.

Erken ve Orta Bizans dönemlerinde Anadolu'nun bilinen önemli cam üretim merkezlerinden biri Sardes diğeri ise Anamur'dur. Orta Bizans Dönemi'nde ise Antakya'nın önemli bir cam üretim merkezi olduğu bilinmektedir. Yine Orta Bizans Dönemi'nde başkent İstanbul'da cam üretiminin yapıldığı bilinmekle birlikte bu konudaki bilgiler sınırlıdır. Bu eserlerin yerel ustalar tarafından mı göçmen ustalar tarafından mı üretildiği bilgisi kesin değildir. Başkentteki eser gruplarına bakıldığında buradaki cam eserlerin bazılarının göçmen ustalar tarafından üretildiğini

ya da başka bölgelerden ithal edildiğini söylemek mümkündür. Özellikle 13. yüzyıla tarihlenen eser grupları arasında bu düşünceyi destekleyen örnekler mevcuttur.

Orta Çağ'da yaşanan ekonomik zorluklar cam endüstrisini de etkilemiş, bu sebeple üretimde maliyeti az ve daha kolay teknikler tercih edilmiştir. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu sınırlarındaki bir diğer önemli cam üretim merkezi Yunanistan'da bulunan Korint'tir. Yunanistan'da cam üretimine dair daha önceki dönemlere ait hiçbir veri bulunmamasına rağmen Korint'te 11. yüzyıla ait iki cam atölyesi bulunmuştur.

Camın üretilmeye başladığı ilk dönemlerde önemli merkezlerden biri olan Mısır, Orta Çağ'da da önemini korumuştur. Cam üretiminin önemli merkezlerinden olan Suriye ile ticaret ilişkisi de bu dönemde devam etmiştir. Bu dönemde devam eden Arap istilaları ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilememiştir. Mısır'ın önemli ticaret kentlerinden biri olan Fustat bu dönemde İslam camlarının üretimi ve ticareti açısından önemli bir merkezdir.

12. ve 13. yüzyıllar Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki mücadelelere sahne olmuştur. Bu dönemde önemli bir geçiş noktası konumunda olan Anadolu'da pek çok kültürün etkileşimi sayesinde farklı bir sanat üslubu oluşmuştur. Bu durum, diğer sanat kollarında olduğu gibi cam sanatında da etkili olmuştur. Bu eserlerin yerel ustalar tarafından yapıp yapılmadığı kesin olarak belli değildir.

Bizans Dönemi'nde cam pek çok alanda yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlar arasında günlük kaplar, çeşitli aydınlatma gereçleri, pencere camları, mozaikler ve pek çok lüks eşya vardır.

Bu dönemde lüks objelerin genellikle başkent Konstantinopolis'teki saray atölyelerinde üretildiği bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu lüks cam objeleri komşularıyla olan diplomatik ilişkilerinde hediye amaçlı kullanmış, bu durum lüks cam objelerin el değiştirmesine ve farklı bölgelere yayılmasına sebep olmuştur. Lüks camların üretiminde uzun yıllar Bizans İmparatorluğu'nun tekelinde olan altın yaldız ve emay tekniği bu dönemde Suriye'deki atölyeler de de üretilmeye başlanmıştır. Ticari ilişkiler sayesinde bu eserler Avrupa'ya kadar yayılmış ve Venedik'te bulunan atölyelerde kopyaları üretilmiştir. Bizans sonrasında Anadolu'da Selçukluların devam ettirdiği cam sanatı daha çok mimariye bağlı olarak gelişmiştir. Özellikle Kubadabad Sarayı kazılarında ele geçen

renkli pencere camları Anadolu Selçuklularının bu konuda zengin işçiliğini belgeler niteliktedir. Pencere camları dışında günlük kullanıma yönelik olarak üretilmiş kaplar da vardır.

Osmanlı Dönemi'nde ise cam üretimi diğer bütün mesleklerde olduğu gibi belli kurallara bağlanmıştır. Süleymaniye Camii'nin muhasebe defterlerinde yapının inşasında çalışan diğer ustalar gibi cam ustalarının da cami içerisinde çalışacakları bölümler, yapacakları işler ve alacakları ücretler kayıt altına alınmıştır.

Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda geleneksel Türk camcılığı oldukça gelişmiştir. III. Mustafa Dönemi'nde Tekfur Sarayı civarının şişe ve camcılık merkezi olduğu bilinmektedir. Bu dönemde bütün cam atölyeler padişaha aittir. Cam ustalarına kiralaran yerler dışında üretim yapılmasına izin verilmemiştir. Yerel atölyelerde üretilen cam eşyaların yanı sıra Venedik'ten ithal edilen camların varlığı da bilinmektedir. 18. yüzyılda Venedik'in Avrupa cam üretimi ve ticaretindeki yeri oldukça büyüktür.

I. Mahmut Dönemi'nde Fransa'dan İstanbul'a cam ustaları getirilmiştir. II. Selim Dönemi'nden itibaren ise Osmanlı'dan İtalya'ya camcılık eğitimi almak üzere gönderilen kişilerin varlığı bilinmektedir.

19. yüzyılda bir Musevi olan D. Modiano tarafından Paşabahçe'de kurulan cam tesisi Osmanlı'da camın endüstrileşmesine büyük katkı sağlamış ve 1902 yılında beş yüz işçi çalıştırır duruma gelmiştir. Osmanlı Dönemi camcılığında günlük kullanım eşyalarının üretiminin yoğun olduğu bilinmektedir. Günümüze ulaşan örnekler ise daha çok saraya ve varlıklı ailelere üretilen eserlerdir. Bunlar arasında çeşmibülbüller ve üzeri bezenmiş Beykoz işi olarak adlandırılan eserler özel bir yere sahiptir. Bu tür lüks objelerin çeşitliliği Osmanlı Dönemi'nde cam üretim tekniklerinin ileri düzeyde olduğunun göstergesidir.

20. yüzyılda teknolojinin gelişmesinin de etkisiyle cam endüstriyel bir ürün haline gelmiş ve hayatın hemen her alanına dahil olmuştur. Oldukça çeşitli alanlarda kullanılan cam aynı zamanda sanatsal alanda da kullanılmıştır.

Günümüzde de yaygın olarak kullanılan camın üretiminde makineler kullanılmaya başlanmıştır. El işçiliği ile yapılan cam eserler daha maliyetliken makinelerde seri üretimle üretilen ve günlük kullanıma yönelik cam objeler daha ucuzdur.

Uluburun Batığı

Antalya'nın Kaş ilçesinde günümüzden yaklaşık 3300 yıl önce batan bir ticaret gemisidir. 1982 yılında sünger dalgıcı olan Mehmet Çakır tarafından bulunmuş, 1984 yılında başlayan kazılarla gün yüzüne çıkarılmıştır. Dünyanın en önemli arkeolojik buluntularından biri olan Uluburun Batığı'nın

Resim 9 – Uluburun Batığı buluntusu cam külçeler.
Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi.

Resim 10-11 –
Uluburun Batığı'nın canlandırması.
Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi.

muhtemel rotasının Suriye – Filistin kıyıları ya da Kıbrıs – Ege olduğu düşünülmektedir.

11 yaz sezonu boyunca devam eden kazı çalışmaları sırasında 2.400 dalış gerçekleştirilmiştir. Uluburun'un kalıntıları 45 – 52 metre arasında değişen derinlikteydi. Batık, bugüne kadar bu derinlikte kazısı yapılan ender batıklardan biridir.

Geç Bronz Çağı ticaret gemisi olan Uluburun'un taşıdığı malzemelerin büyük kısmını hammadde oluşursa da pek çok işlenmiş ürün de bulunmaktaydı.

Taşıdığı hammaddeler arasında bulunan, sayısı yüz elliye aşkın kobalt mavisi, turkuaz, sarı ve mor renklerdeki yuvarlak cam külçelerin Suriye – Filistin kıyılarından getirildiği düşünülmektedir. Bu külçeler bütün halde bulunmuş en eski cam külçeler olması açısından ayrıca önemlidir. Hammadde olarak bulunan cam malzemeler arasında Tunç Çağı'na tarihlenen en büyük buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bazı külçeler tamamen korunmuş haldeyken bazıları suda aşınmış ve çözülmüştür. Boyutları birbirinden farklı olan bu külçelerin ağırlıkları değişiklik göstermekle birlikte her biri ortalama 2 kilogram ağırlığındadır. Bu külçelerin tamamının aynı yerden mi yoksa her bir rengin cam üreten farklı üretim merkezlerinden mi geldiği tam olarak bilinmemektedir. Bulunan külçelerden 19 adedi kobalt mavi ve turkuaz renktedir.

Gemideki diğer hammadde grubunu madenler oluşturmaktadır. 121 adet disk biçimli, 348 adet dikdörtgen biçimli olmak üzere neredeyse tamamı korunagelmüş olan bakır külçeler bulunmuştur. Uluburun Batığı'ndan türlerinin en eskisi olarak değerlendirilen kalay külçeler de çıkarılmıştır. Bu kalay külçelerinden bazıları şekillerini korumuş bazıları ise aşınmıştır. Yaklaşık bir ton kalay gün yüzüne çıkarılmıştır. Külçelerden büyük çoğunluğu aşınmış olsa da 21 külçenin üzerinde kazınmış şekilde bazı işaretler mevcuttur. Bu işaretlerden bazıları bakır külçelerde de bulunmaktadır.

Hammaddelerin yanı sıra gemide cam boncuklar, tunç ve bakır kaplar, Kıbrıs keramikleri gibi hazır ürünler de bulunmuştur. Gemide bulunan boncuklar arasında camın yanı sıra kehribar, akik, altın, kemik, deniz kabuğu gibi malzemelerden yapılmış olan binlerce boncuk vardır.

Geminin tekstil ürünleri de taşıdığı bilinmektedir. Genellikle mavi ve kırmızı renkli bazı iplik ve doku örnekleri gün ışığına çıkarılmıştır. Ancak bu tekstil ürünlerinin ne tür ürünler olduğunu

saptamak oldukça zordur. Buluntuların ne kadarının geminin taşıdığı mallar ne kadarının kişisel eşyalar olduğu konusunda ise kesin bilgiler yoktur. Geminin içerisinde taşıdığı ticari mallar dışında bazı dini ritüellere ait olabileceği düşünülen objeler ve bir tanrıça heykelciği de bulunmuştur. Batıktaki buluntulardan geminin yolculuk sırasındaki saldırılara da hazırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Gemideki bronz silahlar, ok ve mızrak uçlarıyla Kenan, Miken ve İtalyan yapımı olduğu düşünülen kılıçlardan oluşmaktadır.

Yapımında sedir ağacı kullanılan geminin tahatları geçme yöntemiyle birleştirilmiştir. Aynı yöntemin daha sonra Yunan ve Roma gemilerinde de kullanıldığı bilinmektedir. Önce Prof. Dr. George F. Bass daha sonra Prof. Dr. Cemal Pulak başkanlığında yapılan çalışmalar sonucu gemiden çıkarılan eserler bugün Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Serçe Limanı Batığı

Marmaris'in güney batısında bulunan Çiftlik Bölgesi'ndeki Serçe Limanı'nda çıkarılan bir 11. yüzyıl batığıdır. 1977 yılında bulunan bu cam batığı taşıdığı ürünler ve geminin gövdesinin korunmuş olması açısından dünyanın en önemli batıklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Geminin Suriye'deki bir limandan yola çıktığı ve Karadeniz'e gittiği tahmin edilmektedir.

11. yüzyıla tarihlenen 16 metre uzunluğundaki bu gemi çeşitli cam eşyaların yanı sıra yaklaşık iki ton cam külçe ve bir ton kırık cam taşımaktaydı.

Gemide bulunan 110 adet amphorada şarap ve gemideki yolcular için su ve içecek bulunduğu düşünülmektedir. Gemide hem Müslüman hem Hristiyan yolcuların bulunduğunu kanıtlayan eşyalar vardır. Geminin taşıdığı yükün büyük bölümünü cam malzemeler oluştursa da batıktan çıkarılan buluntular arasında İslami altın sikkeler, bakır Bizans sikkeleri, kurşun mühürler, mızrak uçları ve çok sayıda kap bulunmaktadır.

Orta Çağ'daki cam üretimi ve ticaretini belgelemek açısından Serçe Limanı Batığı büyük önem taşımaktadır. MS 1025 – 26 yıllarında batmış olduğu düşünülen gemideki cam eserlerin ve hammaddelerin sayısının fazlalığı bu dönemdeki cam üretiminin boyutunu da gözler önüne sermektedir. Bu batık bir ticaret ya da kargo gemisidir. Önce iskeletin yapıldığı modern gemi yapım tekniğinin bilinen en eski örneğidir.

Resim 12 -13 – Serçe Limanı Batığı cam buluntuları. Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi.

Resim 14 – Serçe Limanı Batığı. Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi.

Batıktan, yaklaşık 80 kadar sağlam cam eşyanın yanı sıra binlerce kırık cam parçası da çıkarılmıştır. Bu hurda camların eritilip tekrar kullanılmak üzere taşındığı düşünülmektedir.

Gemideki buluntular İslam camının niteliklerini belgelemesi açısından önem taşımaktadır. Batıktan çıkarılan buluntular bugün Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir.

Damla Bayazıt

Kaynakça

- Ayvazoğlu, C.F., 2015. "Uluburun Batığı'na Genel Bakış", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Seminer Sunumu, Ankara.
- Erten, E., 2004. "Anadolu'dan Örneklerle Demir Çağı'nda Cam", OLBA, IX, s. 95-110.
- Rehren, T., 2006. "Geç Tunç Çağı'nda Cam Ticareti", Ed.: Ünsal Yalçın, Cemal Pulak ve Rainer Slotta, Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Tarihi, Deutsches Bergbau – Museum Bochum Yayınları, Bochum.
- Uçkan, B.Y., 2008. "Cam Tarihine Genel Bir Bakış", Anadolu Sanat Dergisi, Sayı 19, sf. 97-109, Eskişehir.
- Uçkan, B.Y., 1998. "Cam Sanatı Tarihi İçinde Bizans Dönemi'nin Yeri", Anadolu Sanat Dergisi, Sayı 8, sf. 145-166, Eskişehir.
- Pulak, C., 1996. "Uluburun Batığı", Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 71, s. 5-25.
- Taştemür, E., 2017. "Arkeolojik Veriler Işığında Camın Tarihsel Süreci", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 13, s. 67-91.

Beçin Kalesi Kazısı 2022 Yılı Çalışmaları

Beçin Kalesi ve kalenin güneyindeki düzlükte yer alan Menteşe Beyliği Dönemi'ne ait kent kalıntıları Muğla İli, Milas İlçesi, Beçin Mahallesi'nde yer alır. 2010 yılından bu yana Prof. Dr. Kadir Pektaş başkanlığında yürütülen Beçin Kalesi kazıları, 2022 yılında da Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Türk Tarih Kurumu'nun 12 aylık proje desteği ile farklı üniversitelerden araştırmacıların ve öğrencilerin katılımıyla sürdürülmüştür. 2022 yılı çalışmaları kazı; restorasyon, koruma ve çevre düzenleme projeleri; belgeleme ve laboratuvar çalışmaları ana başlıkları altında değerlendirmiş, bunların dışında kalan çalışmalara ise 'diğer çalışmalar' başlığı altında yer verilmiştir.

KAZI ÇALIŞMALARI

2022 çalışmaları kapsamında İç Kale'de, Kale eteklerinde, I No.lu Türbe ve Hazire'sinde, Şapel yapısının güney bölümünde ve kuzeybatı dış sur duvarında olmak üzere toplam 40 farklı plankarede kazı

çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışmalarına paralel olarak kazı alanlarında fotoğrafla belgeleme ve çizim çalışmaları yürütülmüştür.

İç Kale

İç Kale'deki yapı topluluklarının birbiriyle ilişkisini anlamak, henüz açığa çıkarılmayan alanları ve kontekst farklılıklarını ortaya çıkarmak amacıyla burada geçtiğimiz yıllarda başlatılan kazı çalışmalarına 2022 yılında da devam edilmiştir. İç Kale'nin sur duvarları Beylikler Dönemi'ne aittir. Sur duvarlarında gerçekleştirilmesi planlanan restorasyon projesi öncesinde kalenin güney kısmında kazı gerçekleştirilmiştir. Bu alanda moloz taştan inşa edilmiş tonozlu bir yapı bulunmaktadır. Alandaki kazıya, CM58 plankaresi içinde kalan, sur duvarıyla tonozlu yapı arasındaki kısımda başlanmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yapıyla duvar arasında kalan kısımda, sur üzerinde bulunan seyirdim yerine ulaşımı sağladığı düşünülen

Resim 1 – İç Kale kazı alanı görünüm – İç Kale surları ve tonozlu yapı

beş basamaklı bir merdiven ortaya çıkarılmıştır. Merdivenin sur duvarıyla aynı dönemde, tonozlu yapının ise sur duvarlarının sonrasında buraya inşa edildiği anlaşılmıştır. Tonozlu yapının inşası sonrasında buradaki basamaklar işlevini yitirmiş ve bu alan moloz ve toprakla doldurulmuş olmalıdır. Tonozlu yapının işlevi tam olarak anlaşılamamakla birlikte depo olarak kullanılmış olabileceği düşünülmüştür (Res. 1).

İç Kale’de, basamaklarının bir kısmı, İç Kale ana giriş yolunda kuzey yönde, sur duvarının altında görülen, antik döneme ait mezar olduğu düşünülen yapı bulunmaktadır. Yapının mezar odaları tonozlu yapının altında kalmaktadır. Mezar yapısının girişine ve iç kısmına ulaşmak amacıyla tonozlu yapının batısındaki CM57 plankaresinde kazı çalışmaları başlatılmıştır. Tonozlu yapının ön tarafında, batı yönünde gerçekleştirilen çalışmalarda, 4.80 x 3.70 m ölçülerinde, yakın döneme ait olduğu düşünülen ve daha önceki yıllarda gerçekleşen çalışmalarımızda ortaya çıkarılan sivil mimari yapılarıyla benzerlik gösteren bir mekânın duvarlarına ait kalıntılar tespit edilmiştir. Kazı çalışmasına mekân sınırları içerisinde devam edilmiş ve bu alanda mezarın üst kotuna ulaşılmıştır. Mezarın batı ve kuzey cephesinde kazılara devam edilmiş, bu alanlardaki dolgu toprak içinde mermer bloklar, dağınık bir şekilde küp parçalarıyla birlikte kemikler ve olasılıkla Bizans Dönemi’ne ait tüme yakın bir keramik kap bulunmuştur. Ayrıca Arkaik Dönem’e tarihlenen, İon kymationu ve astragal bezeme dizileri bulunan arkhitrav blok parçaları ele geçmiştir.

Antik mezar yapısının mezar odalarına ulaşmak amacıyla çalışmaların bir kısmı da tonozlu yapı içinde gerçekleşmiştir. Bu alandaki, dağınık durumdaki mermer blokların tahliyesi, yapının kapı genişliğinin vinç kullanımına olanak sağlamayacağı için bloklar insan gücü ile yapı içinde istiflenmiştir. Tonozlu yapının güneydoğu köşesindeki açıklıktan alt kısma bakıldığında daha önceki dönemlerde kaçak kazı yapıldığı anlaşılan bir alan tespit edilmiştir. Bu alandaki toprak ve molozun temizlenmesiyle çalışmalar derinleştirilmiş, düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş 4,22 m x 2,9 m ölçülerinde dikdörtgen planlı -doğu oda olarak adlandırdığımız- odaya ulaşılmıştır. Odanın kuzey duvarında, molozla doldurulmuş 1,1 m x 1,3 m ölçülerinde kapı açıklığı tespit edilmiştir. Moloz taş yığınının kapı açıklığının arka tarafında da devam ettiği gözlemlenmiştir. Odanın

üstü üç sıra kirişle örtülmüştür. Kirişler birer mermer bloktan oluşur. Tonozlu yapı, sur duvarı ve bitişikteki burcun ağırlıkları orta kirişin yıkılmasına diğerlerinin ise çatlamasına sebep olmuştur. Tonozlu yapının içinde, güneybatı köşedeki dar açıklıktan aşağıya kamera sarkıtılarak batı duvarında kapısı olan, molozla dolu -batı oda olarak adlandırdığımız- bir oda tespit edilmiştir. Anıt mezarın batı cephesinden kapı açıklığına ulaşmak için çalışmalar yapılmadan önce çalışma alanının üstüne denk gelen, bir kısmı yıkılmış sur duvarı ahşaplarla desteklenerek güvenli hale getirilmiştir. Kazı çalışmalarıyla kapı açıklığı ortaya çıkarılmış, buraya ahşap destek yapılarak odanın iç kısmındaki dolgu toprak kazılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda düzgün kesme mermer bloklardan inşa edilmiş, 4,12 x 2,63 m ölçülerinde dikdörtgen planlı batı oda ortaya çıkarılmıştır. Bu oda da diğer oda gibi tek parça mermer bloklardan oluşan üç sıra kirişle örtülmüştür. Oda içinde, duvarlarda kline izine rastlanmamıştır (Res. 2). Sonraki dönemlere ait yapılar bu odada da üst örtüye

Resim 2 – Batı mezar odası

Resim 3 – Batı mezar odası kirişlerinin ahşapla desteklenmesi

zarar vermiştir, kırışlerde çatlaklar meydana gelmiş, çökme riski tespit edilmiştir. Kırışlerde, ahşap desteklerle koruma önlemleri alınmıştır (Res. 3). Oda içinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, büyük çoğunluğu Theophilus Dönemi'ne (829-842) ait olmakla birlikte, Roma İmparatorluk Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne kadar tarihlenen 16 adet bronz ve bir adet altın sikke bulunmuştur. Mezar içinde ve dışında yapılan çalışmalarda dolgu topraktan Geometrik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar tarihlenen keramik parçaları ele geçmiştir.

Çalışmalar sonucunda yapının 14,5 x 7 m ölçülerinde olduğu belirlenmiştir. Buna göre, doğuda ve batıda yer alan iki odanın dışında orta bölümde de bir oda olması ihtimali vardır. Ancak tonozlu yapı ile sur duvarlarının bu yapı üzerine inşa edilmiş olması bu alandaki kazı çalışmalarına devam etmeyi engellemiştir. Buradaki kazı çalışmalarının tamamlanması; geçici olarak yapılan koruma ve güvenlik önlemlerinin kalıcı hale getirilmesi amacıyla gelecek sezonlarda uygulanacak müdahale ve eylemler planlanarak buradaki çalışma tamamlanmıştır. Yapının mimari özellikleri nedeniyle Hellenistik Dönem'e ait olduğu düşünülmekle birlikte önümüzdeki sezonlarda gerçekleştirilecek çalışmalarla bu konunun kesinlik kazanması mümkün olabilecektir.

Mezar yapısının batısındaki CN56 plankaresinde gerçekleştirilen temizlik ve moloz dolgunun kaldırılması çalışmalarında güney duvarında mihrabı olan iki mekânlı bir yapı tespit edilmiş ve bu yapının kale içindeki son yerleşim dönemi olan 1950'lerde kullanılmış bir mescit olduğu düşünülmüştür.

I No.lu Anonim Türbe ve Haziresi

Beçin Kalesi yerleşiminde bilinen dört türbe yapısı vardır. Bunlardan üçünün kitabelerinin günümüze ulaşmaması nedeniyle ait oldukları kişilerin isimleri bilinmemektedir. Bu nedenle bu yapılar, I, II ve III no.lu anonim türbeler olarak anılmaktadır. Diğer Ahmed Gazi Medresesi içinde yer alır ve Ahmed Gazi Han'a aittir.

I No.lu Türbe, yapı cephe açıklıkları ve üst örtüsü haricinde büyük ölçüde korunarak günümüze ulaşmıştır. Zamanla türbe çevresindeki mezar sayıları artmış ve burada bir hazire oluşmuştur. Çalışmalara başlamadan önce hazire bölümünün güney tarafı tamamen çalılarla kaplı olduğu için mezarlar zorlukla görülebiliyordu. Buradaki temizlik ve kazı çalışmaları

sonucunda mezar taşları ortaya çıkarılarak toplam 143 mezar tespit edilmiştir. Mezarların çoğunluğunda ayak ve baş taşları mevcuttur, şahideleri tahrip olanlarda ise çevre taşlarının korunduğu görülmüştür. Gömme geleneğinin anlaşılabilmesi için üç farklı plankarede (CD55, CD56, CE57) yer alan dört mezarda kazı çalışmaları yapılmış ve iskeletlerde antropolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kazısı gerçekleştirilen bu mezarlarda ölü gömme geleneklerinin İslami geleneklere uygun olduğu, düz bir şekilde uzatılmış iskeletlerin baş kısmının batıda yer aldığı ve yüzün hafif bir açıyla güneye döndürüldüğü gözlemlenmiştir. Mezarların çoğunluğu kuzey-güney yönlü olup bazılarında yön sapması olduğu görülmüştür. Bunun toprak kayması, insan müdahalesi, ağaç ve bitki kökleri gibi nedenlerden kaynaklandığı, bunların yanı sıra hazirede yer kalmaması dolayısıyla boş yerlerin değerlendirilmiş olabileceği düşünülmüştür. Çalışmalar, mezarlık alanının günümüze ulaşan kısımdan daha geniş olduğunu, batı çevre duvarının Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmış yolun altına doğru devam ettiğini göstermiştir. Alanın kuzeyinde, İç Kale yakınında gerçekleştirilmiş kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan mezarlar, mezarlığın bu kısma doğru devam ettiğini göstermiştir.

Temizlik çalışmaları türbenin iç kısmında da gerçekleştirilmiştir. Hazire'nin kuzeydoğusunda yürütülen kazı çalışmalarıyla mezarlık çevre duvarı ortaya çıkarılmıştır. Çevre duvarının gerekli olan kısımlarında sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır. Türbenin güneyinde Küçük Zaviye'ye doğru ilerleyen bir patika yol tespit edilmiş, bu yol temizlenerek yürüyüş güzergâhına katılmış, böylece ziyaretçilerin Kaleönü Çeşmesi'nden Küçük Zaviye'ye ulaşmaları kolaylaştırılmıştır. Türbe ve haziresinde gerçekleştirilen çalışmalarda Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait sırlı ve sırsız pişmiş toprak kap parçaları, metal ve cam eserler bulunmuştur. Bunların yanı sıra Eski Yunanca yazıt parçası ele geçirilmiştir, yazıtın epigrafi çalışması Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Şapel

Kent merkezindeki yapı topluluğunun güneydoğusunda ve onlardan biraz daha yüksekçe bir tepe üzerinde yer alan Şapel'in çevresinde gerçekleştirilen çalışmalar, yapının güney bölümünde, Şapel ile sivil mimari yapıları arasında kalan BH64, BH65, BI64, BI65, BJ64 ve BJ65 plankarelerinde

sürdürülmüştür. Açığa çıkarılan dört mekân 1'den 4'e kadar numaralandırılarak tanımlanmıştır. Mekânların ve avlunun düzenlenmesi topografik yapıya uydurulmuştur. Mekânlarda ve avlu duvarının inşasında ağırlıklı olarak moloz taş kullanılmıştır. Yapıların köşeleri ile kapı, pencere ve ocakların köşelerinde ise küfeki taşı kullanılmıştır. 3 No.lu Mekân'ın dış duvarlarında moloz taşın yanı sıra, diğerlerine oranla, daha yoğun tuğla kullanıldığı görülür. Bunun yanı sıra devşirme malzeme olarak mermer de kullanılmıştır. 4 No.lu Mekân hariç diğerlerinde ocak bölümü bulunmaktadır. Bu ocaklarda tuğla malzeme kullanılmıştır. Çalışmalar 1 No.lu Mekân'ın mutfak olarak kullanıldığına işaret etmiştir. Buradaki kazılarda Bizans Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne kadar çeşitlilik gösteren pişmiş toprak kap parçaları, bronz ve cam takı parçaları ile bronz at koşum takımlarına ait parçalar bulunmuştur. Bunların yanı sıra Hellenistik Dönem'e ait bronz Mylasa sikkesi, bronz Bizans sikkeleri, gümüş ve bronz Beylikler Dönemi ile Osmanlı Dönemi sikkeleri ele geçirilmiştir.

İç Kale Eteği Doğu Yamacı

İç Kale eteğinin doğu yamacında CN62 ve CM62 plankarelerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Kale eteğinde bu alanda daha önce bir kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. Kazı öncesi buradaki yamaçta Antik Dönem'e ait teras alanları ve duvar örgü izleri toprak yüzeyinde kısmen bellidir. Bu alandaki yoğun maki örtüsü temizlenmiş ve dağınık haldeki moloz taş yığınları toplanmıştır. Dolgu topraktan bir adet Osmanlı Dönemi'ne ait tüme yakın sırsız testi

parçası ele geçmiştir. Burada gerçekleştirilen kazılar sonucunda düzgün kesme taştan inşa edilmiş duvar sıraları ve kareye yakın dikdörtgen planlı bir yapı tespit edilmiş olup çalışmalara önümüzdeki sezon devam edilmesi planlanmıştır (Res. 4).

Dış Sur Duvarları

Beçin yerleşiminin Beylikler Dönemi dış sur duvarları genel olarak toprak üstünde ve görünür durumdadır. İç Kale'nin kuzeybatısında, karşılama merkezinin batısında bulunan, 184 ada 346 parselde yer alan, kısmen toprak altındaki dış sur duvarlarını tespit etmek için burada temizlik ve kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucunda, dış surların iç kalenin oturduğu sarp kayalıklara dayandığı tespit edilmiştir. Burada sur duvarlarının 69,7 m uzunluğundaki bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Anakaya üzerine inşa edilmiş duvarda, eğimli arazi nedeniyle yükseklik farklılıkları görülmüştür. Bununla birlikte temelde sağlam olan hatta, duvar yükseldikçe yer yer tahribat artmıştır. Bu durumda duvarın yüksekliğinin 1-3,57 m arasında değiştiği saptanmıştır. Sur kalınlığı 1,9 metredir. Burç, kule ve kapı izine rastlanmamıştır. Bu alandaki çalışma, sur duvarlarının koruma çalışmasının planlanmasıyla sona erdirilmiştir (Res. 5).

RESTORASYON, KORUMA VE ÇEVRE DÜZENLEME PROJELERİ

2022 yılında koruma, restorasyon çalışmalarına yönelik projeler hazırlanmış ve uygulamalar yapılmış, bunun yanı sıra çevre düzenleme projeleri üzerinde çalışılmıştır. İç Kale'de 2020 yılında kazılarla

Resim 4 – İç Kale eteğindeki bosajlı teras duvarları

Resim 5 – Kazı sonrası kuzeybatı dış sur duvarları

ortaya çıkarılmış sarnıcın cam çatı koruma projesi, 2021 yılında ortaya çıkarılan antik döneme ait kuyu ve basamaklı yapının koruma ve güçlendirme projesi olmak üzere korumaya yönelik projeler hazırlanmıştır. Restorasyona yönelik, İç Kale giriş alanında bulunan üç burç ile birlikte sur duvarlarının restorasyon projesi ve 2022 yılında kazısı yapılan kuzeybatı yönündeki dış surların restorasyon projesi hazırlanmıştır. Kızılhan restorasyon projesi ise Türk Tarih Kurumu destekleri ile hazırlanmış bir çalışmadır. 2022 yılında kazısına başlanan, üzerindeki tonozlu yapı ve güvenlik nedenleriyle çalışmaların ilerleyemediği, İç Kale'deki anıt mezar yapısında gerçekleştirilmesi planlanan çalışmalara yönelik müdahale önerisini içeren bir proje hazırlanmıştır. Çevre düzenleme çalışmalarına yönelik olarak Beçin Ören Yeri çevre düzenleme projesi ve İç Kale'nin aydınlatma projesi hazırlanmıştır. Bu projelerden üçü Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda onay aşamasında olup diğerleri onay almıştır. İç Kale'deki sarnıcın cam çatı koruma projesi ile antik kuyu ve basamaklı yapının koruma, güçlendirme projesine Muğla Valiliği – Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı (YİKOB) ödenekleriyle başlanmıştır. Beçin çevre düzenleme projesi Güney Ege Kalkınma

Ajansı'nın (GEKA) sağladığı ödenekle gerçekleştirilmiştir. Onaylanan diğer projeler için ödenek temin edilmesi halinde çalışmalara başlanması planlanmaktadır. Bu çalışmaların dışında, 2021 yılında hazırlanmış Kubbeli Çeşme ve Suyolları Restorasyon Projesi 2022 yılında uygulanmıştır. Ayrıca çalışma alanlarına yönelik Laboratuvar binalarının yenileme projesi üzerinde çalışılmıştır.

İç Kaledeki Sarnıcın Koruma Projesi

2020 yılı kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılan, yüzeyden yaklaşık 3,2 m taban derinliğe sahip tonozlu sarnıcın üzerinin koruma amaçlı olarak cam örtü ile kapatılması için koruma projesi hazırlanmıştır. İşlevi gereği su birikmesini sağlayan bu yapının üst kısmının açık bırakılması hem yapının zarar görmesine sebep olmakta hem de insan ve hayvanlar için düşme riski nedeniyle tehlike oluşturmaktaydı. Koruma projesi Kazı Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır ve proje Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır. Projenin uygulanması için Muğla Valiliği – YİKOB'a başvurulmuş ve destek sağlanmıştır. 2022 yılında projenin uygulanmasına devam edilmiştir (Res. 6).

Resim 6 – İç Kale’de yer alan sarnıcın koruma çatısı

Antik Kuyu ve Basamaklı Yapının Koruma ve Sağlama Projesi

2021 yılı kazı çalışmalarında 19 m derinlikte bir kuyu ve kuyuyu çevreleyerek zeminden altı dönüş sonrası bir kapı açıklığı ile kuyuya bağlanan basamaklı yapı, üst örtüsü çökmüş durumda ortaya çıkarılmıştır. Kazı Başkanlığı tarafından yapının çökme riskine karşı çelik konstrüksiyonla desteklenmesi ve aydınlatılmasını içeren bir proje hazırlanmıştır. Muğla Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanan proje, Muğla Valiliği – YİKOB tarafından desteklenerek uygulaması 2022 yılı içinde devam etmiştir.

Kubbeli Çeşme ve Suyolları Restorasyon Projesi

Ahmed Gazi Medresesi’nin güneyinde, kent meydanında yer alan Kubbeli Çeşme’de 1997 yılında onarım çalışması gerçekleştirildiği bilinmektedir. Daha önceki çalışmada yapının özgünlüğüne aykırı olarak gerçekleştirilmiş müdahaleleri gidermek ve yapıyı korumak amacıyla 2021 yılı çalışmaları kapsamında hazırlanan proje 2022 yılında uygulanmıştır. Çeşme özgün haline kavuşturulmuş, çeşmenin yanında yer alan ‘Gir-çık Hamamı’ olarak bilinen kubbeli, tek mekândan oluşan yıkanma alanına koruma amaçlı müdahale edilmiştir. Su yollarına

döşenmiş beton kaldırım taşları sökülerek doğal taş döşenmiştir.

Çevre Düzenleme Çalışmaları

Ziyaretçiler tarafından ören yerinin gezilmesi kolaylaştırmak, kent ve yapılar hakkında bilgi sağlamak, ayrıca güvenlik önlemlerine yönelik, GEKA projesi olarak çevre düzenleme projesi hazırlanmış ve uygulanmıştır. Bu proje ile ören yeri karşılama merkezinden kent meydanına kadar olan alana güvenlik kameraları yerleştirilmiştir. Kent meydanındaki yapılara ulaşımı sağlayan yürüyüş yolları yapılmıştır ve bu yapıların aydınlatma işlemi gerçekleştirilmiştir. Ziyaretçiler için dinlenme alanları oluşturulmuştur. Ören yerinde, alanın tamamına yönlendirme levhaları, yapıların tamamı için ise bilgilendirme tabelaları yerleştirilmiştir.

BELGELEME VE LABORATUVAR ÇALIŞMALARI

Kazı çalışmalarına paralel olarak sikkeler ile pişmiş toprak, metal ve cam eserlerin tasnif ve belgeleme çalışmaları yürütülmüş; restorasyon ve konservasyon laboratuvarımızda ise eserlere gerekli müdahaleler yapılmıştır. İskeletler üzerinde ise antropolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Keramikler

2022 yılı çalışmaları esnasında Geometrik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar çeşitli formlara sahip pişmiş toprak kaplar ele geçirilmiştir. Çizim ve fotoğraflarla bu eserler belgelenmiş, tümlenebilen parçalar ise restore edilmiştir. Bahsedilen bu geniş dönem aralığını İç Kale'de ele geçen keramik parçalarında görmekteyiz, bu kaplar dolgu topraktan karışık olarak gelmiştir. Burada yerleşimin 1950'li yıllara kadar devam etmesi çeşitli dönemlere ait keramik bulununun aynı seviyede ele geçmesine neden olmuştur. Bu çalışma sezonunda İç Kale'de ele geçmiş en erken keramik parçalarının Geometrik Dönem'e ait olduğu görülür. Bu buluntular genellikle amphora, oinokhoe, kotyle ve skyphos parçalarıdır. Arkaik kapların büyük çoğunluğu Oryantalizan Dönem'e aittir. Bunlarda yoğunluk, meandr, guyaş, lotus-palmet dizisi gibi bezemelere sahip ayaklı tabak parçalarıdır. Bunlar arasında Geç Oryantalizan Dönem'e ait (MÖ 6 yy.) aplike makara kulplu örnekler de bulunmaktadır. Bunların yanı sıra oinokhoe, krater, skyphos parçaları da tespit edilmiştir. Karia stilinde başı geriye dönük kaz motifine sahip oinokhoe omuz parçası ve kuş motifli bir banda sahip gövde parçası dikkat çekici örneklerdendir (Res. 7). Klasik Dönem'e tarihlendirilen örneklerin ise genellikle kyliks ve skyphoslara ait oldukça küçük parçalar olduğu görülür. Bizans Dönemi'ne ait ise yeşil sırlı balık tabağı parçaları ele geçmiştir. Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait amorf parçaların yanı sıra

küp parçaları da ele geçmiştir. Klasik Dönem sonrasına ait kapların tasnif çalışmalarına devam edilmekte olup bu çalışma tamamlandıktan sonra daha detaylı bilgi vermek mümkün olacaktır.

İç Kale'de gerçekleştirilen çalışmalarda kap parçalarının dışında pişmiş topraktan, tüme yakın halde korunmuş, 18-19. yüzyıllara tarihlenen lüleler bulunmuştur. İç Kale eteğinde gerçekleştirilen çalışmada, daha az sayıda olmakla birlikte, İç Kale içinde ele geçmiş dönem ve formlara sahip keramik parçaları bulunmuştur. İç Kale ve İç Kale eteği dışındaki çalışma alanlarında ise Bizans, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait pişmiş toprak kap parçaları ele geçmiştir.

Sikkeler

2022 yılı kazıları esnasında 119 adet sikke ele geçmiş, bu buluntuların mekanik temizlik ve tasnif işlemleri tamamlanmıştır. Buna göre sikkeler 98 etütlük, 21 envanterlik eser olmak üzere Milas Müzesi'ne teslim edilmiştir. Sikkelerin 67 adedi Hellenistik, Roma İmparatorluk, Bizans, Menteşe Beyliği, Aydınogulları Beyliği ve Osmanlı dönemlerine ait olmakla birlikte Avrupa Paraları ve Alman Jetonu örnekleri de vardır. 52 sikkenin dönemleri tespit edilememiştir. Dikkat çeken sikke buluntularından biri Şapel'in güneyindeki sivil mimariye ait mekânların kazısında ele geçmiş bronz Mylasa sikkesidir. MÖ 2.-1. yy.lara tarihlenen sikkenin ön yüzünde Zeus Labraundos'la ilişkili olarak çifte balta, arka yüzde

Resim 7 – Geç Oryantalizan Dönem'e ait kap parçaları

Resim 8 – Şapel'in güneyindeki sivil mimariye ait mekândan ele geçen Hellenistik Dönem bronz Mylasa sikkesi ve İç Kale Mezar Yapısı batı odasından ele geçen altın Theophilus Dönemi sikkesi

ise Zeus Osogoa ile ilişkili olan trident sembolleri bulunur. Bir diğer önemli örnek İç Kale'deki batı mezar odasından bulunmuş altın Bizans sikkesidir. Konstantinopolis'te basılmış Theophilus sikkesinin (829-842) ön yüzünde imparatorun büstü, arka yüzde ise basamaklı kaide üzerinde haç tasvir edilmiştir (Res. 8).

Metal Eserler

2022 yılı kazılarında metal mimari aksamalar, takılar, kandiller ve silahlar ele geçmiştir. Eserlerin mekanik temizlikleri ve belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır. Metal eseler Bizans, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine aittir. Bu eserlerden at koşum takımları, takılar, kandiller bronzdandır. Silahlar bronz ve demirden ok ve mızrak uçları şeklindedir.

İnsan ve Hayvan İskeletleri

2021-2022 yılları kazı çalışmaları esnasında ele geçmiş iskelet kalıntılarının analiz çalışmaları Doç. Dr. Ahmet İhsan Aytek tarafından gerçekleştirilmiştir. Osteolojik incelemelerle iskeletler insan ve hayvan olarak gruplandırılmıştır. İnsan kalıntıları, CD57, CJ59 ve CT55 plankarelerinden gelmiş olup çok az sayıda kemik ile temsil edilmektedir. CD57 plankaresinde bir yetişkin bireye ait dişler ve tarak kemikleri, CJ59 plankaresinde 0-6 aylık bir bebeğe ait muhtelif kemik parçaları ve CT55 plankaresinde bir yetişkin bireye ait diş ve bazı kemik parçaları tespit edilmiştir. Kemiklerin nitelik ve nicelikleri herhangi bir antropolojik yorum yapmaya elverişli değildir. İnsan kalıntılarının aksine, bu yılki kazı çalışmalarında hayvan kalıntıları çok daha fazla kemik ile temsil edilmiş olup bu hayvanlar sığır, koyun, keçi, küçük ruminant (net şekilde koyun veya keçi olarak sınıflandırılmayan hayvanlar küçük ruminant olarak sınıflandırılmıştır), domuz, köpek, tavuk, hindi, balık, kaplumbağa, geyik, at, tavşan olarak belirlenmiştir. Kemiklerin tamamına yakını yetişkin hayvanlara ait olup yalnızca dört yavru tespit edilmiştir. İskelet materyalin, özellikle insan kemiklerinin azlığı, genel yorumlar yapmayı imkânsız hale getirmektedir. Ancak ileriki yıllarda yapılacak kazılardan çıkarılacak kemikler üzerinde gerçekleştirilecek incelemelerden gelecek sonuçlar ile birlikte Beçin yerleşiminde yaşamış insanlar, hayvanlar ve insan-hayvan ilişkileri konusunda detaylı bilgiler ortaya konulacaktır.

DİĞER ÇALIŞMALAR

2022 yılı içerisinde kazı, belgeleme, konservasyon ve restorasyon çalışmaları dışında kültürel bilinci artırmaya, Beçin ören yerinin tanıtımına yönelik faaliyetler ile kamulaştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

UNESCO Dünya Miras Listesi

Unesco Dünya Miras Geçici Listesi'nde yer alan Beçin Orta Çağ Kenti'nin kalıcı listeye dahil olma çalışmalarına yönelik Kültür ve Turizm Bakanlığı, Muğla Valiliği ve Beçin Kalesi Kazı Başkanlığı arasında bir protokol imzalanmıştır.

Beçin Ören Yerinin ve Kültürel Mirasın Tanıtımı

Yerel halka ve çevre okullardaki çeşitli seviyelerdeki öğrencilere yönelik olarak Beçin ören yerinin tanıtılmasına, kültürel miras koruma bilincinin sağlanmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. İl Millî Eğitim Müdürlüğü ile Kazı Başkanlığı arasında imzalanan protokole istinaden Milas ve çevre okullarından öğrencilere yönelik ören yerine geziler düzenlenmiş, deneysel arkeoloji alanlarında faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Muğla il müdürlükleri, üniversite birimleri ve çeşitli sivil toplum kuruluşları ile Beçin ören yerinde toplantılar gerçekleştirilip yerleşimin tarihi ve kültür mirası hakkında bilgiler verilmiştir.

Ören Yerindeki Anıt Ağaçların Yaş Tayini

Beçin ören yerindeki anıt ağaçların öncelikli olarak seçilenlerden numune alınarak analiz yapılması sağlanmıştır. Bu analizlere göre, İç Kale'deki sakız ağacı 500-550, I No.lu Türbe'deki sakız ağacı 270-300, Seymenlik'teki sakız ağacı 250-300, çınar ağacı 400-450, zeytin ağacı 350-400 yaş aralığındadır.

Teşekkür

2022 yılı çalışmalarında destekleri için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Türk Tarih Kurumu'na, Muğla Valiliği'ne, Muğla Valiliği – Yatırım İzleme Koordinasyon Başkanlığı'na, Milas Kaymakamlığı'na, Güney Ege Kalkınma Ajansı'na, Muğla İl Kültür Turizm Müdürlüğü'ne, Milas Müze Müdürlüğü'ne teşekkürlerimizi sunarız. Bakanlık temsilcilerimiz Muğla Müzesi'nden Halil Kocaman'a, Afrodisias Müzesi'nden Murat Ağır'a ve Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi'nden Gürol Tali'ye; özverili çalışmalarından dolayı ekip üyelerimize teşekkür ederiz.

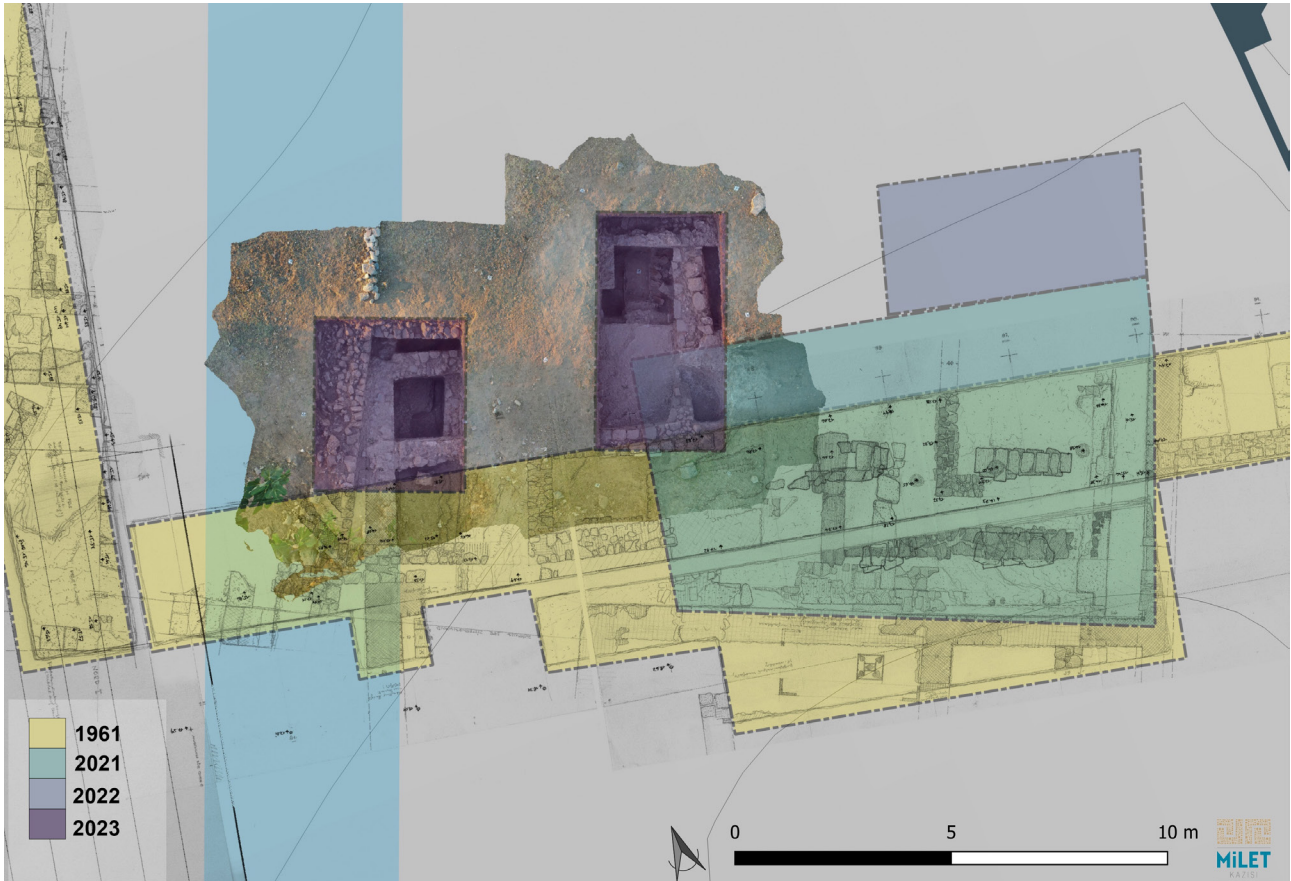
Kadir Pektaş – Banu Büyükgün Çelebi

Miletos Kaletepe Mevkii 2021-2023 Yılı Çalışmaları

2017 yılından beri Hamburg Üniversitesi'nden Prof. Dr. Christof Berns başkanlığında, uluslararası bir ekiple, multidisipliner bir yapıda gerçekleştirilen Miletos antik kenti kazılarında kentin önceki kampanyalarda çok fazla araştırılmamış ancak jeofizik tetkikler sonucu zengin bir buluntu potansiyeline sahip olduğu belirlenen Humeitepe ve Kaletepe mevkilerine yoğunlaşmıştır. Antik kentteki kazılar T.C. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve desteği ile Universität Hamburg (Institut für Archäologie und Kulturgeschichte des antiken Mittelmeerraumes) tarafından, École normale supérieure Paris ve 2019 yılından itibaren Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi işbirliği içinde desteklenmektedir.

Kaletepe ya da Tiyatro Tepesi olarak adlandırılan alan, kentin kuzeybatısında, antik Tiyatro Limanı ve Aslanlı Liman arasında yer almaktadır. Erken dönemlerden itibaren kentin konut alanlarına ev sahipliği yapmaya başlayan Kaletepe'nin güneyindeki kalıntıların Hellenistik ve Roma dönemleri öncesinde

dahi yoğun erozyona maruz kaldığı bilinmekteyken, özellikle tepe düzlüğünün kuzeyinde elde edilen arkeolojik verilerin daha bilgi verici olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle tepe düzlüğünün kuzeyinde ortaya çıkarılan tabakalarda, ele geçen tek tük Miken ve Geometrik dönem çanak çömlek parçası dışında erken dönemlere ait malzemeye rastlanmamış olmasına rağmen, Arkaik Dönem ahşap yapılanmalarına işaret eden dikme yuvaları ele geçmiştir, buradaki MÖ 6. yy'a ait sur duvarının kalıntıları da tepenin bir çevre duvarı tarafından çevrelendiği göstermektedir. MÖ 5. yy'a gelindiğinde ise, aynı yüzyıla ait kırmızı figürlü seramik fragmanlarının da gösterdiği üzere, MÖ 6. yy'dan kalma evlerin bazı duvarları kentin dik açılı planlamasında kısmen düzenlenerek kullanılmıştır (Ayrıntılı bilgi için; Kleiner, 1960, Kleiner 1961). Anlaşıldığı kadarıyla Kaletepe Klasik dönem kentinin başlıca yerleşim alanlarından biri olmuş ve aralıklarla da olsa geç antik döneme dek yoğunluklu olarak konut bölgesi olarak kullanılmıştır (Res. 1).

Resim 1 – Kaletepe, 1961, 2021-2022-2023 çalışma alanları. (Milet Kazısı Arşivi)

Resim 2 –
KL 21 A, üzerinde Arkaik ve Klasik yapılanmaların
gözlenebildiği üst ve alt seviye anakaya.
(Milet Kazısı Arşivi)

Resim 3 –
KL 21 A, anakayanın kuzey cephesinde
yer alan kısmen korunmuş sıva tabakası.
(MSGÜ Kalettepe Ekibi Arşivi)

2021 yılında yürütülmeye başlanan çalışmalar da yukarıda bahsedilen ve Kalettepe'nin kuzeyindeki konut alanları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu alanın kazısı daha önce ilk kez 1961 yılında G. Kleiner tarafından gerçekleştirilmiş ve tek sezon sonunda yayını yapılmıştır (Kleiner, 1961, 46-48). Söz konusu çalışmaların öncelikli amacı, Kleiner ve ekibinin konut alanı olarak tanımladığı, oldukça geniş (yak. 6,00 x 12,00 m.) mekan içerisinde -ki bu mekana çalışmalar kapsamında KL 21 A lejandı verilmiştir-, özellikle Arkaik Dönem'e ait olarak kayıtlanan bir duvar hattı ile mekanda ele geçen Klasik Dönem ve daha geç dönemlere ait malzemeyi tekrardan ele almak olmuştur. Dolayısıyla, eğer erken dönem kazılarında ortaya çıkarılan ve Arkaik Dönem'e tarihlendirilen duvar gerçekten bahsi geçen erken döneme ait ise kentin bu bölümünün Klasik Dönem şehir planlamasının bir öncülü olarak kabul edilebileceği düşünülmüştür. Buradan yola çıkarak, kent merkezinde de Bouleuterion ve Dionysos Tapınağı gibi yapılarda, Kalkolitik dönem gibi erken tabakalarla birlikte tanımlanan Arkaik Dönem tabakalarının topografik olarak erken dönem yerleşimlerine uygun bu alanda ele geçmesi ise beklenen bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, hem ilk dönem kazılarında üzerinde Arkaik (duvar yatağı, dikme yuvaları) ve Klasik (duvara ait taş sırası, sıkılaştırılmış kil taban) yapılanmaların gözlenebildiği üst ve alt seviye anakaya, hem de alt seviye anakayanın doğu

köşesinde ortaya çıkarılan birbirine sert, kil yoğunluklu bağlayıcı materyal ile sıkı sıkıya tutturulmuş, kabaca işlenmiş küçük bloklardan oluşan ve olasılıkla Arkaik Dönem'e ait bir duvarın varlığı ile önceki dönem kazılarında da bahsedilen Arkaik yapılanmaların varlığı bir kez daha doğrulanmıştır (Res. 2). Bununla birlikte, KL 21 A.2 şeklinde adlandırılan üst seviye anakayanın kuzeye dönüş yapan cephesinde rastlanan kısmen korunmuş bir sıva tabakası da sezonun dikkat çekici buluntuları arasındadır. Sıvanın anakaya üzerindeki korunmuş yüksekliği 110 cm, genişliği ise 2,50 m olarak ölçülmüştür. Sıva katmanı açık krem renkli, bezemesiz, ikinci kat daha ince olmak üzere, tipik kireç bağlamalı Roma tipi harç üzerine iki kat şeklinde uygulanmıştır. Alandan ele geçen yoğun teserra ve taban mozaiki parçaları ile özellikle kırmızı rengin kullanıldığı sıva parçaları alandaki, çeşitli dönemlere ait yapılanmaların dekoratif unsurlarına ilişkin bilgi vermiştir (Res. 3).

2022 yılı çalışmaları da yine Tiyatro Tepesi/ Kalettepe olarak adlandırılan alanın kuzeyindeki konut alanlarında yoğunlaşmış ve 2021 sezonunda ele alınan araştırma alanın kuzeyine doğru ilerlenerek, tabakalanması bozulmamış bir açma oluşturulması ve 2021 sezonundaki kazı alanının kuzey sınırını oluşturan profilden kısmen görülebilen mekan çevirme (?) duvarının açığa çıkarılması amaçlanmıştır. KL 22 B olarak adlandırılan, yak. 2,00 x 6,00 m. ölçülerindeki çalışma alanı toplamda beş tabakada

Resim 4 – KL 22 B.D1 duvarı güney cepheden görünüşü.
(MSGŞÜ Kaletepe Ekibi Arşivi)

kazılmıştır. Doğu-batı doğrultulu çevirme duvarına KL 22 B.D1 lejandı verilmiş ve sezon sonunda söz konusu duvar yak. 2,70 m yüksekliğe, açma içinde yak. 5,80 m uzunluğa ve 70 cm derinliğe sahip olarak belgelenmiştir (Res. 4).

Sezonun buluntu yoğunluğunu ise kronolojik olarak birbiriyle tutarlı geç dönem seramikleri oluşturmuştur. Genel çerçevede iki sezondur ele alınan araştırma alanını kuzey, güney ve doğudan çevreleyen Geç Antik Dönem duvarlarıyla tutarlı söz konusu buluntular arasında en dikkat çekici olanlar Milet işi/İznik işi olarak adlandırılan Osmanlı Dönemi seramikleri, yeşil sırlı Osmanlı kandilleri, Beylikler Dönemi'ne ait kabartma bezemeli civa kapları, Bizans Dönemi kahverengi sırlı seramikler ve akıtmalı sgraffito tabaklar sayılabilir. Bunların yanında ele geçen pek çok cam ve metal buluntuda da yoğunluklu olarak Osmanlı-Bizans dönemi özellikleri görülmüştür. Seramik buluntuların çeşitliliğinin yanı sıra ele geçen ve üretim aşamasında kullanılan pişmiş toprak üç ayakların ve camlaşmış seramik cürufların varlığı da bu alanda bir atölyenin olabileceğine işaret etmiştir. Bu düşünce, yine özellikle MS 13-15. yy'larda üretimde kullanılan emzik ağızlı civa kaplarının fazlalığı ile de desteklenmiştir. Ancak yine

de tabakalar içinde fırınlamanın gerçekleştirildiği bir ocak ya da fırın izine rastlanmadığı belirtilmelidir. Bu durumda, bu alanın Hellenistik kent merkezinde varlığı bilinen çömlekçi mahallesiyle ilişkili bir dükkân/satış yeri olduğu da düşünülebilir. Henüz iki sezondur çalışmaların yürütüldüğü alan bu haliyle şimdiden Miletos'un Arkaik dönemden başlayarak Geç Antik, hatta Osmanlı dönemlerine ilişkin yoğun bilgi sunmuştur (Res. 5).

2022 sezonunun en dikkat çekici araştırma sonuçlarından bir diğeri, 1961 yılı kazı sezonu sonunda araştırmacılar tarafından, basit bir şekilde 'kiler' olarak tanımlanan mağaranın ve mağaraya eklenmiş bir sarnıcın ortaya çıkarılması olmuştur. Mağarada iki hafta içinde yapılan yüzey temizliği sonucunda girişte yer alan toplamda 12 merdiven basamağı ve devamındaki koridor iç bölümlere ilerlemeyi sağlayacak şekilde açığa çıkarılmıştır. Yak. 11,50 m uzunluk ve 1,30 m yüksekliğe sahip koridorun her iki yanında üçü derin (yak. 2,50 m), ikisi sıg (yak. 30 cm) nişler yer almaktadır. Ancak bu oluşumda en dikkati çeken nokta, önceki araştırmalarda (Kleiner,

Resim 5 – KL 22 B açması seramik buluntu örnekleri.
(MSGŞÜ Kaletepe Ekibi Arşivi)

Resim 6 – KL 23 E açması, güneyden görünüş.
(Milet Kazısı Arşivi)

Resim 7 – KL 23 D açması, doğudan görünüş ve kırmızı sıvalı mekan bölme duvarı (?). (Milet Kazısı Arşivi)

1961, Niewöhner, 2013) belgelemesi yapılmayan sarnıç yapısıdır. Tuğla örme bir duvar ile mağaradan ayrılan, yak. 8,00 m yüksekliğe sahip söz konusu sarnıç, yüksek duvarlarındaki kaliteli harç ve yak. 3,50 m çapındaki geniş kubbesinde seçilebilen özenli sıva ile dikkat çekmektedir. Sezon içinde yürütülen temizlik çalışmaları sırasında elde edilen seramik buluntular ilk değerlendirmede Roma İmparatorluk Dönemi özellikleri göstermiştir. Zaman içinde değişen, çok işlevli kullanıma sahip olması muhtemel bu yeraltı mekanına dair çalışmaların, arkeolojik dijital belgeleme odaklı spesifik bir projenin konusu olarak değerlendirmeye alınması kararlaştırılmıştır.

2023 sezonunda ise 2022 sezonunda ortaya çıkarılan mekan çevirme duvarı cephesinin batısında, yak. 3,00 m aralıkla iki çalışma alanı oluşturulmuştur. Bunların amacı, çalışılan 'LM 12-13 *insula*'sının batı kenarı boyunca uzanan cadde/sokak sistemi ve aynı zamanda aynı *insula* içindeki konut alanının *andron* olabilecek bölümü hakkında fikir sahibi olabilmektir.

Insula batı sınırında yer alan ve KL 23 E olarak adlandırılan, yak. 5,50 x 3,00 m ölçülerindeki ilk açmadan ele geçen seramik buluntuların Osmanlı Dönemi'nden başlayarak Geç Klasik Dönem'e kadar uzandığı, tabakalardan son ikisinin özellikle MS 3. yy ve Klasik Dönem içinde tutarlılık gösterdiği gözlemlenmiştir. İçinde yer alan kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda uzanan duvar doğrultuları nedeniyle iyice daralan bu alanın, söz konusu homojen tabakalarda ele geçen malzeme ve bölgesel yanık izleri nedeniyle, en azından bir süre mutfak (ya da bir pişirme + sunum mekanı) olarak kullanıldığını düşündürmektedir (Res. 6).

Yak. 3,30 x 3,50 m ölçülerindeki KL 23 D açmasının, 2021 yılı çalışmalarında incelenen anakaya alt seviyesine denk gelen (KL 23 D.B Sektörü) ve yoğunluklu olarak Geç Hellenistik ve Roma dönemi malzemesinin ele geçtiği son tabakasında, yine 2021 yılında söz konusu anakaya kuzey cephesinde ortaya çıkarılan açık krem renkli, kaliteli sıvaya benzer bir cepheyle karşılaşmıştır. Kuzey cephe boyunca yıkıntı şeklinde ele geçen çatı kiremitleri ile kesintiye uğrayan bu sıvalı cephe ise yine her iki cephesi, bu kez kırmızı renk sıvalı, yak. 60 cm genişliğinde bir 'duvar' (?) ile kuzey-güney doğrultuda iki mekana bölündüğü gözlemlenmiştir. Yapı tekniği bakımından henüz soru işaretleri barındıran bu bölme duvarı, korunagelmüş durumundan anlaşıldığı kadarıyla, olasılıkla ahşap çerçevenin içine gevşek, moloz malzemenin doldurulmasıyla oluşturulmuştur. Hassas buluntu durumundan dolayı tahribatı önlemek amacıyla alan içindeki çalışmalar anakaya seviyesine inilmeden sonlandırılmış ve jeotekstil ile korumaya alınmıştır (Res. 7). Geniş bir bakış açısıyla bu mekanın, *insulanın* kuzey bölümünü büyük ölçüde kaplayan anakayanın da teras ya da üst kat olarak kullanıldığı, geniş bir konut/villa olduğunu düşünmek mümkündür. Sezon boyunca çalışılan iki ayrı açmadan ele geçen ancak birleşen terrakotta figürin fragmanları da olası villanın *insula* sınırındaki KL 23 E açmasını içine alacak kadar büyük olduğunu düşündürmektedir.

2023 yılı çalışmalarının bir diğer odağı ise, 2022 yılında genel temizliği yapılan ve MSGSÜ BAP Birimi tarafından desteklenen sarnıç projesi olmuştur. Söz konusu projenin temmuz ayı içerisinde tamamlanan saha çalışmalarında MSGSÜ,

Berliner Hochschule für Technik ve Yıldız Teknik Üniversitelerinden bir ekip, uzmanlıkları dahilinde, birlikte çalışmıştır. Saha çalışmalarında ‘Geleneksel Ölçüm’ yöntemleri ile sarnıç ölçülmeye başlanmıştır. Sarnıçta geleneksel mağara ölçümü metodları kullanılmış ve eskiz çizimleri, klino ve pusula okuma işlemleri gerçekleştirilmiştir. Leica Blk 360 model lazer tarayıcı ile öncelikle sarnıcın yerüstündeki yapılar ile ilişkisini kurmak adına yeryüzünde yaklaşık 60 istasyon kurulmuştur. Dar ve nişlere sahip bir yapıya sahip olan sarnıç içinde ise bu istasyonları daha sık yerleştirecek şekilde ilerlenmiştir. Sarnıç içinde 42 istasyon kurularak iç mekandaki çalışma sonlandırılmıştır. Ofis ortamında işlenmeye ve yorumlanmaya devam eden bu verilerin 2024 yılı içinde uluslararası bir yayın ile bilim dünyası ile paylaşılması öngörülmektedir (Res. 8).

Özel Teraman Hepdinçler

Kaynakça

- Kleiner, G., 1960. “Die Grabung in Milet im Herbst 1959”, *TurkAD* 10: 39-41.
- Kleiner, G., 1961. “Bericht über die Grabung in Milet im Herbst 1961”, *TurkAD* 11: 46-48.
- Niewöhner, P., 2013. “Neue spät -und nachantike Monumente von Milet und der mittelbyzantische Zerfall des anatolischen Städtewesens”, *AA* 2013/2: 165-233.

Resim 8 – Mağara ve sarnıç içinde yürütülen belgeleme çalışmaları. (MSGŞÜ Kalettepe Ekibi Arşivi)

Eşek Deresi Mağarası: Kilikya'da Epipaleolitik Dönem

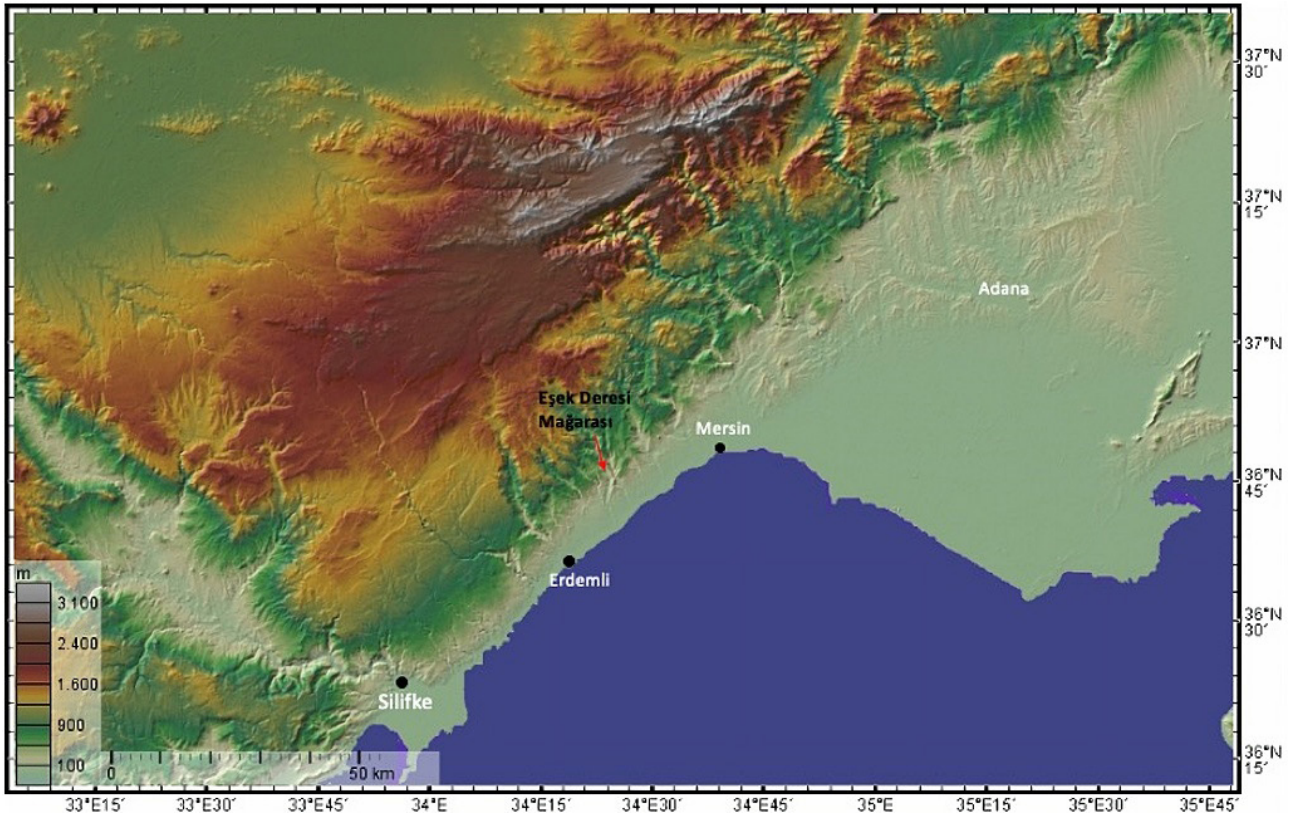
Eşek Deresi Mağarası, Mersin ili Erdemli ilçesi sınırları içinde bulunan Eşek Deresi Vadisi'nde yer almaktadır (Res. 1). Vadi, kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu kuş uçuşu yaklaşık olarak 4 km uzunluğunda olup, ortalama derinliği 600 m'yi bulmaktadır. Eşek Deresi Vadisi güneyde Doğu Sandal Vadisi ile birleşerek, derin bir kanyon halini almaktadır. Bu kanyonun kuzeyinde yer alan Eşek Deresi Mağarası'na ulaşım ancak vadinin batısında yer alan ormanlık alandan ilerleyerek, Eşek Deresi'ni geçtikten sonra mağaranın bulunduğu alana tırmanış ile sağlanmaktadır. Bölgede, Eşek Deresi Mağarası'nın yer aldığı Eşek Deresi Vadisi ile devamı niteliğinde olan Doğu Sandal Vadisi'nde çok sayıda mağara ve kaya sığınağı bulunmakla birlikte, tarihöncesi dönemlerde yapıldığı düşünülen sembolik betimlemelerin yer aldığı kaya resimleri dikkati çekmektedir (Kayci, 2019; Kayci vd., 2020; Altınbilek Algül vd, 2021; Altınbilek Algül vd., 2023a).

Eşek Deresi'nde ilk incelemeler, 2018 yılında Orkun Kayci'nin doktora tezi kapsamında yapılmış ve hemen akabinde gerçekleştirilen Orta

Toroslar Tarihöncesi Araştırmaları Projesi ile bölgede çalışmalar hız kazanmıştır (Altınbilek- Algül vd., 2022). 2021 yılında Eşek Deresi Mağarası'nda başlayan kazı çalışmaları 2021-2023 yılları arasında Mersin Arkeoloji Müzesi başkanlığında ve İstanbul Üniversitesi Tarihöncesi Arkeolojisi bölümünden Doç. Dr. Çiler Altınbilek Algül'ün bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir.

Eşek Deresi Mağarası A, B ve C olarak nitelendirilen üç alandan oluşmaktadır (Res. 2). Mağaranın Epipaleolitik döneme tarihlendirilen en erken tabakaları C Alanı ve B Alanı'nın alt terasında karşımıza çıkmaktadır. Arazi çalışmaları sırasında, B alanının alt terasından alınan hayvan kemığının radyokarbon analizine göre mağara Kilikya Bölgesi'nin şu an için en erken mutlak tarihini veren buluntu yeridir. Bununla birlikte mağarada Holosen döneme ait tabakalar da söz konusudur.

2023 yılı kazı çalışmaları B ve C alanlarında gerçekleştirilmiştir. C Alanı, önceki yıllarda *in situ* halde ele geçen sürtmetaş buluntuların olduğu alandır (Altınbilek-Algül, 2024). Bu alanda yapılan

Resim 1 – Eşek Deresi Mağarası'nın konumu (Altınbilek-Algül 2023a).

Resim 2 – Eşek Deresi Mağarası A, B ve C Alanlarının genel görünümü (Altınbilek-Algül vd. 2022).

Resim 3 – Sürtmetaş buluntulara örnekler (Eşek Deresi Mağarası kazı arşivi)

çalışmalarda çok sayıda yontmataş buluntu ve hayvan kemikleri saptanmıştır.

Epipaleolitik döneme tarihlendirilen sürtmetaş buluntular, tipolojik olarak çeşitlilik göstermekle birlikte, nitelik olarak oldukça iyi hazırlanmış örneklerdir (Res. 3). Eşek Deresi Mağarası'nda çok sayıda örnekle temsil edilen sürtmetaş buluntuları, Levant Bölgesi Natuf yerleşmeleriyle tipolojik açıdan farklılıklar sergilemektedir.

Eşek Deresi Mağarası'nın Epipaleolitik tabakalarından ele geçen yontmataş buluntular üzerinde yapılan analizler, hammadde olarak çakmaktaşının yoğun olarak kullanılmasına rağmen obsidiyenlere de rastlandığını, tekno-tipolojik incelemeler üretimin

Resim 4 – Epipaleolitik döneme ait yontmataş buluntulara örnekler (Eşek Deresi Mağarası kazı arşivi)

küçük boyutlu tek vurma düzlemli çekirdeklerden elde edilen yonga ve dilgiciklere yönelik olduğunu göstermektedir. Tanımlı alet olarak yarım ay ve mikro ön kazıyıcılar karşımıza çıkmaktadır (Res. 4).

B Alanı olarak nitelendirilen mağaranın giriş kısmı, kaya blokları ile kapalı olmakla birlikte, mağaranın iç kısmı küçük bir aralıktan görülmektedir. Mağaranın Holosen'de kullanımı şu ana kadar gerçekleştirilen çalışmalarda, B Alanı'nda saptanmıştır.

Yerleşmenin, Holosen dönemde en erkeni Çanak Çömlekli Neolitik olmak üzere Kalkolitik, İlk Tunç Çağı, Demir Çağ ve Helenistik dönemde de kullanımı gördüğü çanak çömlek verileri ışığında bilinmektedir (Altınbilek-Algül vd., 2023b).

Eşek Deresi Mağarası'nda gerçekleştirilen çalışmalar henüz çok yeni olmasına karşın oldukça önemli veriler sunduğu anlaşılmaktadır. Bölgesel bağlamda, Orta Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyı şeridiyle olan bağlantıların anlaşılmasına katkı sağlayabilecek bir konumda yer alan mağarada, ilk iskanın Pleistosen sonlarında ılıman bir dönemde başlayarak, soğuk ve kurak bir dönem olan Genç Dryas'ta devam ettiği bilinmektedir. Bu soğuk dönemde görülen iskanın, bölgenin Akdeniz iklimine sahip olması ve tarihöncesi insan toplulukları için elverişli yaşam koşulları oluşturması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Ebru Uğraş-Şevval Şirrin- Mustafa Gökçen

Kaynakça

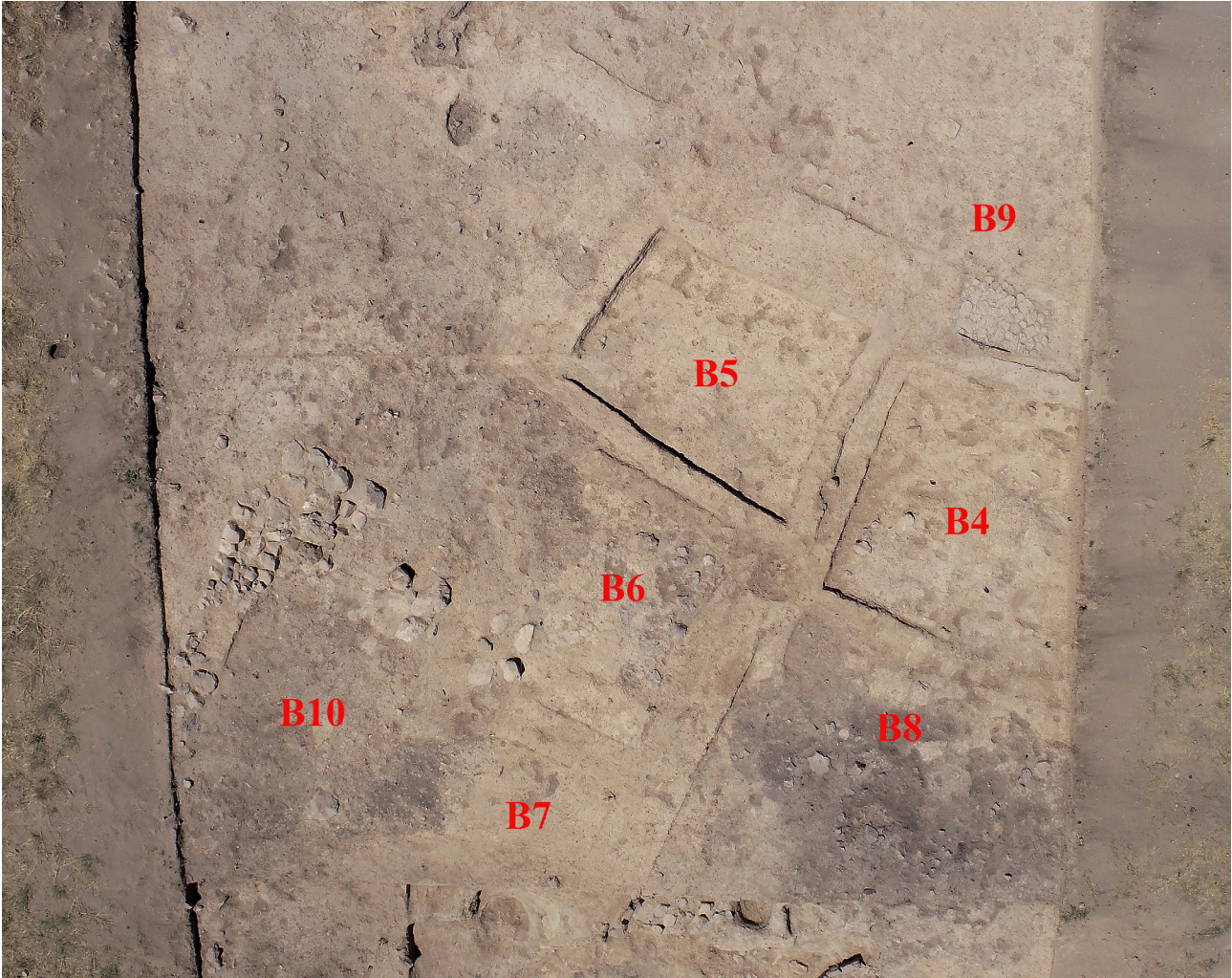
- Altınbilek-Algül, Ç. 2024. "Pleistosen sonlarında Kilikya Bölgesi ve Eşek Deresi Mağarası", S. Durugönül, D. Kaplan ve U. Tepebaş (yay.), *Kilikya Arkeolojisi: Yeni Buluntular ve Yorumlar*, Ankara: Bilgin-Kültür Yayınevi.
- Altınbilek Algül, Ç. – Kayci, O. – Tümer, H., Ünlü, Y. – Ulaş, B. – Şahin, F. – Özbudak, O., 2021. "The Preliminary Report on the 2019-2020 Seasons of the Central Taurus Prehistoric Research Project (OTTA)", *Anatolia Antiqua* XXIX, 127-147.
- Altınbilek Algül, Ç. – Kayci, O. – Balcı, S., 2022. "A New Epipaleolithic Site in the Central Taurus Mountains: Eşek Deresi Cave (Mersin/Turkey)". *Archéotient-Le Blog* (18 Şubat 2022) (<https://archeorient.hypotheses.org/17313>)
- Altınbilek Algül, Ç. – Kayci, O. – Balcı, S. – Tümer, H. – Gündüzalp, S. – Ünlü, Y. – Ceylan Bala, C., 2023a. "Eşek Deresi Mağarası 2021 Yılı Çalışmaları", *KST*, 42(2), 79-89.
- Altınbilek Algül, Ç. – Kayci, O. – Balcı, S. – Tümer, H. – Gündüzalp, S., 2023b. "Eşek Deresi Mağarası: Orta Toroslarda Epipaleolitik Dönem", T. Pelvanoğlu, S. Önder, Y.G. Çakan (eds.), *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 47: 77-80.
- Kayci, O., 2019. Neolitik Dönem'de Çukurova ve Orta Toroslar: Yeni Araştırmalar ve Çevre Bölgelerle İlişkiler, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kayci, O. – Tümer, H. – Ünlü, Y., 2020. "Prehistoric Rock Art Caves Middle Taurus Region, Mersin Arslanlı and Doğu Sandal Caves", *ANES (Ancient Near Eastern Studies)* 57: 127-148.

Sırçalıtepe 2023 Yılı Kazı Çalışmaları

Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen Sırçalıtepe, Orta Anadolu'da, Niğde'ye bağlı Kayırlı Köyü'nde, Göllüdağ'ın kuzeybatısında ve Nenezi Dağ'ın güneydoğusundadır. Yerleşim, 2016'da Niğde Müzesi'nin yönlendirmesiyle 'Niğde Tarihöncesi Yüzey Araştırmaları Projesi' kapsamında tespit edilmiştir. Sırçalıtepe'de 2019 yılından bu yana devam eden arkeolojik kazılarda yerleşimin doğu ve batısı olmak üzere iki alanda çalışılmıştır (Balcı vd., 2020). Höyüğün batısında 2019-20 yıllarında yapılan kazılarda çok sayıda obsidiyen buluntuyla yongalama artığının bulunduğu bir işlik ortaya çıkartılmıştır. Doğru yamaçta ise yan yana inşa edilmiş dörtgen planlı kerpiç duvarlı, içlerinde fırın ya da ocakların bulunduğu bazıları kırmızı boyalı kireç tabanlı yapılar vardır. Tabanların altında 4 adet mezar bulunmuş, kemik örneklerinden yapılan ¹⁴C analizleri bu

mezar ve yapıların MÖ 8. binyılın ortalarına (~7600 – 7300 yılları arasına) tarihlendiğini göstermiştir (Balcı vd. 2021; 2022).

Sırçalıtepe'de yontmataş buluntuların tamamı obsidiyendir. Yontmataş teknolojisinde iki vurma düzlemlili çekirdeklerden çıkarılan dilgiler ağırlıktadır. Batıdaki işlikte baskı düzeltili ok uçları, doğuda yongaüstü kazıyıcılar yaygındır. Diğer alet tipleri arasında düzeltili, saplı, uçlu, verev budanmış ya da çentikli dilgiler, orak bıçakları, dilgi üzeri kazıyıcılar, deliciler ve kalemler bulunmaktadır. Obsidiyen buluntuların makroskobik gözlemleri ve taşınabilir XRF cihazı ile yapılan analizlerinin ön sonuçları Sırçalıtepe Neolitik Çağ insanların hammadde kaynağı olarak Nenezi ve daha yüksek oranda Göllüdağ'ı kullandığına işaret etmektedir (Balcı vd. 2022; 2024).

Resim 1 – Höyüğün doğusundaki mimari yapıların bulunduğu alan

Resim 2 – Obsidiyen kazıyıcı

Resim 3 – Obsidiyen delici

2023 sezonunda yerleşim düzenini anlamak için höyüğün doğusunda çalışılmıştır (Res. 1). Bu amaçla öncelikle mevcut kerpiç duvar izlerinin takibi yapılmış ve daha önce ortaya çıkartılan dörtgen planlı mekân dolguları kazılmıştır. Güney ve doğu duvarları olasılıkla bir üst evreye ait taş sırası ve çukurlarla tahrip edilen B6 Yapısının içindeki koyu kahverengi, yer yer siyah renkli, yumuşak ve içinde çok sayıda obsidiyen ve hayvan kemiği bulunan çöp çukurları kazılmıştır. Çukurda üzerinde volkanik taştan yapılmış yuvarlak kakmaları olan kemikten stilize hayvan/insan biçimli bir pendantif bulunmuştur. Bu mekânın kuzeybatısındaki B4 Yapısının içinde de küllü bir dolguda çalışılmış ve bu alanda da jadeden yapılmış bir keski bulunmuştur.

B4 Yapısının doğusunda bulunan B8 Yapısının batı duvarı büyük ölçüde tahrip olmuştur. Duvar hattı kerpiç döküntüler şeklindedir ve duvarı daha üst seviyeden kestiği düşünülen bir çukur tespit edilmiştir. Yapı duvarını tahrip eden ve geniş bir alana yayılmış çöplük dolgusunda dağınık halde hayvan kemikleri ve obsidiyen dilgi, yonga, çekirdek hazırlama parçaları ve çekirdekler vardır. B8 Yapısını kısmen tahrip eden bu çöplük höyüğün doğusunda obsidiyen alet yapımına ilişkin bulguların yoğunlukta olduğu tek alandır. Ayrıca bu alanda bazıları tümlenen üzeri yiv bezemeli kemik buluntular, işlenmiş kemik ve bız parçaları bulunmuştur.

Bu yapıların batısında kerpiç duvar izleri takip edilmiş ve KB-GD ve GB-KD doğrultulu bir yapıya ait olabilecek ve birbiriyle köşe yapan iki kerpiç duvar tespit edilmiştir. Bu alanda yoğun kerpiç döküntülü ve sert bir dolguyla karşılaşmış ancak mekânın sınırları ve tabanı saptanamamıştır. Bu

dolgunun hemen güneyinde obsidiyen çekirdek ve çekirdek hazırlama parçaları, dilgiler, yongalar ve bunlardan şekillenen kazıyıcı, delici gibi aletler ile çeşitli boyutlarda sürtmetaşlar, kemik iğne ve bızlar bulunmuştur (Res. 2-3).

Hayvan kemikleri üzerinde yapılan çalışmalar devam etmekle birlikte koyun/keçi, sığır ve tilki en çok tespit edilen hayvan türleridir. Bu türlerin yanı sıra at, tavşan, kızıl geyik, kaplumbağa ve kuş kemikleri bulunmuştur. Bazı kemiklerin üzerlerinde kasaplık izleri, yanık ve diş izleri de gözlemlenmiştir. (Balcı vd., 2023).

Sırçalıtepe, şu an için Volkanik Kapadokya Bölgesi'nde obsidiyen kaynaklarına en yakın yerleşmedir. Sırçalıtepe; obsidiyen kaynaklarına yakın konumu, obsidiyenin yerleşmede yongalandığını gösteren yapım artıklarının olması ve mimari öğeleri ile bölgenin M.Ö. 8. bin yıl Neolitikleşme sürecini anlamak açısından son derece önemlidir. Gelecek yıllarda kazı çalışmalarına daha geniş alanlarda devam edilerek, yerleşmenin özellikleri ve bölgeyle olan ilişkileri hakkında temel sorulara yanıt aranacaktır.

Şevval Şirin – Mustafa Gökçen

Kaynakça

- Balcı, S., Algül, G.Ç., Aslaner, O., Kayci, O.H., Açıkgöz, F., Öksüz B., 2020. "Volkanik Kapadokya'da Yeni Bir Neolitik Yerleşme: Sırçalı Tepe (Kayırlı Değirmenyolu)", Pelvanoğlu, T.- Önder, S.- Çakan, Y. G. (eds.), *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 45: 94-96.
- Balcı, S., Altınbilek-Algül, Ç., Mouralis, D., Kayci, O.H., Büyükkarakaya, A.M., Açıkgöz, F., 2021. "A New Aceramic Neolithic Site Nearby the Obsidian Sources:

Preliminary Insights from Sırçalıtepe”, *Anadolu Araştırmaları* 24, 67-92.

Balcı, S., Altınbilek-Algöl, Ç., Mouralis, D., 2022. “Sırçalıtepe: A New Aceramic Neolithic Site in Volcanic Cappadocia (Central Anatolia)”, Y. Nishiaki, O. Maeda, M. Ari mura (Eds.), *Tracking the Neolithic in the Near East, Lithic Perspectives on Its Origins, Development and Dispersals The Proceeding of the 9th International Conference on PPN Chipped and Ground Stone Industries of the Near East*, Tokyo, 2019, Sidestone Press, Leiden, 397-412.

Balcı, S., Altınbilek-Algöl, Ç., Gündüzalp, S., Kayci, O.H., Tümer, H., Ünlüler, Y., 2023. “Sırçalıtepe Kazısı 2021 Yılı Çalışmaları”, *42. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 5.Cilt, 51-63.

Balcı, S., Altınbilek-Algöl, Ç., Tümer, H., Gündüzalp, S., Altuncan, M., 2024. “Sırçalıtepe Kazısı 2022”, *43. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 6. Cilt, 451-454.

Konya Ovası'nda Yeni Bir Disiplinlerarası Araştırma Programı: Türkmen-Karahöyük Arkeoloji Projesi

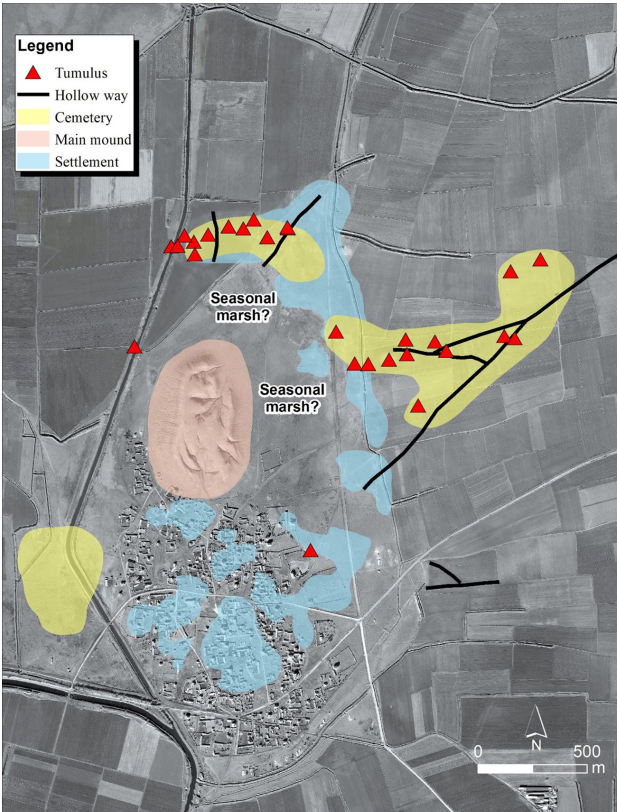
Türkmen-Karahöyük Arkeoloji Projesi (kısaca TKAP), 2024 yılında başlatılmış bir arkeolojik kazı projesidir. Kazılar ve bağlantılı diğer projeler, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri ile Michele Massa (Bilkent Üniversitesi) ile James Osborne'un (Chicago Üniversitesi) eş-başkanlığında ve Hüseyin Erpehlivan'ın (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi) koordinatörlüğünde yürütülmektedir. Türkmen-Karahöyük, Konya Ovası'nın merkezindeki Çumra ilçesinde, aynı isimli köyün hemen kuzeyinde konumlanmıştır. Erken Tunç Çağı'ndan Geç Hellenistik Dönem'e (yaklaşık MÖ 3500-50) kadar sürekli yerleşim görmüş olan önemli bir kentsel merkezdir. Günümüzde höyüğün ana konisi, ova seviyesinden 35 metre yüksekliğe sahiptir ve yaklaşık olarak 30 hektar genişliğindedir. Modern köy alanı da dahil olmak üzere çevresinde tespit edilen kalıntılar, uydu höyükler ile gömü alanlarını tanımlamakta ve toplamda 250 hektarlık alanı kaplamaktadır (Res. 1).

Türkiye'deki en erken sistematik araştırmalardan bazıları tarafından incelenmiş tarih öncesi

yerleşmeler olan Çatalhöyük, Boncuklu Höyük, Pınarbaşı ve Canhasan da Türkmen-Karahöyük ile aynı bölgede yer almaktadır. Bölgenin daha geç dönemlerdeki kentleşme, devlet oluşumu ve imparatorluk kontrolü süreçlerindeki önemine rağmen, bugüne kadar bu konular hakkında çok az araştırma yapılmıştır. Türkmen-Karahöyük ve çevresinin Tunç Çağı ve Demir Çağı sürecindeki durumu hakkında bilgiler edinilmesi bu projenin ana odağıdır.

Bu bölgede aynı ekip tarafından 2017-2022 yılları arasında yürütülen yüzey araştırması sırasında 160 arkeolojik yerleşmeden elde edilmiş seramik koleksiyonu, haritalandırmalar, İHA tabanlı 3B modeller, jeofizik ve jeoarkeoloji çalışmaları ile bölgenin tarihsel gelişiminin anlaşılması hedeflenmiştir. Yüzey araştırmalarının sonuçları, Konya Ovası'nın MÖ 3. binyılın başı ve ortası arasında büyük boyutlu yerleşim merkezlerinin yükselişine ve bölgesel siyasal yapıların oluşumuna tanıklık eden bölgelerden biri olduğunu göstermektedir. Türkmen-Karahöyük'ün ise ovadaki konumu ile Erken Tunç Çağı'ndan itibaren önemli merkezlerden biri olduğu düşünülmektedir. Aynı isimli nehir tarafından sulanan Çarşamba Deltası, bugünün kurak iklim koşullarında dahi halen yüksek bir tarımsal potansiyele sahiptir. Türkmen-Karahöyük'ün batısındaki toprakları bu delta oluşturmaktadır. Güneydoğusunda, 1970'lere kadar izleri görülebilen ancak bugün tamamen kuruduğu için DSİ tarafından bir rezervuar alanı olarak yeniden düzenlenmiş Hotamış Gölü bulunur. Höyüğün kuzeydoğusu ise kurak bir bozkırdır. Konumu itibarıyla höyük, tarım, hayvancılık ile su kaynakları ve balıkçılık için gerekli olan potansiyellere döneminde sahip olmuş olmalıdır.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda ticaret sisteminin bir parçası olmuş olması ve Hitit İmparatorluk Dönemi'nde Aşağı Ülke'de yer almasına ek olarak, Demir Çağı'ndaki politik önemi, yaklaşık olarak MÖ 8. yüzyıla tarihlenen, Luvice Hiyeroglifler ile yazılmış bir kraliyet yazıtı ile doğrulanmıştır (Res. 2). Bu yazıttan, "Büyük Kral" Hartapu'nun, genellikle Phrygia ile özdeşleştirilen Muşka'yı ve seferdeyken kendisine karşı ayaklanan yerel kralların ittifakını yendiği tercüme edilmiştir. Türkmen-Karahöyük'te bir kraliyet yazıtının keşfi, höyüğün Demir Çağı'nda

Resim 1 – Türkmen-Karahöyük ve Yakın Çevresi

Resim 2 – Türkmen-Karahöyük 1 Yazıtının RTI Modeli

ve belki daha öncesinde de bir başkent olduğunu düşündürmektedir. Höyüğün tüm yüzeyinde, yan-ğın tabakalarına ve bunlara bağlı olduğu düşünülen çok miktardaki tüm/tümlenebilir çanak çömlekler, tezgâh ağırlıkları, figürinler ve figürin kalıpları gibi küçük buluntularla rastlanmıştır. Jeofizik araştırmalar Geç Hellenistik Dönem'deki yıkım tabakasının kentsel düzenini de kısmen görünür kılmıştır. Bu tabakaya ait iki büyük yapı dahil olmak üzere çok odalı bina kümeleri, sokaklar ve meydanlar saptanabilmiştir. Üzerinde tarım yapılmamış olması da göz önünde bulundurulduğunda, Türkmen-Karahöyük, İç Anadolu'daki Hellenistik Dönem'in anlaşılması adına arkeolojik açıdan oldukça uygun bir konumdadır.

Yüzey araştırmalarından elde edilen bu ve bunun gibi çıktılar, Türkmen-Karahöyük'ün uzun vadeli bir kazı projesiyle araştırılmayı hak eden bir potansiyeli olduğunu açıkça göstermiştir. Böylece, Şubat 2023'teki trajik deprem de dahil olmak üzere birçok faktörün neden olduğu bir dizi gecikmeden sonra, kazı için gerekli olan resmi izinler 2024 yılının ilkbaharında verilmiş ve yaz aylarında sürdürülen saha çalışmaları ile proje başlamıştır.

Projenin ilk kazı sezonu öncesinde kazievi olarak faaliyet gösterecek laboratuvar ve konaklama binalarının restorasyonu tamamlanmıştır. Kıdemli uzmanlarla yapılan çok sayıda toplantıda, kazı ve belgeleme yöntemleri, çevrimiçi kullanılacak veritabanı ve İHA tabanlı, CBS destekli mimari belgelemenin hususları

netleştirilmiştir. Sezon sırasında, arkeobotanik, zoo-arkeoloji, seramik, restorasyon ve insan osteolojisi laboratuvarlarının da kuruluşları tamamlanmıştır. Bunlara ek olarak Kamusal Arkeoloji Laboratuvarı sorumlusu Dr. Hakan Tarhan tarafından TKAP ile Türkmenkarahöyük köyü sakinleri arasında daha güçlü bağlar kurmayı amaçlayan bir dizi etkinlik düzenlenmiştir. Arkeolojik alanlarda çalışmak üzere işe alınan kişiler ve tüm ekip üyeleri için bir haftalık yoğun kazı eğitimi verilmiştir. Bunlara ek olarak, kazılarda çalışan kişilerin kültürel miras farkındalığını arttırmak için arkeolojik alan gezileri de düzenlenmiştir (Res. 3). Aşağıda, MÖ 2. binyılın başlarına (yaklaşık MÖ 18.-16. yüzyıl) ve son yerleşim dönemine (yaklaşık MÖ 100-50) tarihlendirilebilen üç kazı alanının ilk sezonundan elde edilen ön sonuçların bir özeti sunulmaktadır.

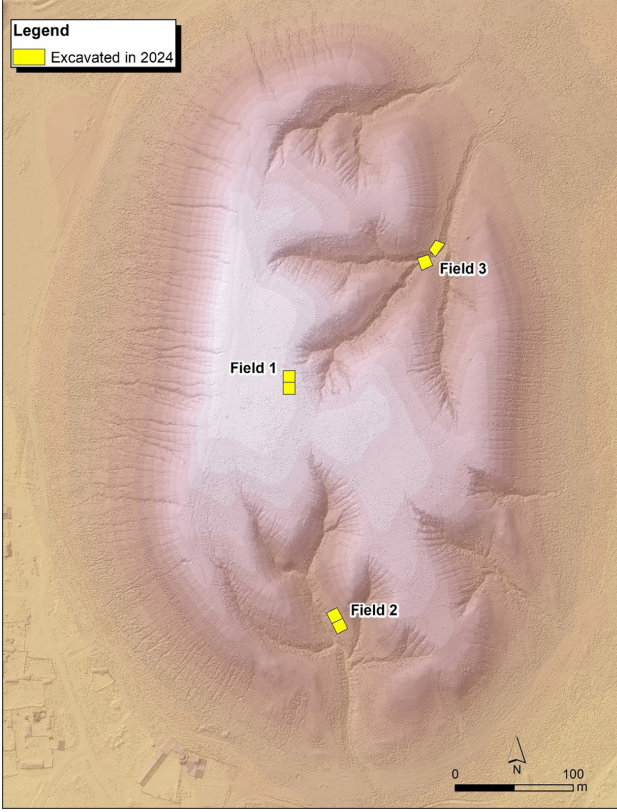
2024 sezonunda kazı çalışmalarının yürütüldüğü üç alan, höyüğün morfolojik durumuna göre seçilmiştir (Res. 4). Alan 1, iki nedenden dolayı höyüğün en yüksek noktasında konumlandırılmıştır. Birincisi, jeofizik araştırmaları bu alanın, büyük boyutlu kamu binaları tarafından kullanıldığını göstermiştir (Res. 5). İkincisi, köylülerin Hartapu yazıtını bulduklarını tarif ettikleri yer de burasıdır ve jeofizik araştırmalarla tespit edilen kamusal yapılar, daha erken dönemlerde de öncülleri olabileceğini düşündürmektedir. Yapılan kazı çalışmaları, manyetometrenin tahmin ettiği büyük binanın varlığını doğrulamıştır. Sadece sınırlı bir alanda yanmış

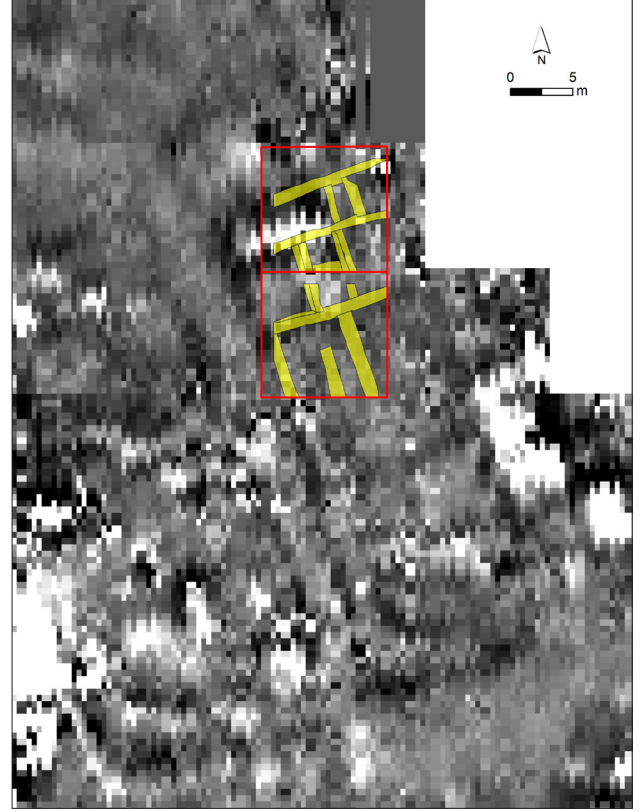
Resim 3 – Kazı İşçileri ile Çatalhöyük Gezisi

tabanlara ulaşılabilmiş olsa da bu alanlardan, plastik kabartmalı bir küvet, tunçtan takı ve aletler, tezgâh ağırlıkları, kandiller ve çok sayıda tüm/tümlenebilir seramik kap bulunmuştur. Elde edilen kalıntılar, yüzey araştırması sırasında Karbon-14 ile de saptanmış, Geç Hellenistik Dönem içinde MÖ 1. yüzyılın ortalarına ve başlarına tarihlendirilmiştir. Ayrıca seramik buluntuların Dr. Dries Daems tarafından yapılan ön analizleri, bölgenin Roma işgaliyle çağdaş olan, MÖ 1. yüzyılın ortalarından hemen önceki bir yıkım tarihini göstermektedir. Zengin botanik analiz için organik kalıntılar ve tümlenebilir kapları içeren bir yangın tabakasının ilk izleri, Alan 1'deki çökmüş duvarların altında saptanmıştır. Bu ilk sezonda yıkım tabakası yalnızca iki küçük konumda ortaya çıkarılabilmektedir. Bu alanlarda bile yıkılan binanın taban seviyesine henüz ulaşamamıştır. Tüm bu veriler, Alan 1'deki 2025 kazılarının özellikle buluntular bakımından oldukça zengin olacağını göstermektedir.

Tunç Çağı tabakalarının belgelenmesini hedefleyen Alan 2, höyüğün güney yamaçlarındaki bir terasta konumlandırılmıştır. Yüzyıllar içinde yaşanan erozyon sebebiyle höyüğün en üst katmanlarının aksine, Orta/Geç Tunç Çağı kalıntılarının bu alanda yüzeyin hemen altında olduğu görülmüştür. Ön değerlendirmelere göre Alan 2 kazıları ile tahmini olarak Orta Tunç Çağı'nın sonu veya Geç Tunç Çağı'nın başına tarihlenen, iyi korunmuş kerpiç binalar ortaya çıkarılmıştır. Bu alandan tunç damga mühürler ve birkaç kil mühür baskısı, idari uygulamalara dair kanıtlar sağlamıştır. Diğer buluntular arasında, Konya-Karahöyük örneklerini anımsatan iki ithal parfüm şişesi ve hilal şeklinde damgalı tezgâh ağırlıkları yer almaktadır. Bu dönem, Anadolu tarihinde kritik bir dönüm noktasıdır çünkü İç Anadolu Platosu'nda şehir devleti düzeyindeki siyasi örgütlenmeden, bölgenin çoğunu kendi başına kontrol eden ve sonunda tam teşekküllü bir imparatorluk oluşumuna dönüşen Hitit Krallığı'na geçişini karakterize etmektedir.

Resim 4 – TKAP 2024 Kazı Alanları

Resim 5 – Jeomanyetometre Görüntüsü Üzerine Alan 1 Yapılarının Yerleşimi

Höyüğün doğu yamaçları, binlerce yıldır süregelen kış yağmurlarının oluşturduğu derin yarıklarla karakterize edilir. 2024 kazı alanlarından biri olan Alan 3, bu yarıkların en alt kodunda konumlandırılmış ve bu gibi alanlarda hem erozyonu önleyebilme hem de aşınmanın daha eski dönemlere ait tabakaları ortaya çıkarıp çıkarmadığını anlamaya yarayacak bir metodolojik deney olarak gerçekleştirilmiştir. Ne yazık ki erozyon ile aşınmış döküntülerin tahmin edilenden çok daha derin olduğu ve bu alanlarda çok az şeyin yerinde korunduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen, bu alandan bir seramik atölyesini gösteren ince kül tabakalarıyla dolu büyük fırın yapısı ve çukurların hâkim olduğu oluşumlar ortaya çıkarılmıştır. Bu değerli bilimsel bilgiler, yarıklar ve tabanlarında yapılacak kazı çalışmalarının zorlayıcı koşullarının deneyimlenmesini sağlamıştır.

Alan 2 ve 3 buluntuları üzerinde yürütülen paleobotanik ve zooarkeolojik analizler, birkaç çukurda ritüel birikintisi potansiyelini belirlemiştir. Bu bağlamlar, Hattuşa tapınak arşivlerinden Hitit ritüellerini yansıtan şekillerde, hayvan karkaslarının ve bitki materyallerinin ağır şekilde yanmış kesimlerinin birikmesiyle karakterize edilmişlerdir. Ek olarak, ithal meyvelerin (incirler) varlığını ve yeni

evcilleştirilmiş türlerin (eşek ve at) kültüre alındığını da vurgulamışlardır. Tüm bu unsurlar, Türkmen-Karahöyük'ün bu dönemde hem merkezi bir yönetim yeri hem de bölgeler arası ticaret merkezi olarak önemini teyit etmektedir. TÜBİTAK-MAM laboratuvarına gönderilen bir düzine radyokarbon örneği, bu sezon kazılan açmaların mutlak kronolojisinin daha iyi tanımlanmasına olanak sağlayacaktır.

TKAP 2024 kazıları, bu arkeolojik yerleşmeyi ilk kez açığa çıkarmaya başlamıştır ve bu süreçte İç Anadolu'nun maddi kültürünün anlaşılmasına dair de ilk katkılar sağlanmıştır. Türkmen-Karahöyük kazılarının ana odağı, höyüğün barındırdığı her dönem içinde, bölgesel jeopolitik dinamiklerdeki konumunun saptanmasıdır. 2024 yılı kazılarında höyüğün en önemli dönemlerinden biri olan Demir Çağı'nın keşfine henüz başlanmamıştır. Bu çalışmalara 2025'te başlanacaktır ve Türkmen-Karahöyük kazılarının bundan sonraki birçok sezon boyunca devam ettirilmesi planlanmaktadır. Heyet üyesi işbirlikçiler ile birlikte, Türkmen-Karahöyük'ün yakın çevresiyle ilişkilendirilebilmesini sağlayacak bir dizi disiplinlerarası projeye başvurulmuştur. Bunlar arasında, kentsel alandaki hareketliliği anlamak için hayvan, insan ve bitki kalıntılarının izotopik ve

aDNA analizi; seramik üretimi ve dağılımının bölgesel dinamiklerini belirlemek için Konya Ovası ve ötesinden toplanan kil örneklerinin jeokimyasal analizi; yerel çevreyi zaman içinde karakterize etmek için jeoarkeoloji çalışmaları ve son olarak yerli halk ile alan ziyaretçilerine adanmış bir kamu bilgilendirme programı yer almaktadır.

Türkmen-Karahöyük Arkeoloji Projesi ekibi, izinleri ile kazıların gerçekleştirilmesini sağlayan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, yardımları için Konya Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü ile ilgili personeline ve

Bakanlık Temsilcisi Nedime Özçalık Yılmaz'a teşekkürlerini sunmaktadır. TKAP 2024 kazı sezonu, Chicago Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Loeb Classical Library Foundation, Archaeological Institute of America Richard C. MacDonald Iliad Endowment for Archaeological Research ve Catherine Novotny'nin cömert katkıları tarafından desteklenmiştir.

*Michele Massa – James Osborne –
Hüseyin Erpehlivan*

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

HABERLER Dergisi Yayın İlkeleri

1. Derginin, *Kazı ve Araştırma* bölümünde yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 3500 kelimelik bir metin olması gerekmektedir.
2. Dijital formatta gönderilecek en çok 8 fotoğrafın (JPG, TIFF) çözünürlüğü en az 300 pixel/inch olmalıdır. Ayrıca fotoğraflara ait resim altı yazısı, metnin sonuna eklenmelidir.
3. Hazırlanan yazılarda hem gönderilen dosyanın hem de yazı içerisinde kullanılan karakterlerin bozulmasına karşın, yazılar **hem Word hem de PDF** dosyası halinde gönderilmelidir.
4. Metinler bibliyografya içermek zorunda değildir. Ancak istendiği takdirde, bibliyografik referanslar metinde parantez içerisinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa şeklinde verilebilir.
5. Arkeoloji Dünyasından haberlerin bulunduğu bölümde, yayımlanmasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2000 kelimelik bir metin olması gerekmektedir. Fotoğraflar ve istendiği takdirde kaynakça kullanımı 1., 2. ve 3. maddelerde belirtilen özelliklerde olmalıdır.
6. Kitap Tanıtımları bölümünde yer almasını istediğiniz yazılarınızın en fazla 2000 kelimelik tanıtımlar şeklinde olması ve kaynakça gösterilmemesi gerekmektedir. İlgili kitabın kapak fotoğrafı 1. maddede belirtilen özelliklerde gönderilmelidir.
7. Metin içerisindeki referanslar, makale sonunda aşağıdaki sistemde hazırlanmalıdır:

Abbasoğlu, H.

2006 "Perge", *Byzas 3, Stadtgrabungen und Stadtforschungen im westlichen Kleinasien*: 289-301.

Koppenhöfer, D.

2002 „Buckelkeramik und Barbarische Ware in Troia: Anmerkungen zur Herkunft“, Aslan, R. – S. Blum – G. Kastl – F. Schweizer – D. Thumm (eds.), *Festschrift für Manfred Korfmann, Mauerschau*, Band 2, Remshalden-Grunbach: 679-704.

Künzl, E.

1983 *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*, Bonn.

Özdoğan, M. – I. Gatsov

Anatolica XXIV: 209-232.

Değerli araştırmalarınıza içeren yazılarınız ile vereceğiniz destek için şimdiden teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

Dergi Editörü
Tolga Pelvanoğlu

Dergi Editörü
Selin Önder

Dergi Editörü
Yasin Gökhan Çakan

İletişim:

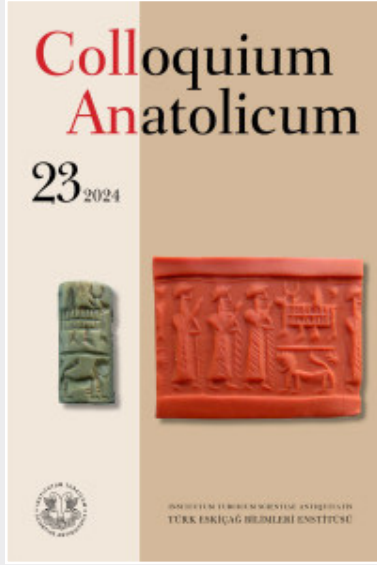
haberler@turkinst.org ; tolga.pelvanoglu@istanbul.edu.tr

selin.onder@istanbul.edu.tr ; ygcakan@istanbul.edu.tr

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Caddesi, Merkez Han, No: 181, 34435 Beyoğlu-İSTANBUL

Yeni Yayınlarımız

Colloquium Anatolicum 23
İstanbul, 2024, ISSN 1303-8486

CollAn 23

(Eds. Metin ALPARSLAN – Bilge HÜRMÜZLÜ
Necmi KARUL – Gürkan ERGİN)

İÇİNDEKİLER

Ergül Kodaş – Charlotte Labedan Kodaş – Devrim Hasan Menteşe, *À propos de deux bâtons polis anthropomorphiques provenant de Çemka Höyük (Vallée du Haut Tigre, Anatolie du Sud-Est). Une autre manière de figurer l'humain au Néolithique précéramique.* 1-18.

Pınar Çaylı, *Cult Tables in Anatolian Prehistory: Sapmaz Höyük Findings.* 19-52.

Meral Başaran, *Erken Tunç Çağı Kıl Çapa ve Kancalarına Gelibolu Yarımadası'ndan Örnekler.* 53-72.

Bilcan Gökce – Esra Kaçmaz Levent – Mahmut Aydın, *Salvage Excavations of a Stone Cist Grave at Açıkköy, Mardin: An Archaeological and Archaeometric Evaluation.* 73-92.

K. Serdar Girginer – Çağıl İstanbulluoğlu Kaya, Bile, *Höyük Kurtarma Kazısından Ele Geçen Bir Grup İçi Siyah-Dışı Deverüyyü Çanak-Çömlek ve Arkeometrik Analizleri.* 93-122.

Aslıhan Yurtsever Beyazıt – Burhan Gülkan – Burçin Afşar, *Orta Karadeniz Bölgesi'nin Protohistorik Yerleşimi: İkiztepe.* 123-148.

Belgin Aksoy – Dirk Paul Mielke, *Havuz-Aslantaş ve Karaseki Doğal ve Arkeolojik Yönleri ile Sivas Kangal'da Bir Yerleşim Bölgesi.* 149-180.

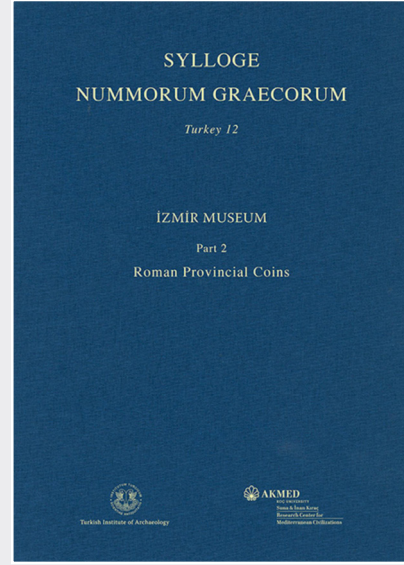
Medya Karakaya, *Geç Hitit Sanatında Kadınlar ve Tanrıçalar: Soyluluk ve Kutsallığın Sembolik Anlatımı.* 181-198.

Bora Uysal, *Elbistan Karahöyük Kazılarında Ele Geçen Eski Assur Stilinde Yapılmış Bir Silindir Mühür.* 199-206.

Bekir Özer, *New Findings Regarding the The Early Iron Age Carian Material Culture and the Emergence of Fibula Production in the Region.* 207-226.

Hamdi Şahin, *A New Honorary Inscription from Korykion Antron (Kilikia Trakheia) and Some Thoughts on a Publishing.* 227-239.

Colloquium Anatolicum Directions for Authors

**Sylloge Nummorum Graecorum
Turkey 12.2.**

**İzmir Museum Part 2
Roman Provincial Coins
İstanbul, 2022, ISBN 9786258056129**

SNG Turkey 12.2

TEBE & AKMED

(Haz. O. TEKİN – S. ALTINOLUK)

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü (TEBE) ve Koç Üniversitesi Suna & İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) tarafından yürütülmekte olan ve İzmir Müzesi'nde bulunan Roma İmparatorluk dönemlerine tarihlenen eyalet sikkelerinin kataloglarının hazırlanmasına yönelik SNG Turkey 12.2, Oğuz Tekin ve Sencan Altınoluk tarafından yayımlandı.

Enstitü Yayınları

Bilimsel Dizi

- Alparslan, M., *Yayımlanmamış Boğazköy Tabletleri (Bo 8486-8694) / Unpublizierte Boğazköy Tafeln (Bo 8486-8694)*, İstanbul, 2016.
- Doğan-Alparslan, M., *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı - Filolojik Belgeler Işığında, Studia ad Orientem Antiquum - 1*, İstanbul, 2012.
- Baykan, D., *Allianoi Tıp Aletleri, Studia ad Orientem Antiquum - 2*, İstanbul, 2012.
- Alparslan, M. (Haz.), *Hititolojiye Giriş, Instrumental Linguarum Antiquarum 1*, (Dizi Editörü B. Demiriş), İstanbul, 2009.
- Corpus Vasorum Antiquorum, *Türkiye Cumhuriyeti (Turkish Republic 1, Fascicule 1)*, Silifke Museum (K. L. Zoroğlu), İstanbul, 2008.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 2 / *Anamur Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins* (O. Tekin - S. Altnoluk), İstanbul, 2007.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 3 / *Çanakkale Museum, Vol. 1, Roman Provincial Coins of Mysia, Troas etc.* (O. Tekin - S. Altnoluk - F. Körpe), İstanbul, 2009.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 4 / *Ancient Coins from Mysia, Troad and Aeolis in the Collection of Selçuk Tanrıkulu* (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay), İstanbul, 2010.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 5 / *Tire Museum, Vol. 1: Roman Provincial Coins from Ionia, Lydia, Phrygia and, etc.* (O. Tekin - S. Altnoluk), İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 6 / *Burdur Museum, Vol. 1: Pisidia, Part 1: Adada-Prostanna* (H. Köker), İstanbul, 2011.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 7 / *Ödemiş Museum, Vol. 1: Roman Provincial Coins of Ionia, Lydia and etc.* (O. Tekin - S. Altnoluk), İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 8 / *Muğla Museum, Vol. 1: Caria* (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay), İstanbul, 2012.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkanürk Collection Vol. 1: Troas* (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay), İstanbul, 2015.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 10 / *The Yavuz Tatış Collection Part 1: Ionia and Lydia* (O. Tekin), İstanbul, 2016.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkanürk Collection Vol. 2: Aeolis* (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay), İstanbul, 2017.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 9 / *The Özkan Arıkanürk Collection Vol. 3: Mysia* (O. Tekin - A. Erol-Özdizbay), İstanbul, 2020.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 11 / *The Çetin Erdem Collection: Lydia and Phrygia* (O. Tekin - A. Yacı), İstanbul, 2019.
- Sylloge Nummorum Graecorum - Turkey 12.2 / *İzmir Museum Part 2: Roman Provincial Coins* (O. Tekin - S. Altnoluk), İstanbul, 2022.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, *Turkey 1 / The Collection of Klima Plus in Silifke Museum, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights* (O. Tekin - A.M. Merzeci), İstanbul, 2012.
- Corpus Ponderum Antiquorum et Islamicorum, *Turkey 2 / İstanbul Archaeological Museums, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weights in the Department of Metal Objects* (O. Tekin - G. Baran Çelikk), İstanbul, 2013.
- Tekin, O., *Balance Weights in the Aegean World / Classical and Hellenistic Periods*, İstanbul, 2016.
- Savaş, Ö.S., *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları/Divine, Personal and Geographical Names in the Anatolian (Hittite-Luwian) Hieroglyphic Inscriptions*, İstanbul, 1998.

Bilimsel Toplantılar Dizisi

- Alparslan, M., *Places and Spaces in Hittite Anatolia I: Hatti and the East*, İstanbul, 2017.
- Delemen, İ. - O. Casabonne - Ş. Karagöz - O. Tekin (eds.), *The Achaemenid Impact On Local Populations and Cultures in Anatolia*, İstanbul, 2007.
- Diñol, Ali M. (Yayına Haz.), *Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu (5-7 Haziran 1996)/International Symposium on Settlement and Housing in Anatolia Through the Ages (5-7 June 1996)*, İstanbul, 1999.
- Fischer, B. - H. Genz - E. Jean - K. Köröğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, İstanbul, 2003.

Sürekli Yayın

- Colloquium Anatolicum I (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan), İstanbul, 2002.
- Colloquium Anatolicum II (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2003.
- Colloquium Anatolicum III (eds. M. Alparslan - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2004.
- Colloquium Anatolicum IV (eds. M. Doğan-Alparslan - G. Ergin), İstanbul, 2005.
- Colloquium Anatolicum V (eds. H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2006.
- Colloquium Anatolicum VI (eds. M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2007.

- Colloquium Anatolicum VII (eds. M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker - G. Ergin), İstanbul, 2008.
- Colloquium Anatolicum VIII (eds. M. Doğan-Alparslan - Y. G. Ergin - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2009.
- Colloquium Anatolicum IX (eds. M. Alparslan - Y. G. Ergin - H. Peker - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2010.
- Colloquium Anatolicum X (eds. Y. G. Ergin - M. Doğan-Alparslan - M. Alparslan - H. Peker), İstanbul, 2011.
- Colloquium Anatolicum XI (eds. M. Alparslan - A. Akkaya), İstanbul, 2012.
- Colloquium Anatolicum XII (eds. M. Alparslan - F. Kaynar), İstanbul, 2013.
- Colloquium Anatolicum XIII (eds. M. Alparslan - B. Hümmüzlü-Kortholt - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2014.
- Colloquium Anatolicum XIV (eds. B. Hümmüzlü - M. Alparslan - N. Karul - E. Kortanoğlu), İstanbul, 2015.
- Colloquium Anatolicum XV (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hümmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2016.
- Colloquium Anatolicum XVI (eds. E. Kortanoğlu - M. Alparslan - B. Hümmüzlü - N. Karul), İstanbul, 2017.
- Colloquium Anatolicum XVII (eds. E. Kortanoğlu - B. Hümmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2018.
- Colloquium Anatolicum XVIII (eds. E. Kortanoğlu - B. Hümmüzlü - M. Alparslan - N. Karul), İstanbul, 2019.
- Colloquium Anatolicum XIX (eds. M. Alparslan - N. Karul - M. Doğan-Alparslan), İstanbul, 2020.
- Colloquium Anatolicum XX (eds. M. Alparslan - B. Hümmüzlü - N. Karul - G. Ergin), İstanbul, 2021.
- Colloquium Anatolicum XXI (eds. M. Alparslan - B. Hümmüzlü - N. Karul - G. Ergin), İstanbul, 2022.
- Colloquium Anatolicum XXII (eds. M. Alparslan - B. Hümmüzlü - N. Karul - G. Ergin), İstanbul, 2023.
- Colloquium Anatolicum XXIII (eds. M. Alparslan - B. Hümmüzlü - N. Karul - G. Ergin), İstanbul, 2024.

Kazı Monografileri

- Köröğlu, K. (ed.), *5. Yılında Yumuktepe/The V. Anniversary of the Excavation at Yumuktepe (1993-1997)*, İstanbul, 1998.

Popüler Dizi

- Alp, S., *Hititler'in Mektuplaşmaları*, İstanbul 2001².
- Alparslan, M., *Eski Anadolu'da Ticaret (MÖ II. Binyıl)*, İstanbul, 2010.
- Altnoluk, S., *Eskiçağ'da İrmak Tarımları*, İstanbul, 2010.
- Anadolu (Usman), M., *Antik Çağ'da Et ve Balık Pazarları*, İstanbul, 2003.
- Baykan, C. - D. Baykan, *Eskiçağ'da Cam*, İstanbul, 2012.
- Bursa, P., *Antikçağ'da Anadolu'da Balık ve Balıkçılık*, İstanbul, 2010.
- Çete, İ., *Geçmişe Yolculuk Bir Gezi Rehberi, Journey into the Past: A Short Guide*, İstanbul, 1996 (Tükendi).
- Çokay, S., *Antikçağ'da Aydınlatma Araçları*, İstanbul, 2000².
- Delemen, İ., *Antik Dönemde Beslenme*, İstanbul, 2003².
- Delemen, İ. - S. Çokay-Kepçe, *Yunan ve Roma Kap Formları Sözlüğü*, İstanbul, 2009.
- Demiriş, B., *Eskiçağ'da Yazı Araç ve Gereçleri*, İstanbul, 2002³.
- Diñol, B., *Eski Önasya ve Mısır'da Müzik*, İstanbul, 2003².
- Diñol, B., *Eski Önasya Topluluklarında Suç Kavramı ve Ceza*, İstanbul, 2003².
- Dürüşken, Ç., *Eskiçağ'da Spor*, İstanbul, 1995 (Tükendi).
- Dürüşken, Ç., *Roma Dini*, İstanbul, 2003.
- Eğilmez, M., *Hitit Ekonomisi*, İstanbul, 2005.
- Fazlıoğlu, İ., *Eskiçağ'da Dokuma*, İstanbul, 2001².
- Fırat, M., *Antik Çağ'da Taş Duvar İşçiliği*, İstanbul, 2016.
- Gülbay, O., *Eskiçağ'da Tuvalet Kültürü*, İstanbul, 2004.
- Hırcın, S., *Çivi Yazısı Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü*, İstanbul, 2000³.
- Hümmüzlü, B., *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*, İstanbul, 2008.
- İren, K., *Vazo Resimlerinin Işığında Eski Yunan Çanak Çömlekçiliği*, İstanbul, 2003.
- Karagöz, Ş., *Eskiçağ'da Depremler*, İstanbul, 2005.
- Köröğlu, G., *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul, 2004.
- Özdizbay, A., *Eski Yunan'da Tarım*, İstanbul, 2004.
- Salman, B., *Eskiçağ'da Güneş Saatleri*, İstanbul, 2007.
- Serdaroğlu, Ü., *Eskiçağ'da Tıp*, İstanbul, 2002².
- Tekin, O., *Eskiçağ'da Para, Antik Nümismatik Giriş*, İstanbul, 1998³.
- Tekin, O., *Byzans'tan I. Constantinus'a Kadar Eskiçağ'da İstanbul (Byzantion)*, İstanbul, 2005³.
- Tekin, O., *Tarih Boyunca İstanbul'da Sikke Darbı ve Sikkeler*, İstanbul, 2012.
- Uzel, İ., *Anadolu Tıp Tarihine Giriş*, İstanbul, 2008.
- Zeren Hasdağlı, Melike, *Eski Çağ'da Lahitler*, İstanbul, 2019.